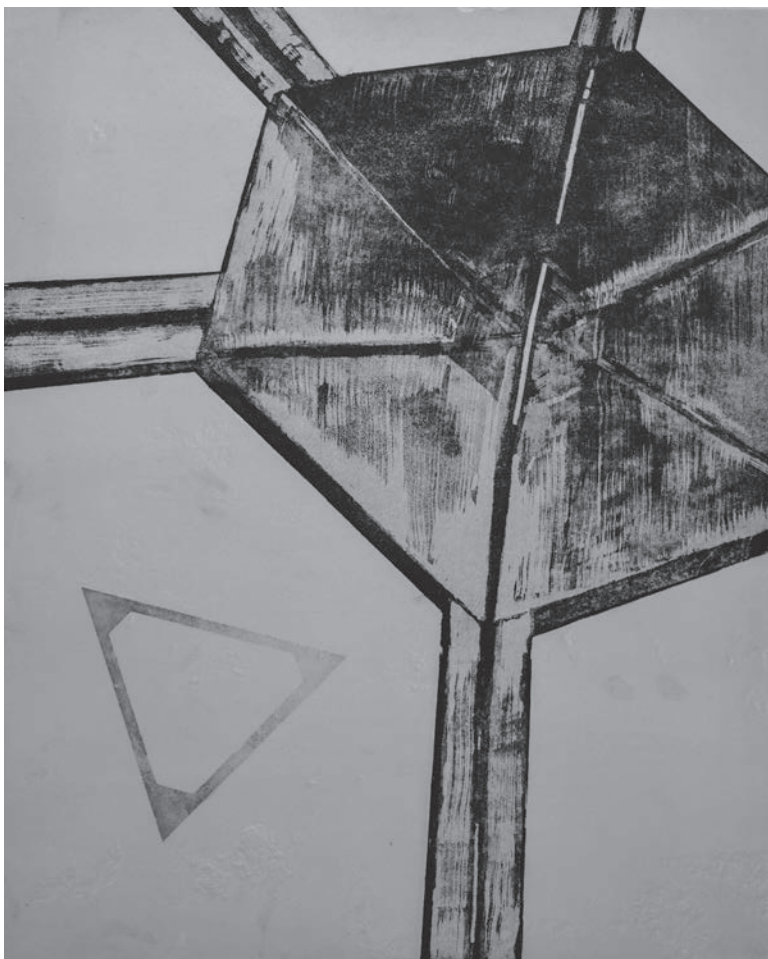

ÖTVENKETTEDIK ÉVFOLYAM

2024. 2.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

JÓNÁS PÉTER: *Hexagon*, (aquatinta), 2021

KINCSES KATALIN MÁRIA: RÁKÓCZI-ZARÁNDOKLATOK KONSTANTINÁPOLYBA 1903-BAN

Felhívás, előkészületek

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) XIX. század végi, XX. század eleji politikai kultuszának egyik csúcspontja a róla elnevezett szabadságharc kezdetének 200. évfordulós megemlékezés-sorozata volt 1903-ban. A bicentenárium sajátos vonása, hogy nem a történeti esemény állott a megemlékezések középpontjában, hanem a fejedelem személye. Ekkorra Rákóczi a magyar szabadságot szimbolizáló kultikus személlyé vált, aki a sikertelen kuruc szabadságharc miatt bekövetkezett személyes tragédia és a politikai emigráció miatt áldozattá, mártírrá, halott portaiban is hontalan bujdosóvá, sőt szentté lett. A legfőbb törekvés 15 éve kiemelt porladó csontjainak Magyarországra hozatala és magyar földben való eltemetése volt. Minden 1903. évi, a fejedelemhez kapcsolódó program ennek az előmozdítását célozta.

Az ötlet – hogy a fejedelem törökországi, konstantinápolyi sírhelyéhez 1903-ban zarándoklat induljon – a központi ünnepség, a kassai Rákóczi-kiállítás (1903. július 26.–szeptember 20.) megnyitójának bankettjén merült föl. A kezdettől fogva nemzetinek nyilvánított zarándokút programja a nagyszabású országos évfordulós megemlékezéseket volt hivatott lezárni. A szervezők, híven a Rákóczi kultuszához köthető törekvésekhez, azonnal tömegméretekben gondolkodtak. A zarándoklatot a tudomány és a közélet előkelőségeiből alakult bizottság szervezte meg, amelynek tagjai a Rákóczi-kultusz legelső híve, a historikus Thaly Kálmán (1839–1909), egyben függetlenségi párti alelnök; a neves orientalista, a keletkutatás úttörője, Vámbéry Ármin (1832–1913) egyetemi tanár; valamint a kultusz további hívei, gróf Desseffy Aurél (1846–1918) publicista, miniszteri osztálytanácsos; báró Nyáry Jenő (1836–1914), a Főrendiház háznagya; Szádeczky Lajos (1859–1935) történész, a kolozsvári egyetem tanára; illetve Wosinsky Mór (1854–1907) szekszárdi apát-plébános – „civilben” régész, történész – voltak.

A szervezők 1903. augusztus 27-én (és vidéken a rákövetkező egy-két napban) a sajtóban országszerte felhívást tettek közzé, amelyben a zarándoklat „legmagasztosabb kegyeletnyilvánításként” nevezték meg, ami a Rákóczihoz való kultikus viszonyulás ékes példája volt. Megfogalmazásuk szerint a zarándoklat az immáron legmagasztosabbá emelkedett nemzeti búcsúhely, Rákóczi (és bujdosótársai) törökországi sírhelyének, „idegen földben porladó csontjainak” a felkeresését célozta – pontosabban, miután a fejedelem földi maradványai már közel másfél évtizede kiemelésre kerültek, a sírhelyek meglátogatását. A felhívás szerint addig, amíg Rákóczi hamvai haza nem térnek és ezáltal a nemzeti panteonba fizikálisan is be nem kerülnek, „a honfi szívekben” „kegyeletos várakozást” kelt elzarándokolni a „szent hamvakhoz”. A zarándoklat kinyilvánított célja a felhívás szerint ihlet és erő merítése volt a nemzeti eszméért, a magyar szabadságért folytatott küzdelemben, valamint ima Rákóczi, a legdicsőbb szabadsághős dicső eszmeiségének: a magyar függetlenségnek a beteljesüléseért. Ez a magasztos cél a gyakorlatban az önálló magyar államiság megteremtését, a függetlenségi eszme győzelemre vitelének szándékát, kimondva: a

dualista államalakulat felbomlásztását jelentette – mindazt, amiért a Függetlenségi Párt ekkor síkra szállt. Mivel az 1848–49-es szabadságharc hőse, Guyon Richárd (1813–1856) sírhelye is Isztambulban volt, ezért a zarándokút további célja ennek felkeresése volt, következésképp Rákóczinak és a '48-as hősöknek a századfordulón nagymértékben összefonódott kultusza ebben a politikai célzatú zarándoklatban is kifejeződött. Mindezt egy konstantinápolyi városnézés egészítette ki és a török szultán előtti tisztelgés zárta le. Bárki jelentkezhetett a szervezőbizottságnál. Thalyék és a sajtó és az érdeklődők számát illetően hatalmas, többezres tömeget vizionált.

Az isztambuli Rákóczi-zarándoklat előkészítő bizottsága szeptember 5-én délelőtt a Főrendiház háznagyi termében ülést tartott, amelyen elhatározták, hogy meghívást intéznek a törvényhatóságokhoz, hogy azok hivatalosan is képviseltesék magukat „a Rákóczi fejedelem sírjához zarándokló magyar hazafiak seregében”. Ily módon kívánták úgymond hivatalossá tenni a programot. Felhívást küldött a bizottság a tudományos és „hazafias” testületekhez és egyesületekhez is, élükön a Magyar Tudományos Akadémiával.

A legfontosabb kérdés a kiutazók biztonságának garantálása volt. Behatóan foglalkoztak azzal, hogy a zarándoklat útitervét oly módon állapítsák meg, hogy ne kelljen az utat Macedónián keresztül megtenni, ahol a nyár folyamán törökellenes lázongások voltak. Eldöntötték, hogy a Monarchiával ekkor „békés és barátságos viszonyban” lévő Románián keresztül fog vezetni a szárazföldi út Konstanzáig, ahol a társaság egy erre a célra bérelt külön hajóra száll, és folytatja az utat a tengeren Isztambulig. Ily módon a másik problémás területet, a Fekete-tenger bolgár partszakaszát is el tudják majd kerülni. „Sztambulban pedig már a törökök ismert magyarbarát érzése és a török hatóságok már megígért ez éves támogatása biztosítja a kedvező fogadtatást” – szerepelt a zarándokok biztonságát illetően a tervben.

A Rákóczi-zarándokút Bécsben nyugtalanságot keltett: az udvari körök eleinte politikai demonstrációnak fogták föl, amikor azonban kiderült, hogy nem „pártrendezvényről” van szó, továbbá Thalyék kinyilvánították, hogy a zarándoklatnak „nincs más célja, mint hogy „turisztikai élvezet keretében a kegyelet egy kötelességét megtegye” – és később a zarándoklat szervezői is Konstantinápolyban minden kínálkozó alkalommal ebben az értelemben nyilatkoztak –, a bécsi sajtó aggodalma is elült. A zarándoklat turisztikai és hivatalos programját a követségen keresztül szervezték meg, az Osztrák–Magyar Monarchia konstantinápolyi nagykövete, Heinrich Freiherr von Calice (1831–1912) biztosította a teljes diplomáciai háttérrel és készítette elő a hivatalos programokat.

Nagyjából október elejére kialakult a végleges útvonal: a zarándokút a Nyugati pályaudvarról indul, a jelentkezők száma szerint egy vagy két különvonattal – ekkorra kiderült ugyanis, hogy Thalyék végül csak legfeljebb párszáz főre számíthatnak. Az egyik útvonalat Orsován át tervezték, az Erdélyből indulók pedig Brassó felől közelítve, Bukarestben csatlakoznak hozzájuk. Mindkét budapesti vonathoz háló- és étkezőkocsikat csatolnak. Bukarestben fél napig maradnak a zarándokok,

majd Románián keresztül folytatják útjukat Konstanzáig, Csernavoda, Rákóczi József nyughelyének érintésével. Konstanzában az I. Károly király (Regele Carol I.) nevű, „nagy fényűzéssel berendezett román gyorshajó” veszi fel az utasokat.

A szervezők az utolsó pillanatig azon munkálkodtak, hogy a kiutazók számát növeljék, ami keservesen ment. 1903. szeptember 11-én az ország valamennyi törvényhatóságát, városát és megyéjét felkérték egy levélben, „hogy magát a zarándoklatban képviseltesse és koszorút helyezzen el Rákóczi sírjára”. Budapest székesfőváros főpolgármesterének, Márkus Józsefnek (1852–1915) a bizottság küldöttségileg nyújtotta át a meghívót. Ily módon igyekeztek a zarándokutatót úgymond hivatalossá tenni, és ez volt a másik, már említett célkitűzés, hiszen azt sem a törvényhozás, sem a végrehajtó hatalom, sem az uralkodó nem támogatta. A helyi törvényhatóságok még egy-egy régió belül is eltérően reagáltak. Hajdúböszörményben például már 13-án kihirdették a felhívást, Hajdúnánáson és Hajdúdorogon nem reagáltak rá, Hajdúszoboszlóra pedig ugyan megérkezett a felhívás, ám nem tudni, ott hogyan válaszoltak rá. Lassan mozdult Debrecen is, ahol a törvényhatósági gyűlésen például másfél héttel a felhívás kibocsátása után, 21-én hirdették csak ki az eseményt, de a szomszédos Bihar megyében például nem reagáltak.

Egy héttel később, szeptember 20-ára kiderült, hogy számos nő is csatlakozni kíván a zarándoklathoz, amire a szervezők első körben nyilvánvalóan nem gondoltak. Miután ez kiderült, a rájuk való hivatkozással propagálták tovább az út biztonságos voltát. Kijelentették, hogy: „A magyarok társasága teljes megnyugvással érezheti magát a török fővárosban, bátran járhatnak-kelhetnek anélkül, hogy személybiztonságukra bárminő óvintézkedések volnának szükségesek, e tekintetben az illetékes hivatalos körök készséggel támogatnák a rendezőséget.” Az a kitétel azonban, hogy: „A beérkezett információk alapján elhatározta a bizottság, hogy a zarándoklatot október 10-én elindítja”, arra utalt, hogy a gyér jelentkezés, valamint a biztonsági aggályok miatt minden bizonnyal a zarándoklat elhalasztása is szóba kerülhetett. Ezt támasztja alá, hogy a vármegyék és városok a hozzájuk korábban intézett felhívás ellenére a határidő lejárta előtt egy héttel, az időt húzva még mindig csak javaslatokat fogalmaztak meg arról, hogy küldöttségileg képviseltessek-e magukat vagy egyénileg.

Az utazás utolsó pillanatban is zajló propagálására a gépezet beindult, kiadták a zarándokut 40 képpel ellátott útitervét, amit két koronáért lehetett megvásárolni, és ebből az alkalomból jelent meg Szádeczky Lajos *Konstantinápoly és magyar emlékei* című, útikönyv gyanánt propagált visszaemlékezése is, a történész húsvéti kiutazásáról, szintén 40 képpel és két koronáért. A kiadványok a bizottság irodájában voltak kaphatók, és propagandacéllal íródtak, Kolozsváron szeptember 15. után kerültek ki a nyomdából. A személyes hangvételű húsvéti zarándoklatára épített beszámoló egyszerre szolgált az utazók számára propagandaanyagként és útikönyvként Konstantinápoly nevezetességéről.

Megelőző zarándoklatok

Itt kell egy kis kitérőt tennünk, ugyanis előbb 1902. május 21. körül, majd 1903 áprilisában már történt egy-egy utazás Konstantinápolyba. Bár nem hivatalosan, kvázi turistaút keretében zajlottak ezek a látogatások, de lényeges volt mindkét esemény az 1903. évi októberi zarándoklat viszonylatában, mert azok programját követte az 1903. októberi zarándoklat is.

1902. május 21-től Széchenyi Ödön (1839–1922) patronálásával az aradi Mérnök- és Építészegylet Konstantinápolyba szakmai kirándulást szervezett, melynek célja Rákóczi sírhelyének megtekintése volt. A kiutazó egyleti tagok családtagjaikkal közel száz főt tettek ki.

1903 húsvétkor pedig egy nagyjából szintén százfős társaság látogatta meg Rákóczi sírját. Ez volt az a kiutazás tehát, amelynek beszámolója a fent említett módon propagandakiadványként megjelent. A társaság nagypénteken este elzarándokolt a szentelt hamvakhoz, s ott Zrínyi Ilona sírjára kaméliából kötött virágkoszorút, Rákóczi sírjára babérmalacos koszorút tett le nemzeti színű szalaggal, e felírással: „Dicső szabadsághőseinknek a kétszázados évfordulón, 1703 1903”. A sír fölött Szádeczky Lajos tartott beszédet, s az egész társaság imádkozott. A kirándulók Thököly sírjára is csináltattak babérmalacos nemzeti szalaggal, melyet Izmidbe (Kis-Ázsiába) a Konstantinápolyban maradt Szádeczky vitt el, a társaság nagy része ugyanis húsvét szombatján visszaindult. A korabeli híradásokat idézzük: „A kirándulók egyébként részt vettek a pénteki szelamlikon is [...] mint a szultán meghívottjai a belső udvarban, s ezek a mecsetből visszatértek lelkesen megéljenztek a szultánt, ami a padisahot láthatólag megörvendeztette.”

A kiutazók köre

Szeptember utolsó napjaiban részint még mindig folyt a toborzás, részint pedig már a kinti ünnepek és programok összeállítása zajlott, amelyeket az október 3-án tartott utolsó szervezőbizottsági ülésen véglegesítettek. A sajtó ekkor név szerint is megnevezte a kiutazókat. A vármegyei, városi küldöttségeken, polgármestereken – Budapest székesfőváros, Békés vármegye, Szepes vármegye, Abaúj-Torna vármegye, Pozsony, Győr és Karcag város, valamint Torontál és Sopron vármegye képviseltette magát hivatalosan – kívül az országgyűlés két házának tagjai, az egyházak képviselői – köztük a bencésekkel és a ferencesekkel – vettek részt, a szervezetek, egyesületek közül pedig végül a Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Kaszinó és az Ügyvédi Kör. A pártok – így a Függetlenségi Párt – és az egyesületek hivatalosan nem képviseltették magukat. Többségében ügyvédek, bankárok, törvényszéki bírók, orvosok, egyetemi tanárok magánszemélyként vettek részt a felelősökkel, csakúgy, mint a történelmi családok, például a Dessewffy, az Apor, a Kemény vagy a Nyáry család tagjai, végül pedig az újságírókat és lapszerkesztőket kell

megemlítenünk. Az október 3-i utolsó bizottsági ülés sem zárta még le a jelentkezést; lassan, de folyamatosan csatlakoztak az újabb vállalkozók a zarándokúthoz, gyakorlatilag egészen az utolsó pillanatig, október 8-áig. A jelentkezők a társadalom felső, valamint középrétegének felső részéből kerültek ki.

A zarándoklat programja

Előjáróban, a zarándokút eseményeinek bemutatása előtt kijelenthetjük, hogy az utazás végül problémamentesen zajlott, s a biztonsági kérdések olyannyira tűntek megnyugtatónak, hogy miután a program véget ért és a kiutazók hazaérkeztek, 1904 tavaszán üzleti vállalkozásként újabb, immáron turistautak szervezésére került sor: Konstantinápolyba március 29-én indult el a következő társasutazás.

A zarándokcsoport a vonatutat 1848-as emlékek felemlegetésével, a Kosuth-nóta és más '48-as dalok éneklésével mulatta. A konstantinápolyi kikötőbe érkezve, a hajóról egyenesen a város európai részébe, Pérába hajtatott a kikötőben őket váró kocsikon, hogy szállodai lakhelyeiket elfoglalják: ezek a város legjobb szállodái voltak. A Rákóczi-zarándoklatot Konstantinápolyban a rendőrfőnök és egyéb hivatalnokok, az osztrák–magyar nagykövetség munkatársai és a konstantinápolyi magyarság – élükön Széchenyi Ödönnel – fogadták. Az Oszmán Birodalom Bécsbe akkreditált konstantinápolyi nagykövete, Ahmed Tevfik Okday (1845–1936) saját gőzjachtját bocsátotta a szervezőbizottság rendelkezésére, amely Dessewffy Aurél vezetésével a megérkezés napján azonnal a Monarchia nagykövetségének palotájába ment. A társaságot a zarándoklat alatt a szultán szárnysegédje és a díszszolgálatra kirendelt török hivatalnokok kísérték. Az őrségek – ahol csak a magyarok megfordultak – mindenütt fegyveresen tisztelegtek.

„A megérkezést követő keddi napot a kegyeletes főcél végrehajtására” fordították. Október 12-én ezért elzarándokoltak a galatai St. Benoit-templomba, ahol ünnepi misét tartottak, amelyen emlékbeszédek hangzottak el, és megkoszorúzzák Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és a bujdosók sírjait. A díszmisét Wosinsky Mór apát celebrálta a francia lazarista atyák, valamint a kiutazó magyar papok segédletével. „A karokat apácák és zárdanővendékek énekeltek, a Szózatot és Himnuszt pedig az összes jelenlevők”, „könnyekig meghatva”. Szádeczky Lajos „magasröptű” beszédet mondott, amelyben a magyar emigránsok emlékét elevenítette fel, és azon reményének adott kifejezést, „hogy önálló államiságunk ezen mártírjai mentől előbb hazai földbe szállíttathassanak vissza”. Ezt követően az ekkor még ifjú Gyárfás Elemér (1884–1945) kolozsvári hírlapíró Felszeghy Dezső *Rákóczi sírjánál* című ódáját szavalta el, majd rövid beszédek kíséretében a zarándokok elhelyezték koszorúikat. „A szép katófalkot fényes díszmagyar- és gyászruhás főurak és főúri nők vették körül.”

Ezt követően a zarándokok felkeresték a protestáns temető magyar részében Rákóczi udvari orvosának, Lang Ambrusnak a sírját, valamint az orientalista Szilágyi Dániel nyughelyét. Áthajóznak Szkutariba, ahol az angolok kadiköy-i teme-

tőjében megkoszorúzzák Guyon Richárd sírját. Délután Konstantinápoly nevezeteseit tekintették meg, „kényelmes bérkocsikon és hajón bejárva a várost és környékét”: a régi szerájt, a szultán régi palotáit, a divánt és a könyvtárat, a múzeumokat, a szultán kincstárát, „mely reánk, magyarokra nézve különös érdekekkel bír, miután rendkívül sok olyan dolgot tartalmaz, amely hazánk történelmével szoros kapcsolatban van.” Az újabb szultáni paloták közül megnézték a Dolma-Bagcse-palotát a Boszporusz partján. Áthajóztak az ázsiai partra a Beglerbég nevű fehérmárványból épített palota megtekintésére. A Hamediót, ahol a szultán aktuálisan lakott, a szelamlík [az a pénteki ünnep, mikor a padisah kivonul a palotájából és fényes kísérettel a dzsámiba megy – a szerk.] alkalmával, másnap nézték meg mint legfőbb látványosságot.

A szelamlík után a zarándokok küldöttsége tisztelgett II. Abdul-Hamid (1842–1918) szultán előtt, hogy megköszönje „a török nemzetnek a magyar szabadsághősökkel szemben tanúsított nagylelkűségét”. A zarándoklat küldöttsége hálafeliratot adott át a szultánnak, egy pazar kiállítású, vörös bőrbe kötött pergamenből készült okmányt, amit minden résztvevő aláírt. A szultán nyilvánvalóan azon túl, hogy emlékezve a magyarok 1903. húsvéti megéljenzésére, a diplomáciai lehetőségek adta keretek között hivatalosan fogadta a magyar küldöttséget, többek között Dessewffy Aurélt, Szádeczky Lajost, Wosinsky Mórt és Láng György tanácsost az Ozmanje-rend tiszti keresztjével tüntette ki. Végezetül felhangzott a török himnusz és a *Rákóczi-induló*. Az esemény díszebéddel zárult. A tiszteletadás után a társaság lobogókkal díszített hajón Szkutariba utazott, ahol megnézték a táncoló derviseket, miután felkeresték az úgynevezett nagy török temetőt is, „[...] ahol megható szertartással több koszorút tettek le. Beszédet mondott Láng György fővárosi tanácsos és dr. Kelemen Samu szatmári ügyvéd.” Délután a zarándoktársaság a török főváros környékét övező ligetekben pihent.

A konstantinápolyi tartózkodás alatt a zarándokcsoport megtekintette a város építészeti emlékeit is, közöttük elsősorban a mecseteket, „a régi görög császárság gyönyörű templomát”, az Hagia-Szophiát, az Ahmed-mecsetet, magyar vonatkozása miatt a Szulejmán-mecsetet, „melyet a világhódító hatalmas szultán magyarországi zsákmányából építtetett”, valamint Nagy Szulejmán sírját. Ezt II. Mohamed szultán mecsetje követte a város régi kőfalai mellett, majd innen Bajazid szultán mecsetjéhez hajtottak a zarándokok. A legérdekesebb látnivalót a tudósító szerint a város régi erődítményei nyújtották, köztük a Héttorony, „[...] melyhez – idézzük a korabeli sajtót – a magyar történelemnek szomorú emlékei fűződnek. Oda zárták ugyanis annak idején a legkiválóbb államfogyokat. Ott pusztult el annyi száz magyar vitéz, köztük Török Bálint, akit Szulejmán Buda bevétele után, 1541-ben hurcolt magával, ott halt meg Majláth István, az erdélyi vajda 1550-ben, Béli Pál, a székelyek főgenerálisa 1679-ben, s annyi sok más derék jó magyar.” A mecsetlátogatások sorát a bazar megtekintése zárta.

Végül Konstantinápolyból a társaság kisebbik része két kirándulást tett. Rostóba, ahol II. Rákóczi Ferenc és társai száműzetésük éveit éltek, illetve Izmid-

be, Thököly Imre sírhelyéhez. Az utóbbi megkoszorúzásakor örmény papok tartottak istentiszteletet, és dr. Vinczehidy Ernő (†1929 u.) torontáli földbirtokos, főjegyző mondott beszédet. Szádeczky Lajos fia, ifjabb Lajos (1886–1962) Thaly Kálmán *Thököly sírján* című költeményét szavalta el, majd a társaság a *Himnusz*t és a *Szózatot* énekelte el.

A Rodostóba zarándoklókat zivatar és a viharos Márvány-tenger fogadta újukon. „A rossz összeköttetés és kényelmetlen kis bajok miatt” mindössze hárman (!) vállalkoztak a kockázatos útra: Szádeczky Lajos, Márton Mátyás (1852–1936) nagykanizsai plébános és Vinczehidy Ernő. Rodostón „tüntető fényes” fogadtatásban volt részük. „Az alkormányzó és polgármester még a hajón üdvözölte őket, s a főkormányzó basa, a kora reggel dacára, hivatalában várta a nagyvezér által táviratilag jelzett magyar vendégeket, s látogatásukat az osztrák–magyar konzul házában mindjárt visszaadta, egyúttal ebédre híván meg a magyar kardasokat (testvéreket). A város közönségének élénk érdeklődése mellett nézték meg a magyarok egykori házait, Rákóczi, Bercsényi fényes termeinek maradványait, a kápolnát, a Magyarok kútját stb. Felkeresték ezután a görög templomban Bercsényi, Esterházy, Sibrik sírjait, felemeltették Bercsényi márványsírkövét és konstatálták, hogy hamvai a sírkő alatt vannak, dacára a többszöri templomátalakításnak. Másnap Márton Mátyás plébános misét mondott Rákóczi kápolnájában, s lefényképezték a magyar emlékeket. A kormányzó basa fényes ebédjén a szultán nevében éltette a magyar–török testvériséget és a magyar királyt, mire a magyar vendégek a törökök és a szultán éltetésével válaszoltak. A kirándulók a szárazföldön át utaztak vissza Konstantinápolyba, s a kormányzó katonai kísérettel látta el őket a három órányira fekvő vasútállomásig, hová éjszaka utaztak.” A négy nap alatt, amíg mindez tartott, a zarándokcsoport nagyrésze Konstantinápolyban maradt.

A zarándokok első csoportja október 20-án érkezett vissza Budapestre Láng György vezetésével, ahol Zseny József, az Országos Nemzeti Szövetség társelnöke fogadta őket. Mind a hazaérkezők, mind pedig a fogadóbizottság kinyilvánította reményét, hogy a zarándoklat előmozdítja a hamvak hazahozatalának ügyét. Zseny beszédében kijelentette: „Most – úgymond – csak Rákóczi lelkét hozhattátok el magatokkal, de hisszük, hogy a szent hamvak sem fognak már sokáig idegenben porlani. Ezzel a hittel, ezzel a reménnyel üdvözöllek. Isten hozott benneteket!”

A célját elérő zarándoklat

Adódik a kérdés, hogy az 1903. őszi Rákóczi-zarándoklat elérte-e eredeti célkitűzését, a hamvak hazahozatalának előmozdítását. Hiszen ha egybevetjük a hűvéti, Szádeczky-féle nem hivatalos kiutazással, azt tapasztaljuk, hogy ugyanolyan kevesen vettek rajta részt, mintha ez is egy magánakció, egyszerű turistaút lett volna. Azonban az októberi kiutazás hivatalos mivolta meghozta az eredményeket a Rákóczi-kultusz és a 200. évforduló összefüggésében. Mindezzel kapcsolatban Szádeczky

Lajos a *Magyar Nemzet*ben 1904. május 12-én a főcímlapon bizakodóan azt nyilatkozta, hogy a konstantinápolyi osztrák követ, Calice támogatása minden bizonnyal eleve csakis az uralkodó hozzájárulásával, engedélyével történhetett, amit Ferenc József első beleegyező lépéseként értékelt a kuruc fejedelem földi maradványainak hazahozatalát illetően: „Az ő szíves támogatása bizonyára a külügyminisztérium és a felség tudtával és jóváhagyásával történt. Csakis így történhetett, hogy a szultán hivatalosan és kitüntetéssel fogadott négyünket, a rendezőbizottságot, nagykövetségünk személyes vezetése alatt” – jelentette ki. Az utazást követően Szádeczky beszámolt Berzeviczy Albert (1853–1936) kultuszminiszternek a zarándoklatról.

A budapesti Vérmezőn 1903. október 11-én tartott Rákóczi-megmozdulás, az úgynevezett Rákóczi-nemzetgyűlés hatására, ahol több mint százezren vettek részt, a szervezők a Képviselőházhoz kérvényt nyújtottak be a hónap végén a Rákóczit diffamáló, 1715. évi 49. törvénycikk 2–3. paragrafusainak eltörlésére és a hamvak hazahozatala tárgyában – az utóbbi nem mehetett végbe az előbbi megvalósulása nélkül. Ennek hatására 1904. március 7-én egész napos vita zajlott az Parlamentben a hamvak hazahozataláról, s ezzel párhuzamosan Szilágy vármegye megújította az 1873. évi, 52 törvényhatóság által a tárgyban a Képviselőházhoz benyújtott kérést, miszerint a fejedelem földi maradványait hozzák haza. Megtekinthetők voltak az Iparművészeti Múzeumban a zarándokutakról hazahozott ereklyék, mellyel kapcsolatban – szintén ezen a vitanapon – Thaly Kálmán tájékoztatta az egybegyűlteket, hogy Szádeczky Lajos felvetette az ereklye-múzeum gondolatát, továbbá biztosította a jelenlévő politikusokat arról, hogy a kormány kezébe vette a hamvak hazahozatalának ügyét, ezért saját párttársait is türelemre intette, hogy azt ne erőltessék tovább. Következésképp 1904 tavaszán már arról folyt a vita, hová kerüljön a fejedelem végző nyughelye. Mire eldőlt, hogy Kassára esik a választás, az uralkodói beleegyezés is megszületett egy 1904. április 18-án, Tisza István (1861–1918) miniszterelnöknek írt uralkodói levél formájában. Ily módon megállapítható, hogy közvetlenül ugyan nem volt szerepe a zarándoklatnak a hamvak ügyére, azonban közvetetten mégis: megvalósulni látszott az áhított cél, Rákóczi rehabilitálása és földi maradványainak hazahozatala a közeljövőben, már 1904-ben. Ezt nagyban előmozdították az 1903. év eseményei, amelyek záróepizódja a törökországi, végül hivatalossá vált „országos” Rákóczi-zarándoklat volt, a Rákóczi-kultusz egyik kiemelkedő eseményeként.

Irodalom

- KINCSES, Katalin Mária (2024), *A Rákóczi-kultusz egyik szimbolikus helyének felkeresése: az 1903. évi Rákóczi-zarándoklat Rodostóba, Orpheus Noster*, 2024/1, 49–62.
- KINCSES, Katalin Mária (2024), *A long trace of an early modern historical phenomenon: the 1903 Rákóczi-pilgrimage to Constantinople, Hungarian Studies*, 2024.
- KINCSES, Katalin Mária (2024), *A törökországi Rákóczi-zarándoklat 1903-ban*, In *A Rákóczi-kultusz „zarándokvárosa”: Rodostó és a magyar házak.*, szerk. FODOR Gábor, Budapest

SERES ATTILA: VOLT-E ESÉLY A SZOVJETUNIÓ MEGMENTÉSÉRE ?

1991. december 8-án a belorusszjai Belovezsszkaja Puscsában Borisz Jelcin, az Oroszországi Föderáció elnöke, Leonyid Kravcsuk, Ukrajna Legfelső Radájának elnöke és Sztanyiszlav Suskevics, a Belarusz Köztársaság Legfelső Tanácsának elnöke aláírták a Független Államok Közösségének (FÁK) alapító okiratát. Az orosz államfő az ünnepélyes aktus után úgy nyilatkozott, hogy ez a – később *belovezsi egyezmény*ként a történelembe bevonuló – megállapodás nem szüntette meg hivatalosan a Szovjetuniót, „csupán konstataulta” annak addigra már gyakorlatilag bekövetkezett megszűnését. Ebben igaza volt: noha ezzel az egyezséggel a FÁK mint konföderáció de facto megszületett, a Szovjetunió de jure még nem szűnt meg. Annak ellenére, hogy az 1991. augusztus 19–22-i puccs után a Szovjetunió egységéért síkra szálló politikai erők befolyása minimálisra csökkent, Mihail Gorbacsov, a Szovjetunió elnöke tett még egy erőtlén kísérletet a szovjet államapparátus újjászervezésére. Miután a december 21-i alma-atai értekezleten a FÁK-hoz csatlakozott Azerbajdzsán, Örményország, Kazahsztán, Kirgízia, Moldávia, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán, vagyis a Szovjetunió egykori 15 köztársasága közül a balti államok és Grúzia kivételével mindegyik, december 25-én Gorbacsov lemondott a Szovjetunió elnökének tisztségéről, majd másnap, 26-án, a Szovjetunió megszűnését a Szovjetunió Legfelső Tanácsa is kimondta egy formális nyilatkozattal. Tehát nemzetközi jogi értelemben az 1991 tavaszán indult úgynevezett Novo-Ogarjovó-i folyamat, amelynek megállítására 1991 nyarán a puccsisták szövetkeztek, az év végére a Szovjetunió örve alatt teljesedett/teljesedhetett ki.

Írásom fő kérdése az, hogy 1991 őszének küszöbén mekkora esély volt arra, hogy az augusztusi puccs napjaiban a radikális centralista (és többségében radikálisan reformellenes) erők megszilárdítsák a hatalmukat a Kremlben, és ezzel visszafordítsák az idő kerekét. Ezt a kérdést azért érdemes az események utólagos ismeretében feltenni, mert az 1990 tavaszán Kelet-Európában hatalomra jutó demokratikus erők képviselőinek feje fölött árnyékként lebegett egy kedvezőtlen belpolitikai fordulat lehetősége Moszkvában, amelyet teljes kurzusváltás követett volna a szovjet kül- és biztonságpolitikában. Sokan attól tartottak, hogy ha egy ilyen visszarendeződés bekövetkezik, akkor a hatalmat megragadó ókonzervatív szovjet politikai némenklátúra újból igényt tart majd a Szovjetunió nagyhatalmi létszükségletét jelentő és számára a geopolitikai egyensúlyt biztosító birodalmi perifériákra, azaz az egykori kelet-európai befolyási övezetére, ezért leállítja a csapatkivonás folyamatát, továbbá katonai és gazdasági eszközökkel egy új kliens státuszt kényszerít ezen országok politikai elitjeire és társadalmaira.

Az orosz történetírás a Szovjetunió szétesésének okaira magyarázatul legalább féltucatnyi problémahalmazra mutat rá, amelyek szoros kölcsönhatásban álltak egymással, ám ebben az utolsó, sorsdöntőnek bizonyuló szakaszban mégiscsak az a centrifugális erő vetette szét a Szovjetuniót, amely az egyes tagállami és nemzeti-nemzetiségi entitások szuverenitási, majd elszakadási törekvései miatt keletkezett a politikai erőterben. Az 1991. augusztusi puccsot megelőzően már a Szovjetunió öt egykori tagköztársaságának népképviselői szerve mondta ki a Szovjetunióból való

kiválást: 1990. március 11-én Litvánia, május 4-én Lettország, május 8-án Észtország, augusztus 23-án Örményország, majd 1991. április 9-én Grúzia legfelső tanácsa. Mellettük 1991. augusztusára már egyetlen olyan tagköztársaság sem volt, amely ne hozott volna szuverenitási nyilatkozatot. Ez utóbbi jogi aktus nem jelentette automatikusan a Szovjetunióból való kilépést, de annak előkészítését szolgálhatta. A szuverenitási nyilatkozatok a köztársasági legfelső tanácsok által meghozott jogszabályok jogi érvényét a Szovjetunió Legfelső Tanácsa által elfogadott törvények fölé helyezték.

A „törvényi hierarchiák küzdelme” a moszkvai központ és az egyes tagköztársaságok viszonyrendszerének legneuralgikusabb pontjává vált, s rávilágított az 1977. évi alkotmány által teremtett súlyos joghézagra. Az alaptörvény 72. cikkelye ugyanis minden tagköztársaság számára fenntartotta a jogot arra, hogy kilépjen a Szovjetunióból, ám ennek mechanizmusát az alaptörvény nem szabályozta, s azt még nagyon sokáig nem fektették le semmilyen jogszabályban. Noha a Szovjetunió Legfelső Tanácsa 1990. április 3-án elfogadott egy törvényt, amely szabályozta a Szovjetunióból való kilépés jogi menetét, az sokkal inkább annak volt a példázata, hogy hogyan nem lehet kilépni a Szovjetunióból. Még ha a köztársasági szuverenisták számára a törvény által előírt referendum pozitív eredménnyel is zárult volna, a törvény értelmében a Szovjetunió Népi Küldöttei Kongresszusának a kiválással kapcsolatos jogi és gazdasági kérdések rendezése végett ötéves átmeneti időszakot kellett volna kitűznie. Ugyanakkor a centralisták hivatkozhattak az alkotmány 108. paragrafusára, amely az alaptörvény és az alkotmányos berendezkedés bármilyen megváltoztatásának jogát a Szovjetunió Legfelső Tanácsának kizárólagos jogkörébe sorolta, tehát a 71. cikkelyben tételesen felsorolt tagköztársasági entitások szövetségi struktúrából való kilépésének jóváhagyását is végső soron egy központi döntéstől tette függővé. A litván függetlenség kikiáltását követően világossá vált, hogy a Szovjetunió léte a tét, az lett a legfőbb kérdés, hogy egyáltalán megőrizhető-e, fenntartható-e a – hivatalosan föderatív berendezkedésű – szovjet egységállam az 1977. évi alkotmány megszabta keretek között vagy akár egy új szövetségi struktúrában.

Ahogy a Szovjetunió Legfelső Tanácsa nem ismerte el a szuverenitási nyilatkozatok jogi hatályát, vagyis a köztársasági jogalkotás elsőbbségét a központi jogalkotással szemben, úgy annulálta már 1990. március 15-én a Szovjetunió Népi Küldötteinek Kongresszusa Litvánia függetlenségi nyilatkozatát. 1990. április 13-tól gazdasági blokád alá helyezték a kis tagköztársaságot, ami *modus vivendi*-re kényszerítette annak vezetését: június 29-én a litván törvényhozás száz napos időtartamra, a litván és a központi szovjet vezetés közötti tárgyalások megkezdésének utóbbi által támasztott feltételeként felfüggeszta a függetlenségi nyilatkozat végrehajtásának hatályát. A független Litvániába vetett reményeket elhalványította, hogy a kis balti köztársaságot addig még egyetlen ország sem ismerte el. Noha a litván kormány a tárgyalások örve alatt is tovább folytatta az önálló államiság attribútumának tekinthető saját kormányzati, igazgatási, rendészeti szervezetrendszer kiépítését, a

köztársasági szuverenisták számára referenciaállamnak tekintett Litvánia függetlenedési folyamata megtorpant, s ezzel 1990 nyarára alapvetően patthelyzet alakult ki.

Az események alakulásának és végkifejletének kulcskérdése ezért az lett, hogy a szuverenizmus és a centralizmus küzdelmében hová áll a Szovjetunió magállama, a szovjet állam területének, gazdasági és humán erőforrásainak legnagyobb részét birtokló, katonai potenciáljának döntő részét biztosító, illetve a szövetségi állami-kormányzati struktúráknak is helyet adó Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság (OSZFSZK). Ha a régi szovjet himnusz szerint a Szovjetunió „a Nagy Oroszország kovácsolta frigy”, akkor a „nagy Oroszország” tehetta meg, hogy felbontja ezt a „frigyet”.

Noha azt a forгатókönyvet, hogy Oroszország egy idő után „kifarol” a Szovjetunió mögöl, előrevetíthette, hogy 1990. május 29-én Gorbacsov ellenlábását, a radikális reformerek egyik vezéralakját, Borisz Jelcint választották az OSZFSZK Legfelső Tanácsa elnökének, illetve június 12-én ez utóbbi is deklarálta Oroszország szuverenitását, a szovjet és az orosz vezetés egy ideig még kéz a kézben haladt, s Oroszország kiválása nem volt napirenden. Egyes orosz közgazdászok és történészek véleménye szerint Gorbacsov és Jelcin között alapvetően a teljesen eltérő gazdaságstratégiai koncepciók vezettek kenyértörésre. Július 27-én Gorbacsov és Jelcin, illetve Nyikolaj Rizskov szovjet és Ivan Szilajev orosz miniszterelnök között megállapodás jött létre arról, hogy a szovjet és az orosz kormányzat közös válságkezelő programot léptet életbe, amelynek elkészítésére egy tekintélyes közgazdászokból álló grémiumot kértek fel. A program kidolgozására vonatkozó utasítást Gorbacsov és Jelcin közösen jegyezte. A Satalin–Javlinzkij-csoport által elkészített anyagot, a liberális szellemiségű, a tervgazdaságból a piacgazdasági viszonyok közé való átmenet lépcsőit lefektető úgynevezett „500 napos programot” szeptember elején tették közzé a szovjet központi orgánumok. A többek között a gazdaságirányítás decentralizálását kimondó, vagyis lényegében a központi és a tagköztársasági gazdasági döntéshozatali kompetenciák közötti viszonyokat is átalakító program megvalósításától Gorbacsov visszalépett, míg 1990. szeptember 11-én az OSZFSZK Legfelső Tanácsa jogi értelemben is elfogadta, így az Oroszország gazdaságpolitikai kurzusának fundamentumává vált. Innentől kezdve Jelcin politikája arra irányult, hogy lazítsa a szövetségi szervek joghatóságát, illetve egy teljesen decentralizált és alulról építkező struktúra irányába szorítsa a szovjet föderáció állami berendezkedését. Az OSZFSZK Legfelső Tanácsa az 1990. október 31-én elfogadott törvény értelmében az OSZFSZK területén lévő, de szövetségi joghatóság alatt működő gazdasági vállalatokat az OSZFSZK tulajdonába vette. Ezzel megadta a kegyelemdöfést az 1985 óta deficittel küzdő szovjet államháztartás és az 1990 óta recesszióba süllyedő szovjet gazdaság számára, hiszen innentől kezdve ezeknek a kulcsfontosságú gazdasági egységeknek az orosz költségvetésbe kellett befizetniük az adójukat, és nem a központi büdzsébe. Jelcin a szuverén Oroszország nevében elismerte más szubjektumok szuverenitását: 1990. november 19-én Ukrajnáét, 1991. január 13-án a balti államokét.

Gorbacsov még nagy reményeket fűzött az 1991. március 17-én megtartott úgynevezett „össz-szövetségi népszavazáshoz”, amely annak vitatható mivolta ellenére – azon öt egykori tagköztársaság (Litvánia, Észtország, Lettország, Örményország, Grúzia) polgárai nem vettek/nem vehettek részt – a végeredményét tekintve biztosíthatta számára, hogy visszavegye a kezdeményezést. A referendumon résztvevő (szovjet) polgárok túlnyomó hányada ugyanis az egykori köztársaságok új állam-szerződésén alapuló, megújított szövetségének létrehozására szavazott, tehát hangsúlyozandó, hogy nem a Szovjetunió korábbi keretek közötti megőrzésére. A még így is talán meghökkentő eredmény magyarázata nem a Szovjetunió iránt demonstrált nosztalgiaérzésben rejlik, hanem alapvetően a hosszú évtizedekből örökölt ökonómiai egymásrautaltságban, az erőforrások megszokott redisztribúciós rendszerében, amely a fejletlenebb perifériaállamokat és azok lakosságát a fejlettebb centrumállamok, mindenekelőtt Oroszország felé vonzotta.

Mindemellett maradt még egy „csodafegyver” is a szovjet vezetés kezében. A Népi Küldöttek III. Kongresszusa 1990. március 15-én határozatot hozott az államfői intézmény létrehozásáról, s e posztra Gorbacsovot választotta meg. Ez más okok, például az alkotmányból kivett „hírhedt” 6. cikkely – amely kimondta, hogy az SZKP a szovjet politikai élet és társadalom vezető ereje – „pótlása” mellett a litván függetlenségi nyilatkozatra adott válaszreakcióként is értelmezhető, hiszen olyan jogkört biztosított az államelnök számára, amely korábban egyetlen pártfőtitkárnak sem adatott meg: kezdeményezhette a rendkívüli állapot kihirdetését mind az egyes tagköztársaságok, mind az egész Szovjetunió területén. A szilovikok, vagyis a centralista erők rendvédelmi és honvédelmi szervekhez kötődő reprezentánsai, illetve az SZKP pártapparátusának maradéka az 1991. január 12–13-i litvániai puccs kudarca után, amikor egy KGB által levezényelt akció keretében megpróbálták megdönteni a legitim litván törvényhozást és kormányzatot, folyamatosan nyomás alatt tartották Gorbacsovot, hogy élve az alkotmány biztosította jogkörével, hirdesse ki a rendkívüli állapotot a Szovjetunió egész területére. 1991. február 7-én a KGB elnöke, Vlagyimir Krjucskov egy erre felszólító memorandumot juttatott el hozzá, amiből világossá válhatott Gorbacsov számára is, hogy az ultrakonzervatív erők, ha kell, kezükbe veszik az irányítást. 1991. március 28-án egy Gorbacsovnál tartott tanácskozáson az államelnök utasítást adott egy bizottság megalakítására, amelynek az volt a feladata, hogy dolgozza ki a rendkívüli állapot kihirdetésének menetrendjét. A grémium vezetője Gennagyij Janajev, a Szovjetunió alelnöke lett, s a majdani Rendkívüli Állapot Állami Bizottsága (GKCSP) tagjai közül kettő kivételével Gorbacsov mindenkit kooptált. Ezzel akarva-akaratlanul ő maga hozta létre a GKCSP szervezeti hátterét. Augusztus 3-án, mielőtt elutazott volna a szabadságára, a miniszteri kabinet ülésén ő maga is beszélt arról, hogy szükség lehet a rendkívüli állapot bevezetésére az országban.

A GKCSP első hatalmi aktusának tekinthető dokumentumot augusztus 19-én hajnali 1.00 órakor adták ki a GKCSP 1. számú rendelete néven, amellyel hat-

hónapos időtartamra, a Szovjetunió egyes területeire rendkívüli állapotot vezettek be, megtiltották „a helyzet normalizálást veszélyeztető” tömeggyűlések és sztrájkok megtartását, továbbá felfüggesztették a politikai pártok és társadalmi szervezetek tevékenységét. Ugyanakkor a puccsisták egyáltalán nem voltak képesek arra, hogy kontrollálják a helyzetet azután, hogy proklamálták a hatalom átvételét.

Az események végkifejletét leginkább befolyásoló mozzanatként értékelhető, hogy a puccsisták nem tartóztatták le Jelcint. Fogós kérdés, hogy vajon mi lett volna akkor, ha a puccsisták érvényt szereznek a GKCSZ 1. számú rendeletében foglaltaknak, még időben lépnek, elejét veszik a tömeggyűléseknek és az első intézkedésük gyanánt letartóztatják Jelcint, és elszigetelik őt a külvilágtól?

A fentiekben érzékeltettem, hogy az 1990 őszétől 1991 tavaszáig tartó hetekben-hónapokban zajlanak azok a folyamatok, amelyek Oroszország Szovjetunió mögüli „kihátrálását” eredményezik. Ennek markáns tanújele volt az önálló gazdaságpolitika meghirdetése, Oroszország törekvése a Szovjetunió gazdasági szerkezetéből való kiválásra, illetve az egykori társtagköztársaságok szuverenitásának elismerése. Innen már eleve nagyon nehéz lett volna visszafordulni a szovjet unitarizmus irányába. Intő jelnek kellett volna lennie a radikális centralisták számára, hogy az a recept, ami működött 1989. április 9-én Tbilisziben, majd 1990. január 19–20-án Bakuban, vagyis a központhoz hű kommunista – illetve a későbbi történések felől nézve posztkommunista – hatalmi réteg restaurálása, és ezzel együtt a népfrontos erők lefejezése egy vérengzés révén, már nem működött Vilniusban 1991. január 12–13-án. A „véres januárnak” is aposztrofált litvániai puccs, mindamellett, hogy nem tudta hatalomra segíteni a döntően orosz ajkúakból verbuvált Moszkva-barát csoportosulást, az arra adott nemzetközi reakciók miatt is teljesen kontraproduktívnak bizonyult. Egyrészt elindította a kis balti állam nemzetközi jogi konszolidációjának folyamatát, hiszen Litvániát egyre több állam ismerte el nemzetközi jogalanyként, másrészt – a puccsban játszott szerepét nevenséges módon tagadó – Gorbacsov súlyos nemzetközi reputációvesztéséhez vezetett, a nyugati vezetők már nem feltétlenül úgy tekintettek rá, mint a különféle radikális erők között egyensúlyozó, így a kaotikussá és egyre veszélyesebbé váló viszonyok között „jobb híján” a kiszámíthatóságot és integritást szimbolizáló partnerre.

Ezt Gorbacsov is felismerte, nyilván nem véletlen, hogy mindvégig ódzkodott a hatalmi jogosítványai közé sorolt rendkívüli állapot bevezetésétől. Egyes elméletek szerint ő volt az, aki az augusztusi puccsot megszervezte – saját maga ellen. Megítélésem szerint, ha ez túlzás is, amennyiben a hatalomtechnika nem túl változatos eszköztárára felől nézzük, ezeknek az elméleteknek lehet némi alapja, és Gorbacsov legalább közvetett érintettségét nem lehet teljesen kizárni. Az augusztus 4-től a Krímben nyaraló szovjet államfőt a puccs idején hivatalosan háziőrizetben tartották, ám egy haja szála sem görbült meg. Feltűnő, hogy nem sokkal a puccs előtt az SZKP KB Politbürojának delegációja még egyeztetett vele a nyaralójában, s a küldöttség tagjait, a Moszkvába való visszaérkezésük után, augusztus 18-án fogad-

ta Janajev. Összességében tehát a rendkívüli állapot bevezetése ekkorra már Gorbacsov szándékával is összhangban állt, ám a politikai felelősséget nem akarta vállalni érte. Egyáltalán nem tűnik életszerűtlennek ezért, hogy a várható államcsíny, mint a rendkívüli állapot bevezetésének előfeltételét, nem is kívánta megakadályozni, s kényelmesebb volt számára, hogy a moszkvai események következményeit a távolból várja ki.

Mindezek ellenére nyugodtan kijelenthető, hogy az 1991. március 17-e, vagyis a referendum előtti, s még inkább, az 1990 október–novembere, vagyis az orosz gazdasági függetlenség jogszabályi megalapozása előtti állapotokhoz való visszatérésre, tehát végső soron a Szovjetunió 1977-es államszervezetének erőszakos restaurálására 1991. augusztus 19-én már semmi esély nem volt. Jelcint nem sokkal korábban, 1991. június 12-én, egy általános és közvetlen választás keretében az OSZFSZK elnökének választották. A szavazatok 57,3%-át nyerte el, az SZKP jelöltje, egyúttal Gorbacsov egyik bizalmasa, Nyikolaj Rizskov szovjet exminiszterelnök a saját 16,8%-os eredményével messze alulmaradt vele szemben. Az OSZFSZK történelmében ez volt az első közvetlen államfőválasztás, ami a szövetségi szerződés megváltoztatásának ígéretével és a bürokrácia lebontásával kampányoló Jelcin számára óriási legitimitációs erőt és népszerűséget biztosított. Így Jelcin a puccs első napján egy de facto és az alkotmányozási folyamat menetrendje szerint (július 29-én Gorbacsovval és Nurszultan Nazarbajev kazah elnökkel ő is részt vett a titkos Novo-Ogarjovó-i találkozón, amelyen közösen tűzték ki az új szövetségi szerződés aláírására az augusztus 20-i dátumot) egy de jure szuverén állam nép által választott elnökeként léphetett fel a tankok tetejére a de jure még létező, de egyre inkább „virtuálisnak” tekinthető Szovjetunió legitimitás nélküli restaurátoraival szemben. Ugyanez a közvetlen választottságából fakadó legitimitás és autoritás adta Jelcin erejét a puccs után Moszkvába sértetlenül visszatérő és az elnöki mandátumára politikai pozíciót építő, ám azt egy közvetett választás, a népi képviselők szavazatai révén elnyert, így gyenge legitimitációjú Gorbacsovval szemben.

Amennyiben a puccsisták megpróbálták volna letartóztatni Jelcint, úgy a vilniusi szindrómával kellett volna szembenézniük, s nagyon valószínű, hogy azzal már csak az Oroszországon belüli politikai (és társadalmi) turbulenciát erősítették volna fel végletesen. Tehát megítélésem szerint Jelcin letartóztatásának tétje már nem a Szovjetunió egyben tartása, hanem Oroszország működőképességének a megőrzése volt.

Irodalom

- BARSZENKOV, Alekszandr – VDOVIN, Alekszandr (2005), *Isztorija Rosszii 1917–2004*, Moszkva, 588–674.
- CSERNYAJEV, Anatolij (2008), *V Politbjuro CK KPSZSZ. Po zapiszjam Anatolija Csernyajeva, Vagyima Medvegyeva, Georgija Sahnazarova (1985–1991)*, Moszkva
- JALISEV, Renat (2013), *Nacionalnaja polityika szovjetszkovo goszudarsztva v godi peresztrojki*, In *Izvesztija Szankt-Petyerburgszkovo Elektriceszkovo Unyiversityeta*, 2013/8. 96–101.
- JELISZEJEVA, Natalja (2013), *V godi peresztrojki Szovjetszkovo Szozjuza 1985–1991*, In *otv red. BEZBO-*

SERES ATTILA: VOLT-E ESÉLY A SZOVJETUNIÓ MEGMENTÉSÉRE?

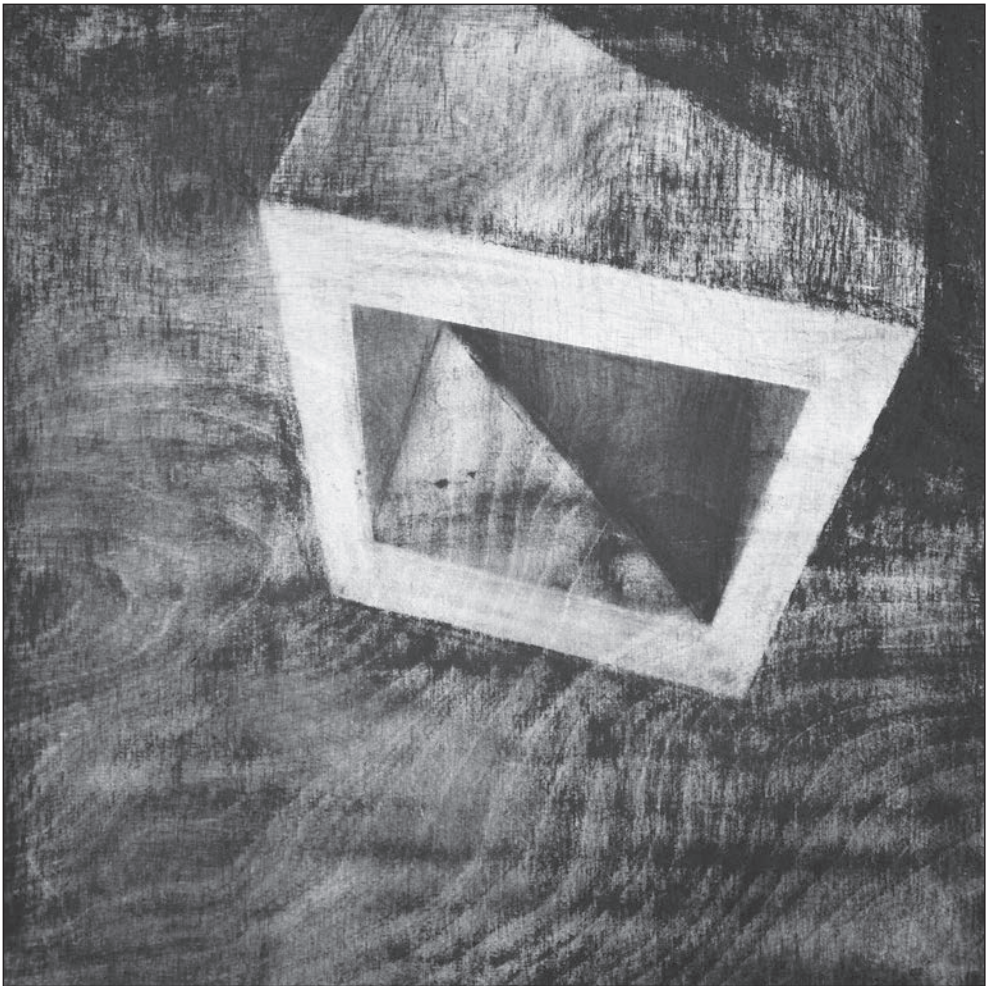
RODOV, Alekszandr, *Isztorija Kommunyisztyicseszkoj Partyii Szovjetszkovo Szozuza*, Moszkva, 341–412.

MAWDSLEY, Evan – WHITE, Stephen (2011), *Szovjetszkaja elita ot Lenyina do Gorbacsova. Centralnij Komitet i evo csleni 1917–1991 gg*, Moszkva, 274–331.

MEDUSCSEVSZKIJ, Andrej (2011), *Peresztrojka i pricsini krusenijija SZSZSZR sz pozicij analiticseszkoj isztorii*, In: *Rosszijszkaja isztorija*, 2011/6. 3–30.

RICKOVA, Lika (2018), *Mezsnacionalnie odnosenyija v SZSZSZR v 1985–1991 gg. Isztoricseszki i ucsebeno-metodicseszki aspekt*, Jekatyerinburg

SZOGRIN, Vlagyimir (1994), *Polityicseszka isztorija szovremennoj Rosszii 1985–1994. Ot Gorbacseva do Jelcina*, Moszkva, 8–108.

JÓNÁS PÉTER: *Kaposvári matériák*, (szén, bükk rétegelt lemezen), 2023

Július 11-én szombaton este előzetes fáklyás felvonulással Szegeden is megkezdődött az I. Magyar Vasutasnap. A lelkes menet a nagyállomástól indult, végighaladt az Április 4. úton, a Jókai utcán, a Lenin utcán, a Széchenyi téren a Sztálin sétányhoz, ahol elvonultak Lenin és Sztálin közös szobra és a Pártbizottság előtt. Az ünnepi felvonulás a Sztálin körutat érintve érkezett vissza kiindulási pontjára. Holnap, amikor vonatra szállok, a hivatalos Vasutasnapon már reggel hat órakor a MÁV fúvószenekarának zenés ébresztőjétől lesz hangos a város. Úgy éreztem egy pillanatig, mintha ez a nagy felhajtás az én első, Rákosi Mátyáshoz, az MDP főtitkárához vezető utamnak szólna.

Épp' bent tartózkodtam a szerkesztőségben, amely időközben, nem sokkal az én munkába állásom után átköltözött a Jókai utca 4-ből a Lenin út 11-be, amikor lányok-fiúk vidám csoportja haladt el a Délmagyar új székházának hatalmas ablakai alatt. Kellemes volt az idő, az ablakok nem voltak zárva, én odaszaladtam és teljesen kitértam az egyiknek mindkét szárnyát. Amint kinéztem a Dugonics teret a Széchenyi térrel összekötő utcára, tulajdonképpen Szeged főutcájára, amelyet továbbra is minden szögedi Kárász utcának nevez, azonnal észrevettem Marit a barátnőjével. Mari mosolyogva integetett fel az első emeleti ablak felé, ahol az én arcomat pillantotta meg. Lenkének, tanulóársának és barátnőjének nem volt szabad nyíltan megmutatni, mennyire örült látomnak. Le is hajtotta a fejét, nem láthattam jól, de éreztem, váratlan megpillantásom okozta zavarában elpirult. Ennek pedig a következőkben adható meg az oka.

Előző kedden munka után szokásom szerint a Széchenyi téren át ballagtam hazafelé a dús, nyugodt, nyári lombok alatt, amikor megpillantottam a Magyar–Szovjet Társaság parkolvasóját. Három nappal előtte nyitotta meg ünnepélyes körülmények között Czoma Béla elvtárs ezt a különleges olvasóhelyet, ami egy mozgalom nyitánya, vagy nem is tudom, minek nevezzem, a Tanácsháza előtt, a park sétányain elhelyezett szabadtéri olvasót, ahol egyrészt könyvek sorakoztak nagy vitrinekben, másrészt kerti asztalokon helyezték el őket. De az asztalok körül ülő dolgozók, főleg fiatalok, érdeklődéssel lapozgathattak szebbnél szebb kivitelű szovjet folyóiratokat és képeslapokat. A Magyar–Szovjet Társaság helyi szervezete olvasóhelyeket állított fel a Széchenyi téren, ahol minden nap délután négy és hét óra között könyveket és folyóiratokat kaphatnak kölcsön a dolgozók.

A szokatlan könyvtár lényege és célja, hogy minél nagyobb számban ismerkedjenek meg a magyar dolgozók szovjet és magyar írók műveivel. A megnyitó után nyomban megkezdődött a könyvek kikölcsönzése. Teljesen ingyen adnak ki olvasásra könyveket és folyóiratokat a parkolvasó mozgalom keretében.

Nem is tudtam, hogy ilyen sok, a Szovjetuniót bemutató, pontosabban népszerűsítő lap jelenik meg nálunk: *Szovjetunió*, *Szovjet Kultúra*, *Szovjet Híradó*, *Szovjet Emberek*, *Szovjet Ifjúság*, *Szovjet Falu*. Mindezek rendelkezésre állnak, azon kívül, hogy a *Délmagyarország* és mindegyik megyei napilap, a *Viharsarok Népetől* a *Somogyi Néplapig* úgy tele van a Szovjetunióról, Sztálinról, a bolsevik pártról, a munkaversenyekről, a művészetekről, a sportról, az ottani boldog és szabad életről

szóló cikkekkel („A Szovjetország dolgozói nagy örömmel fogadták az újabb árcsökkenést”), mint a *Szabad Nép*, a *Szabad Föld*, a *Szabad Ifjúság* és így tovább.

Nem voltak kint olyan sokan, mint a hétvégén, könnyen odajutottam az egyik asztalhoz. Néztem a kínálatot. A Művelt Nép, a Magyar–Szovjet Társaság, a Szikra, az Ifjúsági Könyvkiadó és az Új Magyar Könyvkiadó friss kiadványai mellett éveken korábban megjelent köteteket is találtam, például az azóta államosított Franklin Kiadótól is. Engem azonban kizárólag egyetlen egy könyv érdekelt, az *Első szerelem* magyar kiadása. Persze hiába kerestem. Ivan Szergejevics Turgenyevtől csupán az *Egy vadász feljegyzéseit* találtam meg, ezt tavaly a Révai adta ki. Nem baj, úgys újra kiadják, én meg oroszul már olvastam. Ezt hagyta nekem búcsúajándékként Verocska, és lapjai közé egy levelet tett, ami egy mondatból állt; szerelmem csak ennyit írt: Не жди меня я не вернусь некогда. Vagyis: „Ne várj reám, nem jövök vissza soha!”

Böngésztem az asztalra kirakott könyvek között. Gorkij öt művel szerepel a kínálatban, és persze ott terpeszkedik a Sztálin-díjas Azsajev *Távol Moszkvától* című vaskos remeke, amelynek első részéből – egy év alatt – sikerült elolvasnom pár fejezetet. A többség teljességgel ismeretlen szerző nekem. A könyvek jelentős része háborús témájú, ez érthető. De talán többségben vannak a szocializmus, vagy már a kommunizmus építését megörökítő művek, legalábbis a címek alapján erre tippelek: *Egy komszomolka naplója*, *Napfényes mezők*, *Megindulnak a traktorok* stb. Ha a cím nem igazít el, elárulja a könyv tartalmát a borítója: a *Marja és a Tanya* című regények borítóján egy-egy boldogan mosolygó, dolgozó, szovjet nő látható. Azt hiszem, egyedül a *Berlin elestét* vinném magammal, hogy elolvassam. Az azonos című kétrészes filmet tavaly láttam. A közönség a vetítés végén felállva hosszan tapsolt. Megkérdeztem apámtól, Sztálin tényleg járt-e az elfoglalt Berlinben. A tekintete elég volt, hogy megértsem, az alkotók nem a tényekhez, hanem a párt elvárásaihoz ragaszkodtak. A mai magyar írók, költők köteteire pillantást sem vettem. Nem szép dolog, elismerem, de így volt. Én már csak maradok Mikszáthnál, Tömörkénynél, Móránál és Móricznál.

Míg a szerzők nevét, a művek címét böngésztem, egyik-másik könyvnek az illusztrációit szemléltem, nevetést hallottam, ami önfeledten csendült ki a beszélgető tömeg egyenletes morajából. Nem messzire tőlem egy göndör, félhosszú hajú, szőke lány kacagott fel, egy pillanatra magára irányítva az emberek figyelmét, amitől barátnője, a szép arcú, rövid, sima, fekete hajú társa zavarában elpirult.

Ahogy közelebb ügyeskedtem magamat hozzájuk, felveszem az egyik könyvet – Marina Raszkova *Repülőnő leszek*. Egy repülőkormányos feljegyzései –, és a szőke, világos szemű lány elé tartom:

– Magának ezt feltétlenül el kell olvasnia – mondom neki komolyan, mint aki már olvasta, és határozottan tudja ajánlani másnak a női pilóta élményeiről szóló, két évvel ezelőtt kiadott könyvet.

A megszólított lány, nem sokkal lehet több tizennyolc évesnél, rám néz, tekintetében egy zavarba aligha hozható, kissé pajzán teremtés magabiztossága, kissé gúnyosan visszavág:

– Hát ezzel elkésett az elvtárs – mondja mosolyogva, ahelyett, hogy azt mondaná: Maga meg mit szól bele, hogy mi érdekel engem?! Hívta magát valaki, hogy tanácsot adjon? – A lány leteszi a kezében tartott kötetet, *Utazás a Szovjetunió térképén* a címe, könyökben behajlítja a jobb karját, a kezét pedig ökölbe szorítva az ujjatlan ruhában akadálytalanul meg tudja mutatni az izmait. – Na, mit gondol a könyvtáros elvtárs, mi leszek én?

Nem rázott le, nyert ügyem van, futott át az agyamon, miközben megpróbáltam kitalálni, miért mutatja a muszkliját ez a csupa vidámság lány, másrészt meg kellett állapítanom, fekete hajú, kék szemű, magasabb társnője bizony sokkal jobban tetszik nála.

– Feladom... Egyébként nem vagyok könyvtáros... Szerkesztő vagyok.

– Na és milyen gépeket szerkeszt az elvtárs?... Vagy szólítsam mérnök úrnak?

– Nem vagyok sem könyvtáros, sem mérnök. Újságszerkesztő vagyok. Vagy még az sem, csak újságíró-gyakornok – nevettem el magamat. – Sajnálom, hogy csalódást okozok.

– Nem okozott csalódást – mondta a lány huncutul. – Végül is van köze a be-tűkhöz. És aki cikket tud írni, az egyszer még könyvet is írhat.

– Ebben igaza van az elvtársnőnek... De nem találtam ki, magából mi lesz. Elárulja?

– Sose találná ki, úgyhogy elárulom: vasutas.

– Hát ez tényleg soha nem jutott volna eszembe... És a barátnője is az lesz? – igyekeztem bevonni most már a csinosabbik lányt a társalgásba.

– Hát persze!... Együtt tanulunk. Még három hete sincs, hogy kezdtük... De augusztus 12. már nekünk is nagy ünnep lesz. Az első Magyar Vasutasnapra mi még nem tudtunk komolyabb felajánlást tenni, de feldíszítjük a tanulóotthonunk, és ott leszünk a szombati felvonuláson.

– De még mindig nem árulta el, MÁV-dolgozóként milyen munkakörben fog dolgozni – figyelmeztettem.

– Erős vagyok? – kérdezte, és megint megmutatta az izmokat a jobb karán. – Hát tudja meg, én fűtőként is megálltam a helyemet. A 375-ös személyvonaton dolgoztam. Keményen meg kellett ám fogni a hatalmas szeneslapátot... De megálltam a helyemet a férfiak között.

– Gondolom, az udvarlásukat volt a legnehezebb elhárítani – jegyeztem meg. – Mert maga nem az a csapodár típus... Bár össze tudja törni a férfiszíveket.

– Menjen már! – tiltakozott a lány, de jó esett neki, amit hallott, láttam rajta.

– Bocsánat, még be sem mutatkoztam: Bella Miklós vagyok.

– Engem Steiner Máriának hívnak – nyújtotta a kezét a lány, majd előretuszkolja a barátnőjét, akinek alig értettem a nevét, olyan halkán mondta: – Korsós Lenke.

– Ez bentlakásos tanfolyam? – kérdeztem most már Lenkétől.

– Igen, öthónapos... Mindent megkapunk, lakást, ellátást... Csak tanulnunk kell... És mindketten forgalmisták leszünk – sorolta öntudatosan.

– És négyszáz forint fizetést is kapunk, mivel már MÁV-alkalmazottak vagyunk – vette át a szót Mária. – Ugye nem maga írta meg, hogy Ivan Panyin sztahanovista mozdonyvezető a vasutasnap alkalmából rádióüzenetet küldött a magyar szaktársainak?

– Mi tagadás, nem... Tudják, én a könnyűiparról szoktam írni.

– Panyin elvtárs nemrég Magyarországon járt, megismerkedett sok magyar mozdonyvezetővel. Örömmel értesült, üzente a mozdonyvezetőknek, hogy átvették a szovjet sztahanovisták tapasztalatait, így magasabb teljesítményt értek el. Szeretné, ha az üzemanyag-megtakarítás terén nyert tapasztalatait a magyar vasutak is felhasználnák.

Láttam, ezek a lányok is alapos kiképzést kaptak a „dicső” Szovjetunió magasabbrendűségének hangoztatásából.

– Nyilván a Szovjetunióban is van vasutasnap – játszottam meg a tájékozatlan értelmiségit.

– A Szovjetunióban augusztus 5. a vasutasok napja. Azért ekkor van, mert 1935-ben Sztálin elvtárs ekkor fogadta a közlekedési dolgozókat – eredt meg a lány nyelve. – A bolsevik párt és a szovjet kormány nagyra értékeli a vasutasok önfeláldozó munkáját. Több mint százötvenezer vasutast szoknak kitüntetni ilyenkor „A szocialista munka hőse” címmel, és már több mint száz ember kapott Sztálin-díjat.

– Maga is lehet még Kossuth-díjas – mondtam a lánynak, aki komolyan is vette lelkesitésemet.

– Hááát... – pirult el a gondolattól a lány -, most utazott el a bulgár vasutasnapra Lócsei János Kossuth-díjas főmozdonyvezető. Egy kétszeres sztahanovista szolgálatvezető váltóőrrel. Az ő nevére nem emlékszem.

– Na látja... Cseppet sem túloztam... Maguk honnan jöttek egyébként?

– Én deszki vagyok – mondta önérzetesen Steiner Mária.

– Akkor magának kell ismernie az én barátomat, a brigádvezető Tóth Imrét!... Ugye megszületett már a gyerekük? – csaptam le az ismerkedést elősegítő témára.

– A részeges tótimrének? – kérdezett vissza a lány kikerekedett szemekkel.

– Mért? Van másik is? – próbáltam eligazodni a deszki Tóth Imrék között.

– Még szerencse – válaszolta a lány jól érezhetően elfogultan. – A maga barátja szép kis alak... Már nem brigádvezető. Leváltották... Három napig ünnepelte a fia megszületését. A negyedik napon a traktorjával behajtott az árokba.

– Ennyire örült, hogy fia született elsőnek?

– Mi az, hogy elsőnek? Szegény Piroska már szült két lányt... Amikor azok születtek, a férje bánatában ivott három napig.

– Ezek szerint most örömeiben.

– Igen... De tudja, mi a furcsa? Alighanem Szegedről, maguktól jött valaki a gépállomásra még a tavasszal, hogy beszéljen az Imrével. És írt egy olyan cikket róla, hogy a faluban mindenki a csodájára járt.

– Olyan jól sikerült írás volt?

– Hát éppenséggel olyan rossz... Nem volt abból semmi sem igaz.

Na, gondoltam, még csak az lett volna szép, ha a részeges Tóth Imre deszki küldött megkóstoltatja Maloverotjátíj elvtárssal a maga jó kis pálinkáját. Mert nem hiszem, hogy nem vitt magával egy kis üveggel, ha ő megy a II. Kongresszusra, nem pedig én, aki több szavazatot kapott.

– És maga? – fordultam oda most már a társalgásból eddig kihagyott szépséghez.

– Én szóregi – rebegte Lenke a választ.

– A folyóiratokat végignézték már?

– Igen – hangzott a bizonytalan válasz.

– És a szerkesztő elvtárs milyen könyvet fog kikölcösözni? – nevetett rám a szókeség.

– Azt hiszem, most nem viszek egyet sem. Az a könyv itt nincs meg, amit szeretnék elolvasni.

– Elárulja nekünk, melyik az?

– Persze. Nem titok. Ivan Turgenyev *Első szerelem* című művét keresem... Oroszul már olvastam. De szeretném végre magyarul is elolvasni.

A lányok csak álmétkodtak:

– Maga tud oroszul? – nyújtotta el a harmadik szót Mária. Most nagyon megnőtt a tekintélyem előttük.

– Tudok.

– Hol tanult meg?... Csak nem hadifogoly volt?

Már majdnem rávágtam, nem, nehogy, balfedezet voltam. De hogy ne rontsam az ázsiómat, az igazat mondtam:

– Egy szovjet alhadnagy tanított meg rá, amíg Szegeden szolgált... Majdnem másfél év alatt elég jól meg lehet tanulni egy nyelvet... Főleg ha minden nap használjuk... És én majdnem minden nap órákig beszélgettem azzal a szovjet alhadnaggal. Amikor elment, búcsúzásul adott nekem egy könyvet. Ivan Szergejevics Turgenyev írta... Ő egy nagy orosz író a 19. századból.

Majd bolond leszek elárulni, hogy az orosztanárom egy tatáros szemű, csinos kazanyi lány volt.

Elszorult a torkom, elhallgattam. Amikor Verocska elment, hagyott nekem emlékebe egy orosz nyelvű könyvet, Ivan Szergejevics Turgenyev *Первая любовь*, magyarul *Első szerelem* című regényét. Többször is végigolvastam már. Megszentvedtem vele. Jó, hát Turgenyev nem úgy írt, ahogy a mai, szovjet-orosz írók. Akiket persze nem olvasok.

– Ajánljon nekünk könyveket, szerkesztő úr! – szólított fel Mária, aki – ezt megérzi a férfi – minden bizonnyal szimpatikusnak talált. – Végül is van köze a betűkhöz. És aki cikket tud írni, az egyszer még könyvet is írhat... Meg aztán sokat is olvas.

– Én a maguk helyében az *Utazás a Szovjetunió térképén* című könyvet mindenképpen kivinném... Abból nagyon jól meg lehet ismerni a Szovjetuniót.

– Egynek jó lesz... És mit ajánl a barátnőmnek?

Mire bármelyik könyvet megneveztem volna, Lenke közbevágott:

– Tudod, mennyit kell tanulni!... Én nem veszek ki semmit... Majd azt fogom elolvasni, amit te.

– *Az utazás a Szovjetunió térképént* – segítettem ki a gyönyörű szemű lányt.

– Hát jó. Akkor én megyek, és elintézem a kölcsönzést – jelentette be a barát-nője.

Steiner Mária elsietett. Mi álltunk egymással szemben Lenkével, és egyikünk sem tudott, vagy akart megszólalni. Ő nem mert semmit mondani, én meg, mi a fene történt velem, egy szót sem tudtam kinyögni.

Végül megkérdeztem:

– Maguk elmennek a falujukból, mennek mások is?... Például Sztálinváros-ba?

Lenke furcsán nézett rám, láttam rajta, nem akar válasz nélkül hagyni, de mintha valami zavarná. Nagy nehezen kimondta végül:

– Igen, elment Sztálinvárosba egy lány, de ő... ő olyan rosszféle... Kíváncsi lennék, melyik brigád túri sokáig a viselkedését.

– Értem... Hát ez szomorú... És mit szólnak a férfiak ahhoz, hogy kell a munkaerő a bányákban? A tatabányai bányászok felhívást tettek közzé: több munkáskéz-re van szükség, hogy a bányák több szemet tudjanak adni az országnak... Az ötéves terv sikeres végrehajtásához több szemet kell adni az országnak... Ötezer bányász kellene még.

– Mi, szőregiek nem ijedünk meg a legnehezebb munkától sem... De akik még dombot sem láttak életükben?! – húzódott mosolyra a csókolni való szája. – Lehet, hogy a fiúk közül elmennek páran.

– Ott jól lehet keresni – zártam le beszélgetésünknek a népgazdaságot érintő részét. Hallgattam. Latolgattam, hányadik találkánkon adja meg magát ez a kedves, értelmes és feltűnően szép lány.

Szerencsére némi hallgatás után Lenke megszólalt, amiből világossá vált számomra, nem kell sokáig várnom arra, hogy szerelmünk beteljesüljön:

– Hogy mondják oroszul: első szerelem?

– Pervája ljubovj – válaszoltam –, a második szó végén a v-t követő j-t alig ejtve, mert az nem külön hang, hanem úgynevezett lágyítójel.

– Szép... Majd elmeséli, miről szól? – nézett rám a kékszemű, leendő forgalmista, akit már szinte látok sötétkék egyenruhájában és tányérsapkával a fején. Meg anélkül is, a karjaimban.

– Szívesen... Mikor találkozunk, és hol? – tértem a lényegre.

– Mari jövő szombaton hazautazik – válaszolt meglepően kendőzetlenül Lenke.

– Maga viszont azon a hétvégén nem megy haza Szőregre... Akkor megkeresem, jó?... És elmesélem ezt a különös szerelmi történetet.

Most, ahogy ott álltam mint valami türelmes vadász szemben az ártatlan tekintetű lánnyal, kicsit elszégyelltem magam: elhangzott, hogy mindössze öt hónapig

tart a tanfolyamuk itt Szegeden, aztán ki tudja, hová helyezik őket szolgálatba. Ha lesz is viszonyom Lenkével, az nem tart tovább néhány hónapnál, hiszen valamennyi már el is telt abból az ötből. Annyira nem lehetek érzéketlen, hogy most eldöntsem, tényleg csak ennyi időnk marad egy kellemes liezon folytatására, hogy aztán soha többé ne lássuk egymást. Igazi érdeklődéssel fordultam a lányhoz:

– Azt mondták, hogy már a tanfolyam alatt fizetést kapnak a vasúttól... Mire fordítják ezt az összeget?... Négyszáz forint havonta, az nem is kevés pénz.

– Jaj, el ne árulja Marinak, hogy tőlem tudja: ő az utolsó fillérig félreteszi ezt a pénzt... Ötször négyszáz forint az már komoly megtakarítás... És még nem tudjuk, hogy forgalmistaként mennyi lesz a fizetésünk, de Mari aztán tud spórolni... Mozdonyvezetőként persze többet keresne.

– Hiába van egyenlőség férfi és nő között, az nem való egy lánynak, még férfiaknak is megerőltető a szénlapátolás – mondtam ki az őszinte véleményemet. Tényleg meggyőződése, hogy a lányokat, asszonyokat nem lenne szabad traktoristaként dolgoztatni. – És mire spórol, ha nem vagyok indiszkrét?

– Most már mindegy: eljárt a szám... Hát azt tervezi, hogy minél hamarabb férjhez megy.

– És maga is félrerakja az itt kapott pénzecskéjét?

Lenke elérte a célzást.

– Még három hete sincs, hogy megkezdtük a tanulást... Én mindig szerettem volna tanulni. De az én szüleim egyszerű parasztok. Nemrég még én is otthon a szüleim földjén dolgoztam... Apáméknak rengeteget kell dolgozniuk, hogy tudják teljesíteni a beszolgáltatást, és kifizessék az adót. Úgyhogy én az utolsó fillérig hazaadom majd a pénzt... Na, jó, most füllentettem kicsit. Apámmal megegyeztünk, hogy havonta egy tízes nálam marad... Abból tudok színházba, moziba menni, könyvet venni... Én irtóra szeretem a filmeket. Maga is?

Buzgón bólogattam.

– És mit szól majd a barátnője, ha őt nem visszük magunkkal, amikor moziba megyünk? – kérdeztem cinkos mosollyal a lánytól.

– Mari nincs oda a filmekért.

– Na jó, de eddig együtt töltötték a szabad idejüket. Haragudni fog rám.

– Haragudjék – mondta Lenke, mire mindkettőnkől kitört a nevetés.

– Hát ti mitől vagytok olyan vidámak? – hallottuk az éppen visszaérkező Mari csodálkozó kérdését.

– Mi... Hát... mi csak úgy... – dadogott az én kökényszeműm össze-vissza.

– Elmeséltem egy viccet a barátnőjének... Elmondjam magának is?... Vasutas vicc, nem baj?

– Nem, nem, annál jobb... Mondja már! – biztatott nevetve Mária.

– A vasutas kislány első nap sugárzó arccal megy az iskolába. Amikor vége a tanításnak, már nem olyan jókedvű a gyerek. Az apja megkérdezi tőle: Na, milyen volt az iskolában, fiam? Édesapám, átverés az egész. Bemegyek, ki van írva, hogy első osztály, közben odabent fapadok vannak.

Steiner Mária egészséges fogai kiragyogtak telt ajkai közül, amikor elkacagta magát. Lenke csak kuncogott, pedig ő is először hallotta a direkt nekik választott viccet.

– És innen hova mennek? – tettem fel már a búcsúzás szándékával az utolsó kérdést a két lánynak.

– Oda, ni! – mutatott a tanácsháza előtt felállított nagyszínpadra Mária. – Hamarosan kezdődik a műsor... A szerkesztő elvtárs nem hallott a szocialista kereskedelem szegedi ünnepéről?... Pedig azt mondta, hogy maga a könnyűiparral foglalkozik a lapnál. Délelőtt láttuk a ruhabemutatót, nemsokára kezdődik a kulturális műsor.

– Olyan ruhákat mutattak be, amelyek olcsó pénzért megvásárolhatók a dolgozók számára bármelyik állami ruhásboltban, itt, Szegeden is. Láttunk nekünk való, egyszerűen szép hétköznapi ruhákat, de olyan férfiltönyököt is, amik a szerkesztő úron is jól állnának – vette át a szót nekibátorodva Lenke. – Most pedig neves fővárosi színészek lépnek fel... Mari, segíts, tudod a neveikkel...

– Hát az biztos, hogy itt lesz a Kis Manyi, az Osváth Júlia operaénekesnő... na, várj csak, nekem is nehezen jutnak eszembe a nevek... Igen, igen, Bárdy György...

– És Rodolfó, a bűvész!... Meg Fülöp Viktor az Operaház szólótáncosa. A partnernőjének a neve sajnos nem jut eszembe.

– És persze egy csomó szegedi színész: Zentai Ferenc, Sugár Mihály, Káldor Jenő...

– Kollár Lídia, vagy Lívia... Nincs kedve maradni?

– Sajnos nem maradhatok. Holnap Budapestre utazom, és addig még meg kell írnom egy cikket az Újszegedi Kender és Lenszövő Vállalat dolgozóinak augusztus 20-i versenyfelajánlásáról. A vállalat a hatszázötven közül a hetedik helyen áll a Könnyű- és Élelmezésügyi Minisztériumhoz tartozó üzemek munkaversenyében. Fokozni akarják a verseny lendületét.

– Azt hallotta, hogy francia vasutas küldöttek jönnek Szegedre?

– Nem, nem hallottam... De ez jó hír maguknak, azt gondolom... Én biztos vagyok benne, hogy lesznek köztük jóképű fickók is... Jó lesz vigyázni, lányok a bel amikra!

– Nem amik, hanem franciák – boksolt bele a jobb karomba színlelt felháborodással Mária. – Miket beszél maga ?!

– Bel ami. Francia kifejezés, szó szerint azt jelenti: szépfíú. De a bel ami kitarított férfi, selyemfíú is lehet.

– Hát ezek rendes vasutasok, becsületesen dolgozó fiatalok... Még hogy selyemfíúk!

– És hol lesz a fogadás?

– Az alsóvárosi kultúrházban.

– Hát jó szórakozást! A mai műsorhoz is, meg az alsóvárosihoz is!... Nekem sajnos tényleg mennem kell.

Lenke arca alig láthatóan elkomorult. De mosolyommal jeleztem neki: alig várom az újabb találkozást.

– Maguknál megkezdték már a békealírást-gyűjtést? – kérdeztem Máriától, hogy észre ne vegye a szemkontaktusunkat Lenkével.

– Nem... Nem is hallottam róla – felelte zavartan a lány.

– Jaj, Mari!... Most mért teszel úgy, mintha elfelejtetted volna – csattant fel Kékszemu. – Szekeres Lali, a távirdász-tanfolyamisták oktatója beszélt a Szabad Német Ifjúság kezdeményezéséről, ami nemcsak a német békeszerződés megkötését támogatja, hanem az újrafegyverkezés ellen is szól. Ezért felszólítják a világ ifjúságát, hogy békealírást millióit gyűjtsék össze, és küldjék el Sztálin elvtársnak... Látja, Miklós, így jár az, akinek mással van tele a feje.

– Kíváncsi leszek, neked holnaptól min jár majd az eszed! – vágott vissza Steiner Mária. Vajon kire vonatkozik ez a „min”?

– Kedves kisasszonyok – nevettem el magamat –, én ezt a vitát nem hallgatom tovább... Írjanak alá maguk is!... És jó tanulást a következő négy hónapban! Aztán irány valamelyik takaros vasútállomás.

Részlet a *Lúdtojás a gólyafészekben* című készülő regényből

JÓNÁS PÉTER: *Mindig magasabbra II.*, (aquatinta), 2019

A fuvaroslovak istállói ott álltak az utca távoli végében, ahol már elfogytak házak, és ahonnan jobbra kanyarodva a búzatáblákon keresztül keskeny földút vezetett a balatoni múúthoz. Drótkerítés vette körül a fekete salakkal borított kocsiszínt, vadsóska és gyom szökött föl rajta, az aljában pedig a keskeny kavicságyon, amely körbefutott a kerítés mellett, lapulevek nőttek. A kerítést kívülről jegenyefák szegélyezték, a drótháló és a fák között gyalogösvényt tapostak ki a mezei munkások, akik így rövidítették le az utat a szántókhoz.

A kocsiszín egyik sarkában aransárga szalmabála-torony magasodott, mögötte földbe ásott trágyadomb lapult meg, az istállószoigák oda hordták talicskával a trágyát, miután a fuvarosok reggelente munkába indultak, és kiürültek az épületek. A szél néha föltámadt a mezők felől, leborotválta a kocsiszín szénporát, és befújta a kertekbe, feketén beporozva a friss vetéseket. A ritkás, vaskeretes ablakok maszatos üvegszemei napközben sem engedték át a fényt, a hatalmas hodályban állandóan alkonyati homály uralkodott, az évszakok is annyiban jártak változással, hogy a metsző téli hideget a nyár elviselhetően hűvös levegőre cserélte. Az épület két végébe kapukat vágtak – rajtuk vezették ki a kocsikhoz a lovakat –, éjjel-nappal nyitva tartották őket legalábbis az utcából senki nem emlékezett rá, hogy valamikor is bezárva látták volna őket. Csak nagy viharok idején járta át a huzat az épületet, a viharok azonban hamar elvonultak a város fölött, így a falakból és a döngölt földpadlóból nem tudott kiszellőzni a tömény istállószag: a széna illata a lovak szagával keveredett, de az ammónia jellegzetes bűzét semmi sem nyomhatta el. Vihar idején elszabadultak a bádóg itatóvödrök, kiröpültek az istállófalak mellől, és mint a hármassugrók, pattogtak az udvaron. Vidéki szokás szerint minden tavasszal kívül-belül kimeszelték az istálló falait, kicserélték a törött zszindelyeket, malterrel tapasztották be a lehullott vakolat helyét, és fuvaroskocsikon elvégezték a szükséges javításokat. Kicserélték a sérült deszkákat, megolajozták a forgó vasalkatrészeket, a kocsiodal reteszeit.

Napközben kihaltnak látszott a telep az a néhány munkás, aki az istállótakarította, ritkán mutatkozott a világ szeme előtt, csak a munkájukba temetkeztek, azzal foglalkoztak, ami épp tennivaló akadt. Ha esett, ha fújt elégedetten jártak ki-be az istállókapun, tolták maguk előtt a trágyával megrakott kis szekeret, mellükkel rádőltek a nyelükre, úgy tettek, mintha mindig szembeszélben dolgoznának; ahogy távolodtak, összezsugorodott az alakjuk, aztán már csak kis pontocska jelezte, hogy a búzatáblák közelében járnak.

A szenesek a fuvarok végeztével délután négy és öt óra körül szállingóztak vissza, gyümölcspálinkával, mert mindig volt valaki, aki jutányos áron hozzájutott pálinkához, az éjjeliőr bódéja melletti féltetes fészker alatt gyűltek össze, bagót rágtak vagy Terv, Munkás és Kossuth cigarettát szívtak, a legolcsóbb és leggyilkosabb dohányt, amit csak a trafikok árultak. A napot is házilig főzött pálinkával kezdték, védőitalként meg csatos üvegből itták a sört, amelyet a sörgyár háziboltjában szereztek be. A beszerzés azok reszortja volt, akik jobb híján, szabadnapjaikat is az istállónál töltötték, a lovakat csutakolták, vagy vashengerrel a kocsiszín hepehupás salak-

ját egyengették. Este is, amikor újra utcai ruhába öltöztek, megvendégelték magukat egy utolsó kupicával, a szájuk szögletében ott parázslott az elmaradhatatlan cigaretta. Még egy utolsó slukkot, biztatták magukat, mielőtt ráérősen végigvonultak a Rózsa és az Atilla utcán; a nap történésein merengtek, mert hiába hagyták maguk mögött az istállókat és a fuvaroslovakat, gondolatban velük éltek.

A hétköznapi volt az ő vasárnapjuk, akárcsak a sörösöknek.

Amikor lenyugodott a Nap, kigyúltak a viharlámpák madárfészkei az istállók falán. A csend harangja ráborult a telepre; a hosszan elnyúló épületekre egy sánta éjjeliőr vigyázott. Várta a csillagok érkezését, mintha többé már nem akarná elereszteni őket. Amikor visszatért nyomorúságos bódéjához, nehézkesen letelepedett a küszöbre, és virradatig az égi ábrákat követte. Ez töltötte ki az éjszakáit a tavasz első melegétől az őszi mérges idő beálltáig. Télen egyszer-egyszer körbeszimatozott a telepen, mielőtt behúzódott a vackába, kis lámpácskája az őrhely ablakában vigyázott a csillagokra. Néha kidugta a fejét az ajtón, tenyerét a füléhez igazította, kagylót formált belőle, és behallgatott a sötétbe, ahol a szelek megrezgettették a határt; ebben a tompa zajban, és apró, alig kivehető zizegésben, amit a lehullott avar suttogása okozott, nem talált semmi szokatlant. Ráfeküdt az öreg sezlonra, előtte még megtömte szénrel a kályhát, és pokrócokkal betakaródzva nyitott szemmel várta a hajnalt.

A kályhából aprócska kémény eregette vékony csíkban a füstöt az égre, az elnéptelenedett világra.

A város délnyugati felében pályafelvigyázók és a tolatómesterek dolgoztak a vasútállomáshoz tartozó rakodó-pályaudvaron, mely ágas-bogas sínrendszerével egészen kihúzódott a Ligetvárosba vezető sugárútig. Az út túloldalán a téglagyári kemencék kéményei álltak őrt az éjszakában, szomszédságukban, karnyújtásnyira a sörgyár betonból épült malátatornyai világítottak a rakodóplatók fölé szerelt fényoszóróktól. A rámpáknál megállás nélkül, napkeltétől napnyugtáig folyt a munka, csak a műszakok cserélődtek, a nappali az éjszakaival, az éjszakai a nappalival. Cserélődtek a brigádvezetők meg a tolatómesterek is, továbbá azok, akik felügyelték az áruk kirakását, és ellenőrizték, hogy pontosan az érkezett-e meg, ami a papírokon áll. A szélrózsa minden irányából érkeztek teherkocsik, hogy aztán gazdagon megvakva oda távozzanak, ahonnan ideküldték őket. Nyáron fullasztó por szállt föl a sínek mellől, télen az égből hódara hullott, tavasszal hirtelen záporok öntözték a bitumencsíkokkal összeragasztott betonkockákat, ősszel megbarnult leveleket sodort a szél, és kis kupacok gyűltek össze a rámpák oldalában mindenféle falevélből, talán még a Sétakert sudár nyárfáiról is jutott ide néhány, mert az üres kocsik oldallapjaira útközben mindig ráragadt valami, egy-egy összepöndörödött falevél, vagy egy oldal a *Zalai Hírlap*ból. A rámpák remegtek a hőségben és a porgomolyagban, télen viszont olyan hideg áradt belőlük, hogy odafagyott a munkások keze, ha nem vigyáztak, vagy ha a szesz már dolgozott bennük, és elfelejtették fölhúzni a kesztyűjüket. A figyelemnek azonban egy pillanatra sem volt szabad lankadni. Ha nem kellő precizitással és figyelemmel tölték be a vagonokat, és a szerelvény kikerült a mozdonyvezető meg a tolatómester ellenőrzése alól, akkor a rakodóknak tanácsos volt mielőbb

elugrani az útból, ki merre látott, különben letarolta volna őket a hatalmas tömeg; ha ellenben jól manővereztek, akkor szinte egymáshoz simultak az ütközők, és mindenki föllélegzett. Az ütközők hangja jeladás volt, de ezt a jeladást olykor elnyelte a munka zaja. Egy alkalommal az egyik vasutas, amikor meglódult és megindult felé a szerelvény, ijedtében nem tudott elugrani. Szerencséjére nem zuhant a kerekek alá, nagyobb bajt így elkerülte, a lábára azonban megsántult. Leszázalékolták, ott kellett hagynia a vasutat.

Ő volt az, aki éjjeliőrként vigyázta a fuvarosistállóknál a csillagokat.

JÓNÁS PÉTER: *Mindig magasabbra I.*, (aquatinta), 2019

Alföldi július

Tűzaranyba vonva
ring a szilfa lombja,
rekkenő a csend itt.
Rókalepke röppen,
révedő körökben
fényharangot csendít.

Rezge álmaidra,
mintha már ma hívna,
ajtót tár a messze.
Őz-szelíd a vágyam,
nádas ingoványban
jár a mába veszve.

Reng a Nap dagadva,
mint egy sárga labda
gördül át az égen,
s mintha mégse fájna,
port hevít a tájba
puszta létezőm.

JÓNÁS PÉTER: *Várkulcs*, (aquatinta), 2019

A kisfiú az esőáztatta járdán lépkedett. Csupa fényes macskakő, egymáshoz simulók, kopott szürke szőnyeg az apró lábak alatt. Hátranézett és halvány mosollyal intett felfelé tekintve.

Az öregúr is intett és a függőnyt elengedve visszahúzódott a szobába. Már régóta egyedül élt a csendes utcácska sárgafalú házában, közvetlenül a templom mellett.

Hét közben alig járnak erre. Többnyire csak a környékeliek, ha a közeli forgalmas utca üzleteinek valamelyikében van elintézni valójuk. Mintha megállt volna az idő; a nyitott zsalugáterekről már rég lepergett a festék, megfakult lécein délutáinig árad be a napfény. Néhány ház falát a párkányokról leomló virágok színesítik. A párháznyci utcácska elválasztja az itt élőket a Világtól. Ott zaj, lüktetés, állandó jövés-menés. Itt álmos macska nyújtózik, lassú léptű nénikék látogatnak át egymáshoz, illatos kávékat iszogatnak, hozzá foszlós kuglófot falatoznak finom metszésű porcelán tányérról.

Vasárnaponként a harangszó hívására megtelik az utca étellel; gyerekek szülőikkel, idősek, fiatalok térnek be a templom hűvösébe.

Az igazi ünnep az, ha a kisfiú egyszer egy héten meglátogatja. Olyankor már reggel izgatottan készülődik. Jókedvűen paskolja magára a hidegvizet a mosdó felett, gondosan megborotválkozik és felöltözködik. Séta, sakk, sütemény együtt. Ebben a sorrendben. A süteményt mindig a közeli cukrászdából hozza egy süteményes dobozban, melyet még a felesége készített. Az oldalát színes, festett virágok díszítik, de a teteje a legszebb. Papírcsipke, amolyan legyezőszerűen ráillesztve; halvány rózsaszín papírból kivágva. A sütemény mindig friss; igaz, hogy megkóstolták a zserbót, a linzert, a habos tetejű gesztenyekockát és még jó néhányat, de mindkettőjüknek a franciakrémes és a csokoládétorta a kedvence.

A lakásban nemcsak a süteményes doboz volt figyelemre méltó. A szobában öblös, barna füles-fotel terpeszkedett az ablaknál, és ha a kisfiú belekuporodott, pontosan a szemközti ház műterem lakásába látott át. A széles karimájú kalapot és hosszú köpenyt viselő férfi órákig állt az állványa előtt és palettával, ecsettel a kezében széles mozdulatokkal festett. A színek harsányan, nagy foltokban fedték a vásznat, furcsán, meghatározhatatlan formákban találtakoztak. Próbálta a szemét hunyorítva, fejét kicsit oldalra billentve valamiféle határozott alakzathoz hasonlítani őket, de így is csak élénk foltok kavarogtak a szeme előtt. A fotel mellett állt egy alacsony, karcsú lábú intarziás asztalka, rajta a sakktábla a faragott bábukkal, melyeket anynyira szeretett a kezébe venni, és ahogy nagyapától tanulta, óvatosan a megfelelő négyzetre letenni azokat. Az asztalka alatt egy zsámoly lapul, mely akkor került elő, amikor elérkezett a sakkparti ideje. Puha perzsaszőnyeg vezetett a szoba belsejébe, ahol dióbarna ovális ebédlőasztal foglalta el a helyet, körötte négy magas támlájú székek. A rojtos asztalterítő bordó mintáin hosszan nyúlt el és pihent meg egy napfény szőtte fényes szalag. Szerette nézni ezt a fénypásmát és felette a levegőben az apró porszemek kavargását. A sápadt falakat patinás keretekben csendéletek, komorarcú ösök portréi díszítették. Az ablakkal szemközt, a komód tetején ezüst bon-bonierek

selyemcukrot és pralinét rejtettek. Mellette örökös mozgásra ítélve, a mívesen megmunkált ingaóra mutatta a múltó időt.

Mindkét szobában tizenkét karú csillár lógott, melyeken rombuszalakú üveglapocskák és üvegyöngyök függtek. Ha olykor estig maradhatott, sötétedéskor az öregúr megengedte, hogy ő kapcsolhassa fel a lámpát. A fényben vakítóan csillogtak az üvegdarabkák és ez mindig elvarázsolta őt.

A léptei alatt nyikorgó padló hangja sokszor mulattatta a kislányt; már tudta, hová lépjen, ha szóra akarta bírni a vén deszkákat.

Amikor hazaértek a hosszú sétából, nagypapa a levendula illatú hálószobában dőlt le megpihenni, fejét a nagymama aprólékos öltésekkel varrt gobelin párnáira hajtotta, a kislány pedig mellé kucorodott.

Ha néha hintázní támadt kedve, jobb híján belecsimpaszkodott a nehéz kapu hideg vaskarika kopogtatójába és ellökte magát. A kapu oldalán csüngve belendülhetett egészen a falig. Újra és újra, amíg a karja bírta.

A patinás épület díszé egy kőoroszlán szobrocscsa, melyet pontosan a kapu fölötti boltív közepén egy kis beugróban helyeztek el. Az egykori mester gondosan kidolgozta a szobor minden részletét. A lábain, és a hátán megfeszülő izmokat, a sörényét, a félelmetesnek ható nyitott állkapcsát a hosszú fogakkal, és az éles karmokat úgy faragta ki, hogy az állat testtartása igazán méltóságteljes és királyi lett. Az a kő, melyből faragták, otthona volt a nemes szobornak, a véső csak lefejtette a felesleget. Az idő azonban nemcsak a ház falait, de a nemes állatot is kissé megviselte, a bal hátsó lábából valamikor réges-rég letörött egy kis darab.

Valahányszor, mielőtt belépett a kapualjba, suttogva köszöntötte a ház hűséges őrzőjét. Aztán a fényesre koptatott márványlépcsőkön fürgén felszaladt, s az első emeletig meg sem állt. Két rövid csengetés után az öregúr mosolyogva nyitotta ki az ajtót. A finom limonádé után rendszerint sétálni indultak. A fiú szökdécselve megelőzte, míg ő a kovácsoltvas korlátba kapaszkodva komótosan lépkedett lefelé. Amint kiértek az utcára, balra fordultak a közeli park irányába. Sétáik közben az öregúr emlékezetében felsejlettek azok a régi történetek, melyeket még az apjától és a nagyapjától hallott. Minden részletet pontosan fel tudott idézni, mintha közben nem múlt volna el hetven év. A kislány mindig izgatottan várta az újabb és újabb sétame-séket...

*

– Kissé melankolikus, múlt századi hangulatot idéz, de kezdetnek nem rossz. Gondolom azért lesz valami izgalmasabb rész is – jegyezte meg kuncogva János, amikor elolvasta Liza készülő regényének első fejezetét.

– Tetszeni fog ez bárkinek is? – kérdezte Liza elbizonytalanodva.

– Gondolj az első könyved sikerére! Én biztos vagyok benne, hogy jó úton jársz, ki fog alakulni, nyugalom!

Liza, nos... ő... nem akarlak felizgatni, de van egy rossz hírem. Sajnos a határ-időt előre kellett hozni, ezért két hónap múlva az asztalomon szeretném látni a teljes kéziratot. Ugye menni fog?

– Két hónap? János, ez, ez... iszonyú kevés idő. De nem erről volt szó, miért hozol ilyen helyzetbe?

Liza úgy érezte, mindjárt elájul. Szeretett volna minél előbb kijutni az irodából. Sápadtan felállt, és szó nélkül kiment az ajtón.

– Rosszul vagy, mi a baj Liza? Liza, Liza várj...

✱

A poros út végén a fák közül lassan előtűnik a kisház, mögötte a folyó és a parton összeölelkező bokrok. Liza a szüleitől örökölte, melyhez egy kert is tartozott. Sajnos csak ritkán tudta élvezni a háborítatlan vidéki nyugalmat, mert a munkája és a barátai a városhoz kötötték. Folyton halogatta az utazást, pedig minden nap megfogadta magának, hogy másnap összecsomagol és végleg otthagyja a várost. A mai rosszullet után már nem volt kérdés, hogy két hónapra leköltözik.

A legijesztőbb az, hogy ezek a rohamok, hirtelen és alattomosan törtek rá, mindig akkor, amikor sarokba szorítva érezte magát. Ilyenkor elvesztette a kontrollt önmaga fölött, és csak az kopogott a fejében, hogy el innen, el valahová, ahol teljesen egyedül lehet. Nem kell segítség, nem kell semmi, csak hadd legyen magam... Magam. De valamiért mindig maradt. Eddig. Az egyre sűrűbben rátörő légszomjról, a szorongásról és a zavaros álmairól senkinek, még a legjobb barátnőjének sem beszélt.

A hosszú út, a vezetés úgy tűnik megnyugtatta, a torkát fojtogató pánik elmúlt, de az ólmos fáradtság már bekúszott minden porcikájába. Aztán eszébe jutott, ahogy faképnél hagyta Jánost. Nem fogja felhívni, majd utólag megmagyarázza és elnézést kér a viselkedéséért... Egyébként már otthon eldöntötte, hogy a kikapcsolt telefonját szépen a táskájában hagyja amíg itt lesz a kisházban.

A fű frissen nyírva, a virágágások szebbnél-szebb tarka növényekkel beültetve. A ház körüli teendőket az egyetlen szomszédja, egy idős úr vállalta el. Ez a fajta munka nem volt idegen tőle, hiszen negyven évig kertészként dolgozott. Akkor vette meg a közeli telken álló házat, amikor meghalt a felesége. Ide vonult vissza, távol korábbi életétől, hogy saját birtokán megalkossa a valamikor közösen megtervezett tökéletes, mesebeli kertjüket. Itt minden növény, minden virágágás szeretett feleségére emlékeztette. Valójában sohasem tudta őt elengedni, és sohasem heverte ki az elvesztését.

A városban számos park az ő keze munkáját dicséri. Büszke is rá az öregúr, és ha nagy ritkán alkalma adódik rá, szívesen elmeséli, hogy annak idején melyik parkban milyen fákat, bokrokat telepítettek, hány féle egzótát és virágot ültettek.

Várady Illés jól ismerte Lizát és a szüleit, így a régi barátságra való tekintettel szívesen kertészkedik Lizánál. A két kert gondozása tölti ki a mindennapjait.

Liza először Illés bácsihoz ment, hogy üdvözlje és megköszönje, amiért ilyen

szép rendet tart a háza körül. Nem is hívta fel, hogy ma érkezik, hadd legyen meglepetés.

Az öregúr örömmel ölelte meg Lizát, mintha csak a lánya lenne. A feleségével mindig is szerettek volna egy kislányt, de hosszú éveken át hiába várták a gyermekáldást. Meglepte, hogy Liza milyen sápadt és sovány. Korábban mindig kiegyensúlyozottnak és vidámnak látta. Még váltottak pár szót, aztán Liza szűkszavúan csak annyit mondott, hogy megint egy könyvön dolgozik, néhány hétig maradni akar, és már el is köszönt. Egyre nehezebben tudott úrrá lenni a fáradságán, alig várta, hogy lemeheessen a folyópartra.

Tanulva a múltkoriakból amikor legutóbb itt járt, azért, hogy elkerülje az öregúr rosszallását, kifelé menet szó nélkül tette le az asztalra a fonott kosarat amit neki szánt. Tudta, hogy az öregúr magára nem szívesen költ, de biztos volt benne, hogy a jóféle vörösbornak, és a többi apróságnak örülni fog.

*

Milyen gyönyörűek itt a reggelek! Hajnalban a napkorong lassan kúszik fel felé a horizonton és egészen különleges fénnel vonja be a vizet és a növényeket. A folyó itt már nyugodt, nem úgy, mint feljebb a hegy lábánál, ahol félelmetesen és vadul hömpölyög. Ahhoz azonban elég hideg és mély, hogy az ember csak távolról csodálja.

Liza nagyon bízott abban, hogy amíg a kisházban dolgozik, senki sem fogja zavarni. Most nincs kedve szóba elegyedni senkivel. Szerencsére elég messze van a legközelebbi falu; ember nem nagyon jár erre, leszámítva azt a néhány turistát, akik nagy ritkán ide tévednek. Az öreg kertész az egyedüli szomszédja, és ő tisztában van vele, hogy az írás miatt Lizának most nem lesz ideje vele beszélgetni.

Liza persze többnyire nem virradatkor kelt, hiszen voltak esték, melyek az írás miatt hosszúra nyúltak. Olyankor sokáig lustálkodott az ágyban, és csak délután ült ki a verandára, hogy megpróbálja folytatni a regényt. De egyik reggel, amikor az asztalhoz lépett, csak bámulta a szöveget, úgy érezte az agya kiüresedett, a keze nem mozdult. Napokig gyötrődött; amit írt összetépte, újra kezdte, máshogy. Nem jó. Újra, és újra és újra. Már két hete semmit sem haladt. Egy délután aztán, amikor századszorra is reménytelenül roskadt le a papírhalom fölé, hogy kicsikarjon magából valamit, hirtelen nemrég elvesztett apja hangját vélte hallani...

A történet váratlanul újra élni kezdett a fejében és ettől végre felszabadulnak érezte magát.

– Drága Apa, úgy hiányzol! Bárcsak itt lennél! – suttogetta.

Végtelen hála töltötte el a szívét, amiért a hosszú némaság után megszületett mondatok végre megragadtak a papírlapokon, és *A kőoroszlán* betöltötte Liza további napjait.

Amíg nem tudott a regénnyel foglalkozni, a part mentén hosszú sétákra indult és elraktározta, örök fényképként magába égette mindazt, ami odakint a folyónál körülvette. A pillangók táncának egyszери és megismételhetetlen lágy forgását, a

fűszálakon megcsillanó harmatcseppek fénylő szikráit, a víz kacér játékát a kavicsok között. A fákat, ó igen, az óriási fákat szerette nézni a legjobban, ahogy égbenyúló ágaikkal felfelé mutatnak, hatalmas zöld lombkoronáikkal eltakarva előle a végtelemt. Egyszerűen nem tudott betelni az Isten alkotta természet csodáival. Sokszor csak leheveredett egy fa tövébe és sokáig bámulta az eget; onnan föntről várva a segítséget...

Így múltak a napok, egyik a másik után, írással vagy anélkül; vészesen közeledett a hazatérés és a kézirat leadásának határideje.

Szombat este tíz órakor végre befejezte. Elkészült a regény, már egy betűvel sem tud többet leírni. Ezt megünnepelni egy pohár borral a kezében leült a ház előtt a padra és magában hálát adva a csillagos ég felé tekintett...

Később kimerülten, de boldogan feküdt le és mielőtt mély álomba merült volna arra gondolt, vagy inkább csak reménykedett, hogy a kézirat könyv formájában új életre kel. Talán nem volt hiabavaló az itt töltött idő, és János elégedett lesz azzal, amit ezalatt a sürgető két hónap alatt ki tudott magából préselni.

Holnap indul haza, mert hétfőn Jánossal találkozik. Akármennyire csodás is a hely, nem áthatja el magát ide örökre. Nem menekülhet el saját maga elől, vissza kell térnie a régi életébe és rá kell jönnie mi gyöttri oly sokszor szinte fulladásig a lelkét...

Amikor Liza minden holmiját bepakolta a bőröndbe és indulni készült, eleredt az eső. A kövér cseppek lassú ütemben szántották az ablak üvegét. Utál esőben vezetni.

A kertész meghallotta, hogy egy kocsi állt meg a ház előtt, ezért kinyitotta az ajtót.

– Jó reggelt Illés bácsi, csak búcsúzni jöttem.

– Jó reggelt Liza, azért kerülj beljebb! Milyen jól nézel ki, örülök, hogy hogy már tudsz mosolyogni...

– Köszönöm Illés bácsi, most tényleg jól érzem magam. Ne haragudjon, hogy egyszer sem látogattam meg! Ígérem, ha legközelebb jövök majd beszélgetünk. Vigyázzon magára! Viszontlátásra!

– Te is vigyázz magadra Liza, és vezess óvatosan!

✱

Késő délutánra járt, amikor a lakásához ért. Még mindig reménytelenül esett, mintha soha nem akarna elállni. Nem volt kedve kicsomagolni, ezért a forró fürdő után azonnal bedőlt az ágyba.

Másnap reggel már újra frissnek érezte magát, végre az eső is elállt. Első útja a kézirattal Jánoshoz vezetett.

✱

A *Kőoroszlán* hamarosan megjelent az üzletekben. Liza arra gondolt, hogy kedves szomszédját, Illés bácsit meglepi egy példánnyal. Pár soros levelet írt és a könyv első lapjai közé csúsztatta. Holnap majd postára adja.

Néhány hét múlva egy keddi napon, amikor hazaért, szokás szerint kivette a leveleket és az újságokat a postaládából. Az egyik hosszúkás borítékra szépen megrajzolt, szálkás betűkkel írták a nevét. Az öreg kertész szívélyes hangú köszönő és a könyvét méltató sorai jóleső érzéssel töltötték el Lizát. Arra kérte, hogy amint ideje engedi, feltétlenül látogassa meg. Liza remélte, hogy nincs semmi baj az öregúrral, de a biztonság kedvéért felhívta telefonon. Illés bácsi megnyugtatta, hogy minden rendben van, de feltétlenül mutatni akar valamit, ami biztosan érdekelni fogja Lizát.

A hét végére úgysem tervezett semmit, irány a folyóparti ház.

*

– Igazán hálás vagyok Liza, hogy eljöttél. Biztosan kíváncsi vagy rá miért ragaszkodtam a személyes találkozáshoz. Gyere csak, ülj le. Nagyon izgatott vagyok, azt sem tudom, hogy is kezdjem! Lehet, hogy a mondandóm végén azt fogod hinni, hogy egy szenilis vénember vagyok és hetet-havat összehordok itt neked. De biztosíthatlak, hogy nem örültem meg, sőt! El sem tudod képzelni, mit éreztem, amikor a könyved első néhány oldalát elolvastam. Megfordult velem a világ és egyszerűen nem hittem a szememnek. Jóságos ég, ez nem lehet igaz! A regény színhelye, minden apró részlet leírása annyira ismerősnek és valóságosnak tűnt, hogy újra és újra el kellett olvasnom.

– Várj csak, egy pillanat.

A kertész hirtelen elhallgatott, felállt, majd eltűnt a konyhában. Liza nem értette, mi fog kisülni ebből az egészből. Kis idő múlva két csésze illatozó teával és teasüteménnyel tért vissza. Majd odalépett az íróasztalához és kihúzta az egyik fiókot. A régi fényképek, levelek, apróságok, másnak értéktelennek tűnő dolgok közül – amelyektől az ember semmiképp nem válik meg, amíg él – egy kopott dobozt és egy megsárgult fényképet vett elő majd mindkettőt letette Liza elé az asztalra.

– Nézd csak meg alaposan – mondta a kertész.

Liza először a fekete-fehér, cakkos szélű fényképet vette a kezébe, melyen egy kisfiú állt egy málladozó falu ház előtt, a kapu fölötti mélyedésben mintha egy orosz-lán rajzolódna ki.

Aztán óvatosan levette a doboz tetejét, és kiemelt belőle egy puha zöld kendőbe csomagolt valamit. Érezte a ruhán keresztül, hogy valamiféle kecses darab rejtezik a kezében, ám elég nehéz volt egy kézben fognia, ezért két kézzel tette le az asztalra.

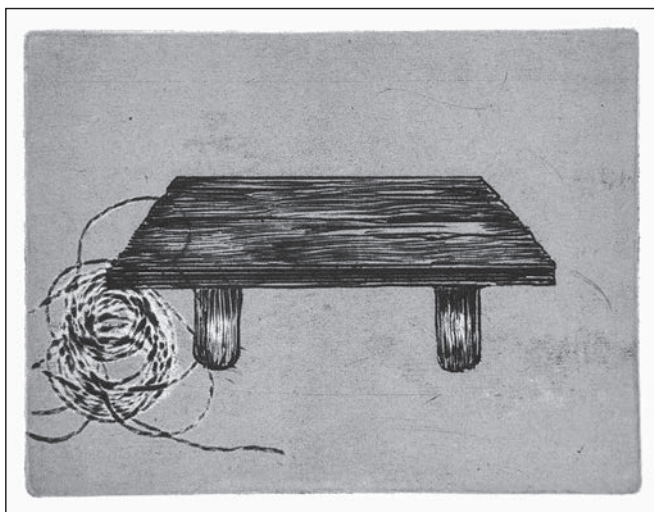
Amint szétnyitotta a kendőt és megpillantotta a kőoroszlán szobrocskát, felsikoltott. Azonnal feltűnt neki, hogy a bal hátsó lábából hiányzik egy kis darab...

Ma sincs

Ma sincs ez másképp
 harcolok veled,
 tán magamért
 vagy érted,
 s már rég óta
 senki sem
 ért meg...,
 hát mit tegyek ...,
 minden nap
 és minden
 pillanat
 csak akkor
 éltet, ha
 bajt vívok
 magammal
 szüntelen
 érted!

Húsvét elmúlt

Húsvét elmúlt,
 feltámadott
 valóban!
 Ötven nap még
 míg láthatod
 az ismeretlen
 Emmausz porában...,
 Zárt ajtón,
 félelem falán,
 tör át...
 Ne féljetek,
 hisz én vagyok
 valóban!
 Tamással érintsd
 sebeimet,
 veletek vagyok
 és elmegyek, de
 küldöm nektek
 a vigasztalót,
 Szent lelkemet,
 várjátok, s
 örvendjetek!

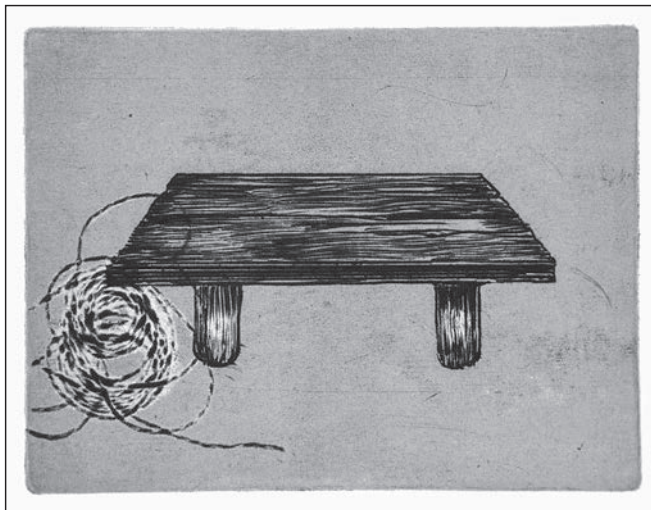
Lelkem üres

Lelkem üres,
szivem sincs már
gondolat vesztő
űrbe süppedek,
szeretni,
kit, miért...
vívni szent célt,
ugyan, minek...
Talán a nihil az
egyetlen valóság,
mi felfedi
a lét nagy titkát,
mely egyszerre
teremt reményt,
s temet.

Hol van már
az aranyárga
nyár...
Nevető,
huncut
szemed lángja,
ölelő

karod párja,
nyakad íve,
bőröd
selymes pírja,
hullámzó
hangod
robbanó
csendje...

Hol van már...
Csak várd,
az ősz
sejtelmes
fénye
hull rád,
melenget...
Talán még
egyszer
édesget
magához,
kápráztat,
csodát tesz
véled...

JÓNÁS PÉTER: *Pad-idézetek III. (Hiátus)*, (hidegtű, magasnyomás), 2022

Rajki Annamáriáról a negyedik nap reggelén kapcsolták le a lélegeztetőgépet. Az orvosok egybehangzó véleménye szerint a tüdeje már annyira rugalmatlanul gyenge volt, és annyira képtelen az önálló működésre, hogy értelmetlenség lett volna mesterségesen tovább életben tartani a beteget. A férje írta alá a beleegyező nyilatkozatot. A lánya csak bólogatott, de nem szólt semmit. Néhány perccel később beengedték őket az asszonyhoz. Élettelen teste még meleg volt. Rajki László lehúzta felesége fejéről a lepedőt. Még egyszer látni akarta az arcát. Azt az arcot, amely inkább tűnt fáradtnak, mint merevnek. A veseelégtelenség fájdalmai sem látszottak Annamárián. Nyugodt tekintete túlon túl beletörődően árulkodott arról, hogy már napokkal korábban és végérvényesen feladta a küzdelmet. Hosszúra nyúlt szenvedés volt mögötte, de így is látszott az arcán, hogy nehezen adta meg magát.

– Kicsikém, pár percre magamra hagynál édesanyáddal? – fordult suttogva a lányához Rajki.

– Persze apa, maradj csak. Nekem úgyis vissza kell mennem az osztályra – felelte a lánya. – Majd később még átjövök anyuhoz, én is el akarok búcsúzni tőle.

– Meddig maradhatok? – tudakolta elcsukló hangon az apja. Látszott rajta, hogy most értette meg a visszafordíthatatlant. A remény maradék esélyét elzáró pillanatot.

– Anyát csak két óra múlva viszik le a patológiára. Maradj nyugodtan. Szólok az osztályos orvosnak, hogy ne zavarjanak.

Rajki az egyágyas kórterem ablakából látta, ahogy a hegyek mögött leereszkedett a nap. A kórterem hófehér falára vetítődő narancsfénye különös, de ünnepi hátteret kölcsönzött a vallomásának.

– Drága szívem! – kezdte, majd szavakat keresve köhintett egyet. – Nem mindig voltam hozzád olyan, amilyennek lennem kellett volna, de szerettelek. Jobban szerettelek, mint az a másik, de nem tudtam úgy kimutatni, ahogy ő. Kérgesebbek voltak a mondataim, sőt egyszerűbbek, mert én soha nem voltam a szavak mestere – sóhajtotta és mély levegőt vett. Többször nyelt is egyet-egyet.

Érződött, hogy keresi, kutatja a gondolatait. Tudatában volt annak, hogy amit most mond a halott feleségének, azt neki még egyszer nem mondhatja el. Jó volt kettesben lenni az asszony testével, de legalább annyira fájdalmasan nehéz is. A halott teste által sugárzott indulatokat nem könnyű ellensúlyozni. Mintha az élettelen testben még benne lakna a lelke és bentről dörömbölne, hogy engedjék ki, mert a lelket nem lehet eltemetni, sem elhamvasztani. A lélek ugyanis itt marad velünk. Ezért tudjuk előhívni évtizedek múlva is.

Hosszú hallgatás után folytatta:

– Egyszer már majdnem meghaltál, szívem, amikor Máriát szülted. Sohasem hittem Istenben, de akkor napokig könyörögtem hozzá, hogy ne vegyen el téged tőlünk – mondta az ágy széléhez térdelve. Jobb kezét gyengéden az asszony testére tette. Könnyeivel küszködve folytatta: – Akkor meghallgatott a Jóisten, most viszont cserbenhagyott! – kiáltotta és elcsuklott a hangja.

Kézfejjével gyengéden simogatni kezdte az asszony vállait. Felesége mélybarna

hajában ezüstös hajszálok csillogtak. Rajki László felállt. Lassan odahajolt a fejéhez és homlokon csókolta hitvesét.

Rekedt hangon suttozta:

– Rettenetesen szomorú, elhagyott, magára maradt lány voltál, amikor megismertelek. Elkeseredettségednél csak a szemeid voltak fájdalmasabbak. El sem tudtad képzelni, hogy újra lehet kezdeni az életet. Létezhet egy másik ember, egy másik férfi, akihez bizalommal fordulhatsz, akit ugyanúgy szerethetsz, mint azt a másikat. Azt, aki hirtelen felindultságában ostobán ellökött magától. Elhasznált mosogatórongyként dobott a szemébe... – magyarázta egyre hangosabban, majd az ágy széléhez támasztotta a könyökét és a kezeit összekulcsolta. A halott asszonyára nézett.

– Miért hagytál itt, Annamari? Miért nem vittél magaddal? – kérdezte, bár nem várhatott választ.

Két tenyerébe temette az arcát. Percekig így maradt, mozdulatlanul. Amikor felállt az ágytól, már sötétedett. A lepedőt gyengéden visszahajtotta felesége fejére. Azzal elhagyta a kórtermet.

A kórház udvarán beült az autójába és elhajtott. Otthonról hívta fel a lányát. Csak annyit tudott neki mondani:

– Hazamentem.

Valamit még morzszolt a szájában, de azt nem lehetett igazán érteni. Mária nem nagyon foglalkozott azzal, hogy az apja mit mondott a telefonba, mert éppen egy beteget kísért a kezelőbe. Közben felhívta a patológia főorvosát és kérte, hogy estig ne vigyék az alagsorba az édesanyját. Amikor befejezték a kórházi sebészet délutáni szakrendelését, visszament a kórterembe. Közelebb húzta az ágyhoz az éjjeliszekrény melletti széket és leült. Odakinn már szürkére szomorodtak a hegyek. Nézte a letakart édesanyját, a lepel alatti mozdulatlanságot. Erős szeretett volna lenni, de nem tudott. Megrendültségében dadogni kezdett:

– Anyu...kám! Én egyet...le...nem! Keresem a szá...vakat. Tu...dom, nehezen születtem meg. Hat évvel az abortuszod után, és... és hogyan? Majdnem belehaltál – suttozta. – Nem fogok sírni, mert előtted nem szabad – csuklott el a hangja és a lepedőn keresztül megfogta anyja összekulcsolt kezeit. – Milyen bátor voltál, édesanyám, hiszen az orvosok nem javasolták, hogy gyermeket vállalj. Te mégis megszültél engem... Emlékszel? Két hete még arról beszéltünk, mennyire bánt téged, hogy nem lehetett testvérem. Tudod, titkon azért reménykedtem benne... Ne haragudj rám anya, de én nagyon szerettem volna, ha nem egyedül nővök fel veletek! S te erre, egy hatalmas sóhajtás kíséretében azt válaszoltad: „Máriám! Lett volna egy bátyád, de nem tartottam meg. Eldobtam, pedig már a harmadik hónapban voltam vele!”

Mária visszahúzta a kezeit.

Annyiszor hallott az apja előtti férfiről, hogy akkor is le tudta volna írni, ha a legmélyebb álmából riasztják fel. Arról a férfiről soha nem akart rosszat mondani az édesanyja. A nevét sem ejtette ki a száján, mert mindig úgy kezdte: az a férfi. Legbelül szerette volna gyűlölni, de nem tudta rávenni a lelkét. Kifelé, másoknak vagy a

rokonainak mondta, de azt se meggyőződésből, mert még mindig szerette. Senkinek se vallotta volna be, még saját magának sem, hogy így érez, vagy így emlékezik arra a férfirra, de következetesen mégis úgy nevezte: az a férfi... A leánya azt sem értette, hogy miért kapartatta ki a bátyját, mert az a gyermek szerelemben fogant, s a szerelem nem bűn. Nem egy harmadik személy, nem egy tárgy, amelyet megérinthetünk, hanem az érint meg bennünket. Átöleljük, megszenvedjük, kihordjuk, és féltő szeretetté kovácsoljuk.

Mária letörölte a könnyeit. Fölállt. Éppen akkor nyílt az ajtó, amikor vissza akart ülni. A patológiáról jöttek az átkozott pléhdobozzal.

– Mária, ne haragudjon! El kell vinnünk az édesanyját – szabadkozott az idősebbik halotyszállító.

– Csak egy percet engedjenek még nekem! – szólt erélyesebben a munkatársainak. – Kérem, várjanak odakinn! Majd szólok – mondta nekik. Nem haragudott rájuk, mert amazok csak a kötelességüket teljesítik. Utaztatják a testeket az utolsó földi állomásra. Oda, a hűvös patológia sablonos kamráiba, ahol mindenkit betolnak a neki kijelölt rekeszbe és beállítják a megfelelő hőmérsékletet.

Mária lehúzta a lepedőt édesanyja arcáról és megsimogatta a haját. Azt a haját, amelyet kislánykorában mindig meg akart fésülni, de nem engedte neki. A férjének sem engedte. Egyedül annak a másik férfinak engedte, nagyon régen, a vízparton, amikor kijöttek a Keszthelyi-öbölből és a fűre heveredtek. Velük volt a barátnőjük, mégse őt kérte meg, hogy hátul fésülje ki. Máriának most eszébe jutott, hogy pár éve, amikor arra jártak, nevetve mesélte az anyja:

– Az a férfi ki tudta fésülni. Gyengéd volt, nem húzta. Érezte, hogy milyen mélyen szánthatnak a fésű fogai. Szerelemből tette.

Mária megborzongott.

Sohasem találkozott azzal a másik férfival, csak az évtizedekkel ezelőtti fényképet látta, ahol gyengéden öleli az anyját a közeli kilátóban. Elképzelte, hogy a kórterem ablakából ellátni odáig. Letakarta a halottat és odament az ajtóhoz. Felkapcsolta a villanyt, behívta a halotyszállítókat. Aztán visszament a nővérszobába. Átöltözött, majd lesietett az osztálynak fenntartott parkolóba. A slusszkulcsot alig tudta az indítózárhoz dugni. Kétszer is lefulladt az autó. Harmadjára megugrott a kocs, mert remegő lábával elvettette a kuplung holtjátékát.

Hetekkel később, a kórházi szakrendelő folyosóján egy idősebb férfi lépett hozzá:

– Beszélhetnénk nem hivatalos ügyben? – kérdezte.

– Nem tudom, kicsoda Ön. Itt, a rendelőben általában csak hivatalos ügyben beszélnek a betegekkel. Kivéve, ha ismerem az illetőt – felelte meglehetősen udvariatlan stílusban.

– Jó, akkor majd máskor megkeresem – hőkölt vissza az ősz hajú ember, ám mégis tett azért egy újabb kísérletet: – Én vagyok az a másik férfi.

– Maga? Honnan tudta, hogy meghalt az anyám? – nézett megvetéssel a másikkra.

– olvastam a gyászközleményekben.
– Azt sokan olvashatták – válaszolta a lány még elutasítóbban. – Különben is, anyámat – végakarátának megfelelően – szűk körben temettük, de ez nem magára tartozik. Viszont nem látásra!

Rajki Annamária lánya sarkon fordult és otthagyta azt a másik férfit. Este, a kocsi szélvédőjén, az ablaktörlő lapát alá tűzve talált egy vízhatlan borítékba csomagolt levelet, amelyet az a másik férfi írt:

„Kedves Mária!

Nem akartam feldúlni az életét, de úgy gondoltam, hogy fontos lehet magának ez a kép, amelyen az édesanyja áll a kolostor előtt, egy csokor tavaszi barkaággal. Akkor ismertem meg őt, de ez a közel fél évszázada készült fénykép már nem engem illet. Magácskánál biztosabb helyen lesz...”

JÓNÁS PÉTER: *Várkulcs II.*, (pittkréta, papír), 2019

Séd

*Hószín vállak fölül miféle ködbe
tünt az égbolt kékje s az alma zöldje-rőtje?
Nem tudja pillanatát a mester, előtte
a tér hirtelen tépődött le,*

*s ő mint falikárpitot, sarokba göngyölte
a tájakat. Ám semmibe úszni egy nőt se
hagyott. Aktjuk aranyban lebeg mindörökre:*

1

Kopár háttér a vízfenek, zöld moszat, alga;
fölcsoobbannak néha a sellők hát, hogy gyűrűt
vet színén a tükör pászmákra törve köröttük
a fenti fényt, hadd aranyozza majd ha

titkon a leggyönyörűbb csillantja hal-teste
ezüstjét. Pisztráng-pöttyös köpeny se
fedje asszonyi szép melleit percre.

2

Hajnalt s alkonyt egynek tükröz a vízfelület.
Hol bőrödnek bársonyát idézi, hol
– ott a sziget körül – szinte katedrálüveg.
Itt halak élő függönyeként libben-lehull.

Mily' magas a hegy, a tó mögötti, mondd?!
Hogy elérhetetlen innen már a horizont.
S nem vetheti át rajta magát se csík, se ponty.

3

Lelassul a légzés a feledés vizében,
hogy szétpergett gyöngybuborékok helyett
karcsú fiasikló lesz a nyakékem
míg simogatásod ellebeg.

Rőt medúza-hajamba bódul a naphal,
elmosott kertjéből szór virágot egy angyal.
Sodródunk a zöldarany hinarakkal.

4

Mind ki ruhát hord, már egy sem ártatlan:
ki nem meztlenül fürdik híves patakban,
kinek nem pőre fény az ingje
visszajárva még földült almáskertjeinkbe.

Ezer arcom az ő tükreben egy, s igazi:
mellére hagyja hajzuhatagját hullani
s bokájánál nem kígyószisz szirmai.

5

Tíz ujjam varsázta is, vízesést akárha.
Hajzuhatagja vont hályogot pupillámra.
Amit csak hordott, azt rég az ár lesodorta
róla, elmaradott a tüll, a fátyolszoknya.

Azt sem bántam, hogy sebes habokba ránt,
láthattam színről színre tovaúszni haránt
végül az örvény forgatta lányt.

6

Az elfolyó víz tükren színes árnyak
simulnak összébb s újra széjjelválnak,
lombos ágak között míg mennykék habok alatt
bújkálhatnak bódultan ezüsthalak,

leskel vén vízimanó ott hinarain át
mint sodródna tova tőle kitért
karral a fénytű holt Oféliák.

7

Várd ki a bánat örvény-tölcsére legalját,
s örök áramába másik lét veti
ki megkönnyebbülni a testet, ahol már nem hagyják
mardosni tovább szived szorongás férgi.

Balog kezedbe simul megint az alma majd,
tőbe fűrészelt fája is visszahajt,
s mi néma rég, falak echózzák újra a dalt.

SÍK SÁNDORRÓL - ANDAHÁZI KATALIN VISSZAEMLEKEZÉSE

A magnófelvételt Barabás Ferenc készítette 1976-ban*

Sík Sándorról beszélni nagyon nehéz annak, aki öt éven keresztül heti 6 alkalommal a katedrája előtt ült, s aki aztán – azóta amióta tanít –, 35 éven keresztül mindig öt igyekezett utolérni. Hogy ez az igyekezet mennyire sikerült, azt nem tudom. Tény azonban, hogy az összes óráinkról, amelyekről 35 év alatt megállapíthattam, hogy sikerültek, valahol mindig ott volt Sík Sándor, s az én rossz kis tanári ténykedésem, mint porszem a napsugárban, úgy villant meg az ő emléken keresztül. De ezzel nemcsak én vagyok így. Akárhány Sík tanítvány tanít ma Magyarországon – akár középiskolában, akár egyetemen –, mindnyájan öt hordjuk magunkban, és öt vetítjük ki azoknak, akiket tanítani akarunk, vagy egész egyszerűen csak adni akarunk nekik valamit.

Amikor 1952-ben Ortutay Gyula eljött Egerbe azért, hogy Radnótiról egy emlékelőadást tartson, valahogy behunytam a szememet, mert a reflektor a szemembe sütött, de azonnal ki is nyitottam, mert az volt az érzésem, hogy Sík Sándort hallom; nem ugyan az Ortutay hangjában, hanem azokban az intonációkban, amit a Sík Sándor versolvasásában, vagy prózamondásában olyan gyakran csodáltam. Egyszer jelen voltam egy mintatanításon egy másik megyében, ahol a tanító hanghordozása, gondolatfűzése kísértetiesen hasonlított a Síkéra. Később tudtam meg, hogy ő is Sík tanítvány volt, igaz, hogy 10 évvel később, mint én. Így nyomta ő ránk a bélyegét kitörölhetetlenül, és életünk büszkesége ez a bélyeg, hogy felfedezhettük őt, hogy hasonlíthatunk rá egy nagyon kicsit, és hogy életünk hivatásának azt tartottuk, hogy bizonyos dolgokat világosabbá tegyünk a tanítványaink előtt, hogy esztétikai érzést, élményt szerezhessünk megint, főleg pedig hogy mi magunk is napról napra még öregebben is közelebb kerüljünk ahhoz, amire az életünket tettük, az irodalomhoz.

Az életrajzi adataiból nagyon keveset fogok elmondani, hiszen ezt akármelyik lexikonban, vagy Rónay szerkesztésű könyvben megtalálhatja bárki. Csak annyit fogok említeni ezekből az adatokból, amelyekből később Síkból a poétát, a tanárt, és később a papot megismerhetjük. Az apja már konvertita zsidó jogász volt, az anyja ritka műveltségű, bár nem nagy végzettségű nő. Hárman voltak testvérek, a három testvér közül kettő úgynevezetten karriert futott be egészen más-más előjellel. Sík Sándorról tudjuk, ki lett. Az öccse Sík Endre a demokratikus Magyarország nagykövete és politikusa. Gondatlan gyermekkort éltek Gödöllőn. Csacsifogat, nevelőnők, aztán a jogász apa hirtelen halála után az anya is meg tudta teremteni szellemi igényeiknek megfelelő életszintjüket. 1929-ben került egyetemi katedrára. 21 éves korában jelentek meg az első versei, rövidesen a *Zászló* [helyesen: *Zászlónk* – a szerk.] című ifjúsági lap szerkesztője lett, és minden olyan haladó mozgalomban, amely a Horthy-Magyarországon egy piarista tanár számára hozzáférhető volt, szintén kivette a részét.

Ma már nem találhatóak úgyszólván sehol azok a fényképei, amelyeken cserkészruhát viselt. Sajnálom, hogy ezt nem láthatjátok, mert én már pocakosan és

* A szövegben az élőbeszéd esetlenségeit nem, az apró tárgybeli tévedéseket viszont javítottuk – a szerk.

őszülő hajjal láttam Sík Sándort cserkészruhában, de akkor is az volt az érzésem, milyen kár, hogy nem vagyok 12 éves farkaskölyök, akit ez a cserkész bácsi elvinne táborozni, vagy tábortűz mellett ülhetnék mellette.

Amikor az egyetemi katedrára került, meglehetősen nagy költői, még nagyobb esszéista múlt állt mögötte. A magyar irodalom egyik legjelesebb tudósának, Riedl Frigyesnek volt a tanítványa, de valahogy úgy kell ezt a kapcsolatot tekintelnünk, hogy bár Riedl Frigyes volt a professzor, és Sík volt a hallgató, mindenki – elsősorban maga Riedl Frigyes is – tudta, hogy többet kapott Siktól a diáktól, mint amennyit ő, a professzor adhatott.

József Attilát már nem érte a szegedi egyetemen, amikor ő odakerült, József Attilát már kicsapták. De az ő professzorsága alatt indult el Radnóti Miklós költői, műfordítói és esszéista karrierje, az ő professzorsága idejére esik a Szegedi fiatalok művészeti kollégiumának virágkora. És az ő tanítványai sorából kerültek elő a francia irodalmat és a Petőfi külföldi hatásait kutató Baróti Dezső – a magyarosítás előtt Kratofilnak hívták –, Ortutay Gyula, a nyírségi népballadák jeles kutatója, s azután még nagyon sok minden, és az ő professzorsága idején indult el Szegedről száz és száz magyar szakos tanár, s mint említettem, ezek a tanárok mind a Sík lobogásának a hordozói, a Sík tudása és a Sík hallatlan művészete nélkül, de mégis csak ők viszik tovább.

1912-ben [1916-ban, *Költemények* című kötetében – *a szerk.*] jelenik meg, illetőleg rendeződik sajtó alá egy könyve, amelyben az 1908-tól 1915-ig írott verseit válogatja ő maga össze. Ebben a kötetben hangzik el a fiatal Sík ars'poetikája. „Sápadtan állni a finom keveseknek halkan dalolni többé nem. Eljegyeztek a magasságok engem, s a végtelenség vőlegénye lettem.” [Helyesen: Sápadt dalát a finom keveseknek / Halkan dalolni többé nem fogom. [...] Eljegyeztek a magasságok engem: / A végtelenség vőlegénye lettem.” – *a szerk.*] Számunkra ebből az idézetből az első két sor fontos. „Sápadtan állni a finom keveseknek halkan dalolni többé nem.” 1912, tehát az addigi karrierjének csúcspontja az az idő, amikor Sík ezeket a sorokat írta. A sápadt dal és a finom kevesek jelzője, a halkan múlthatározó bizonyos fokig a Tóth Árpád képviselte *Nyugat* irányzatnak – ha nem is az elvetése, mindenesetre – az arrébb tolása, és a „dalolni többé nem fogom” nyomatékos szóval érzi azt az olvasó, hogy szakított velük. Bár sohasem tagadta meg őket. Ezek a sápadt, finom, szinte enervált dalok, amelyek Tóth Árpádra, olykor-olykor Babitsra és Kosztolányira is jellemzőek, ezek nem a Sík poétai harsonájára vall. A finom keveseknek elutasítja a költészet igényét, univerzalitásra törekszik a szó katolikus egyházi értelmében. Mindenkinek mindene lenni. Tehát a cserkész gyerek éppen úgy találja meg 12 éves eszével és szívével a Sík versek mondanivalóját, mint ahogy ez a mondanivaló gazdagítja a húszas évek elején járó egyetemi hallgatót, vagy akár az öreg olvasóközöniséget, aki Síkot, papot szószékről és gyóntatószékből ismeri. Hogy miért utasítja el a finom kevesek sápadt dalát, miért mond le a halkan dalolás öröméről, azt a második két sor jelzi. „Eljegyeztek a makacsságok engem, s a végtelenség vőlegénye lettem.” A

végtelenség és az univerzalitás, az egyetemesség mindig közel rokon fogalmak a Sík-i fogalmazásban.

Nagyon érdekesen reagál az I. világháború előtti eseményekre, és magára a világháborúra. Ahogy Kölcsey megírta a *Zrínyi énekét* és a *Zrínyi második énekét*, úgy írja meg ő a *Zrínyi harmadik éneke* című költeményét. Ebben a *Zrínyi harmadik énekében* azt a lelki tartalmat vetíti elénk, amelyet a becsületes ember, a békét kereső és a békét közvetítő ember lát az I. világháborúban. Természetesen nem jut el a mesebeli János megfogalmazásáig, ahol a bajban lévő messze városért a mesebeli Jánosok gyürköznek és halnak, ugyanakkor tisztán látja azt is, hogy ez a háború egy bizonyos magyar réteg bűneinek és hibáinak az ára. Ahogy Ady háborúellenes mondanivalóját a *Krónikás Ének 1918-ból* című versében sűríti össze, úgy választja ő a keserves krónikás énekek ószövetségi megfelelőjének, Jeremiásnak a siralmait ennek az érzéshullámnak a kifejezésére. *Jeremiád* című versében írja: „Gyár, utca, bánya fonnyadottjai: a vér órája jött el, a vérnek, a vérnek, a veres vérnek himnusz és dicsőség!” [Valójában ez a *Vér himnusza* című versből vett idézet; ugyanebben a kötetben (*Maradék magyarok*, 1919) szerepel a *Jeremiád* című verse is – a szerk.] Mert az, hogy Ady ebben az időben a *Proletár* című versében többek között a gyár marta hús sovány alvóról dalol, egy piarista tanár szájából a Gyár, utca, bánya, fonnyadottjai említése, akik számára jött el a vérnek órája, annak a vérnek, amelynek himnusz és dicsőség dukál, igen sokat mond Sík korától, hivatásától független éleslátására.

A különös nyár éjszaka [helyes cím: *Emlékezés egy nyár-éjszakára* – a szerk.] című Ady vers visszhangját találjuk meg a *Fehér koszorúk titka* című versben 1915-ben. „Soha-soha még ilyen éjszakát”; ha ezt olvassuk, akkor önkéntelenül a Különös, különös nyár éjszaka volt című Ady refrén jut eszünkbe, s valahogy az az érzésünk, hogy Ady tudatosan, mintegy Sík Sándor-tudatosan mélyed el az Ady frazeológiai-ájában, az Ady költői képeiben nagyon gyakran az Ady rigmusaiban. Ez azonban korántsem utánzás, még kevésbé az epigon magatartása. Szinte azt mondhatnánk, azért használja és veszi át az Ady muzsikát, nem egy '12 és '20-ban keletkezett versében, hogy megtöltse egészen más, merőben más tartalommal azt. Például: *A halál rokona* című költeményre szinte válaszként csattan fel a Sík Sándori hang. „Azt szeretem, aki nevet, / Akinek rózsaszín az arca, / Aki örül, aki kacag, / Aki örülve megy a harcba. [...] Az én lelkem a tüzek lelke, / Az én dalom a hajnalé.” Lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson *A halál rokona*, aki a tűnő szerelmet szereti, aki szereti megcsókolni azt, aki elmegy, aki szereti fonnyadva a vágynak a nőket. Ez a dekadens Adynál is nagyon gyakran mesterkélt attitűd, Sík Sándornál valami napfényes kacagó hajnalt hozó robbanássá változik. És aki Sík Sándort éveken keresztül személyesen ismerte, mint én, az tudja, hogy ez nála nem babpikkelyesedés. Mert elég volt a szemébe nézni ahhoz, hogy elhiggyük neki; azt szeretem, akinek rózsaszín az arca, aki nevet, aki örül, aki kacag, örülve megy a harcba, mert ennek az arcnak, amelyet ő bennünk hagyott, a varázsát 30-40 év távlata sem törölte el.

Ha fényképet akarnánk róla készíteni, legalább 25 felvételt kellene csinálnunk ahhoz, hogy valamit megragadjunk a külsejéből. Emlékeim szerint 175–176 centi

magas lehetett 1928-ban, vagyis 40-es éveinek elején, kissé korpulens ember. A papok akkor még egyetemi katedrán reverendát hordtak, úgyhogy az alakjáról, mint ilyenről nem sokat mondhatok. A járásában volt egy olyan lendület, hogy amikor végigment az egyetem masszív folyosóin, akkor az volt az érzésünk, hogy ez a többemeletes nehézkes kötömb pusztán a Sík lábának az érintésétől egyszerre valami repülőni kezd, valami viharos szél elviszi a fejünk fölött. Az arc igen szép sémi arc volt.

A zsidóságnak ahhoz a rétegéhez tartozott külső megjelenésében, aki okvetlen a palesztinai, illetőleg a dél-franciaországi, vagy a spanyol zsidókat idézi. Tehát nem az a bizonyos zöld vagy kék szemű, fehér bőrű, szeplős aranyszőke hajú zsidótípus volt, mint Radnóti, hanem ennek éppen az ellenkezője. Mindig lobogó, fekete, itt-ott ősz hajszálakkal, már deresedő hajjal, azt az érzést keltette a szemlélőben, hogy valami csodálatos égi tűz, talán magának a szentléleknek a szele borzolja ezt az üstököt. A szeméről pedig egyszerűen nem lehetett levenni a tekintetünket. Én ilyen szemet még nem láttam, pedig sok szép szemet láttam már életemben, csak a fekete gyémántok tűzéhez lehetne hasonlítani, amely valósággal világított a szobában, és pillanatonként villant fel újabb és újabb fénykéve egy olyan szemben, amely maga is a karbunkulus ragyogásával vetekedett. Az orra merészcsapású, erős sémi sasorr volt, és csodálatosan finom, nagy, de vékony ajkú cakkos szája. Ha pedig kacagott – ma is hallom ezt a kacagást –, 32 egészséges hófehér fog villant ki a száján. Kézmozdulatai gyérek voltak, de nagyon kifejezőek. Amikor csengettek az egyfolytában 120 percig tartó Sík órák végén, a csengő mindenki számára valóságos kínt jelentett, mert tudomásunkra hozta, hogy vége az órának, és másnap délutánig nem hallhatjuk Sík Sándort. Mindig 5-től 7-ig, vagy 4-től 8-ig tartotta délután az előadásokat. És minden egyes alkalommal minden csengetés után egy kicsit széttárta a kezét, ez a mozdulat mindig azt érezte velünk, neki is fáj, hogy vége az órának, s ha itt ülhetnénk, akkor reggelig beszélne nekünk, s ha reggelig beszélne nekünk, hajnalban újra azt kérnénk, hogy folytassa három nap és három éjjel, mint Seherezádé, amikor a szultán pribékjei akarták mesével elcsendesíteni. A hangja a nagyon finom regiszterű orgonák bűgéséhez hasonlít. Csupa zene, csupa hajlékonyság, és csodálatos fegyelmezett hanghordozás, ő természetétől fogva gyors beszédű volt. Azonban mint egyházi szónok, és mint egyetemi előadó, csodálatos tisztán artikulált, és csodálatos különbséget tudott tenni az egyes mondatok értelmi tartalmában is azzal, hogy egy-egy szótagot, vagy egy-egy szókapcsolatot lehetőleg finoman hangsúlyozott, mintegy a hallgatók szívéhez szólva az egészet.

A legszebb évei saját bevallása szerint az egyetemi professzorság első évtizede, tehát '29–39-ig – ez alatt jelentek meg Zrínyiről, Pázmányról, Adyról, Gárdonyiról és Prohászkaról írott nagyszerű esszéi, amelyeket sajnos a mai egyetemi oktatásban agyonhallgatnak azért, mert a piarista szerzetes írta. Pedig ha még élt Magyarországon 1929-től 45-ig elfogulatlan tudós, és pártatlan irodalomtanár, az ő volt. A pártatlan jelzőt itt nem a pártos ellentétéként használom. Pártos költő vagy pártos egyetemi tanár, ez a lezni frazeológia egy része. Amikor Sík Sándort pártatlan irodalomtanárnak vallom, ezzel azt akarom mondani, hogy mindenkor igyekezett az

esztétika és a tudomány nevében a legmesszebbmenően tárgyilagos lenni, akár a 19. század nagy materialista esszéistáiról, például Renoir-ról volt szó, vagy pedig Franz Kaffkáról. Az újkori irodalom egyik legérdekesebb és legtöbbet vitatott egyéniségéről. Ilyen értelemben volt pártatlan. Az ő szeme előtt sohasem volt szemellenző, mint a lovak szeme előtt, amely arra kényszeríti az állatot, hogy csak az orra előtt egyenesen haladó úton menjen. A Síki tekintet egy világot fogott egybe, minden felé tekintett, és ezt a világot akarta tanítványainak is odaadni.

1939-től '44-ig – mint minden gondolkodó magyar embernek, különösen pedig egy zsidó konvertitának, még inkább pedig egy piarista rendi tanárnak – irtózatossá kellett szembenéznie. Nagyon érdekes az az önvallomása erről a korról, amelyet nem az ő szavai szerint idéz Rónay, hanem átfogalmazta. Csalódása, rosszindulatúak szemében köpönyegforgatása okilag egyszerű. Kiderült számára, hogy amíg teljes lelkesedéssel dolgozott, szinte teljes gyanútlanysággal, végzetessé vált és végzetesen mássá lett, mint amilyenné ő akarta. Gondoljuk el, hogy a *Zászló* napilapot [helyesen: a *Zászlónk* című, havonta megjelenő folyóiratot – *a szerk.*], a katolikus cserkészek lapját szerkesztette. Nem volt Magyarországon olyan diákgyűlés, vagy egyházi összejövetel, amelyen ne a vallásérkölc és az igaz magyarság nevében szólott volna. És ahogy haladunk '33-tól '39-ig, hiszen ez az a 6 esztendő, amikor az ocsmányság kiderül. Úgy kerül szembe Sík önmagával, olyan alapon, hogy amiért dolgozott, teljes gyanútlanysággal, végzetesen mássá lett, mint amilyenné ő akarta. Nem írta ugyan ezt le sehol, de utolsó beszélgetésem alkalmával, 1952-ben, amikor Pesten meglátogattam, valami olyasfélét mondott, hogy minden elromlott, ami iránt bízott. Minden mássá lett, amit a küldetésem szellemében végeztem. Minden összeomlott, minden porrá égett vagy megroppant. De ha még egyszer végig kellene csinálnom '29-től '39-ig az utat, s '39-től '45-ig, nem tudnék egyebet tenni. Ugyanezt vallja egy öregkori versében. Akartam mindent szeretetből tenni. És amit tettem, több volt-e, mint a semmi. Nem tudom.

'33 és '39 között számtalan versében jelennek meg a nép. Nagyon érdekes, hogy hogyan. Sík kitűnően beszélt németül, és nem tudott német szakos professzort sem, aki [olyan] kiváló ismerője lett volna a német klasszikus és a német modern irodalomnak, mint ő. Rendjének kiküldetésében, de egyéni útjai alkalmával is nem egyszer kereste fel Németországot. A német zenéért rajongott. Nem ugyan Wagnerért, de Beethovenért, Mozartért, Händelért és Haydnért. Goetheről valóban azt kell mondani, hogy Goetheien nyilatkozott, és a Schiller-i robogást senki nem érezte úgy, mint ő. Mégis azok a német fejek, vagy ha úgy tetszik német szemek, amelyek '33 és '39 között megjelennek a költészetében, valami iszonyatot sugároznak felénk. Amikor a németek bevonulását nézik '44 tavaszán, akkor ezt írják: indultok az öngyilkos győzelemre. Az öngyilkos győzelem szókapcsolat megítéli és felméri Hitlert. Éppen olyan rémülten olvassuk ezt a szókapcsolatot az öngyilkos győzelemről, mint ahogy valaha olvashatta a tüzes kezét, amely a falra felírta a végzetét.

Amikor Radnóti, ha nem is temették el, de hogy így mondjam, holtta nyilvánították, akkor írta [Sík Sándor] az *Örvénynek az örvény* című költeményét. [Itt nem

az apróbb pontatlanságokkal, fejből idézett szöveget, hanem az eredetit közöljük – *a szerk.*] „Úgy-e, még élsz? Úgy-e, még énekelsz!... / A lomb között borzas szellő motoz. / Zizeg az illat, amit erre hoz, / Talán ebben az illatban felelsz? / Vagy immár csak a könyvben, / A versek márvány idomaiban? // [...] Fiam voltál, háromszor is fiam: / A Titkot hányszor kopogtattuk együtt / És kézből kézbe hányszor eregettük / A rimek csordogáló gyöngyeit! / Kisfiú voltál, borzas és szelid, / És férfiú, bronz és kemény, / Mint egy döngő római költemény. // A Tiszaparton idéztük a multat, / S a Túlso Partot, – amíg körülöttünk / A kiskertekben lázasan pirultak / A csüngő súlyos paprikafüzérek... // Jaj, mi is ez a könnyzilálta ének? / Egy mellre sirt búcsúztató? / Egy tépett sóhaj a szélnek? / Vagy üzenet, mit egy tollászkodó / Fekete holló kegyelmére bízunk? // A Hang kiáltja: bizzunk! // Igen, bizzunk, – de tovatúntél, / És azt is tudom, hogy a tündér / Remény is tovatúnt! / Jaj, az ördög forspontjaképpen / Ki fogta hámba az Ész szekerében / A butaságot és a bűnt! // [...] Köss már békét a jégszemű valóval: / őt fel nem hozza már a ringató dal, / Az ő zenéje mára szféra-csend. / Eszelős nappal, máglyás est után / A lélek is a mártir test után / Immár a Plejádok közt elpihent. [...] // És csendesen mormolni kezdem, / Csak úgy, a szókra sem figyelve, / Egy eklogád egy reszkető sorát: / S kongatni kezdi lelkem és a testem, / Mint harangot a nyelve, / A Hang, a szuverén. // A Hang, az ismeretlen, / A te hangod-e? Az enyém? / Vagy Azé, aki az elérhetetlen / Messzeségekből mennydörög belém? // Azt mondja: Vagy, hát lenni kell! / Azt mondja: Tudsz, hát tenni kell! / Ember vagy, azaz isteni. / Van Isten: indulj küzdeni! / Költő vagy: Istenből atom, / Költő, azaz forradalom, / Szó, melynek parazsas hit az anyja, / És atyja lángos értelem. / Szó, melytől a jövőt foganja / A lobogó történelem. / A mát és holnapot te méred: / Tanú vagy és világitélet, / És kegyelem. / Te a szabadság, te a törvény, / Téged zúg örvénynek az örvény, / És benned bűg a végtelen.”

Ebből a versből három gondolatra hívom fel a figyelmüket. Fiam voltál, háromszor is fiam. Fiam, mint tanítvány, fiam, mint költő, és fiam, mint a Krisztus egyházába megtért katekumen [a keresztségre készülő felnőtt – *a szerk.*], akinek én voltam a kereszttapa. A titkot hányszor kopogtattuk együtt. A titok nagy T-vel a szövegben, a költészet, az emberség, a szépség titkait és az idősödő költő atyja és professzor atyja felordít szinte: jaj, mi is ez a könnyzilálta ének. És a szóra se figyelve egy eklogát, egy reszkető sorát morzsolgatom csendesen, mint harangot a nyelve. A végén pedig felcsattan a Radnóti életének tanítása, tanulsága. A katolikus egyház tanainak megfelelően. Vagy lenni kell, nem lesz öngyilkos, nem menekülhetsz, tudsz, hát tenni kell akkor is, ha mind a két kezedet gúzsba kötik. Indulj küzdeni, költő vagy, azaz forradalom, szó, amelynek parázslík az anyja, és téged zúg örvénynek az örvény. És fenned bűg a végtelen.

Szigorú (?) sorrendjében, de valami belsőbb eszmetársítástól követve, azokat a részeket szeretném most bemutatni, amelyek József Attila és Sík kapcsolatát mutatják.

[Itt is idézet következik, Sík Sándor *József Attila emlékezete* című írásából (*Vigilia*, 1953/1, 52–53.); az eredeti szöveget közlöm, dőlttel jelzem az abban nem sze-

replő részt – *a szerk.*] „Személyesen a fent említett Baumgarten-díjjal kapcsolatban találkoztunk. Abban az évben [1936-ban – *a szerk.*] szokásom ellenére én is részt vettem a díjkiosztás utáni vacsorán. Az asztalnál egymás mellé kerültünk József Attilával. *Valahogy az volt az érzésem, hogy a vendégkoszorú József Attilától is félt egy kicsit, s tőlem is. Így tehát a két gyanús vendéget egymás mellé ültették.* A társalgás nehezen indult, de csakhamar összeemelegedtünk. Versekről volt szó, mindkettőnk szerelme tárgyáról, és elég gyorsan kiderült, hogy irodalmi felfogásunk sokban rokon. A vacsora végén együtt indultunk hazafelé a dunaparti szállóból, és József Attila hazakísért. Mikor a közeli Piarista Rendház elé értünk, annyira benne voltunk a beszélgetésben, hogy nem tudtuk abbahagyni. Nem váltunk el, hanem megkerültük a Dunapart felé a rendház és a gimnázium nagy tömbjét. Mikor újra a kapu elé jutottunk, megisméltődött az előbbi jelenet, és nevetve indultunk neki egy második körútnak. Így kerimbózsáltunk [szédelegve, kábultan imbolyogtunk – *a szerk.*] a ház körül számolatlan körökben messze túl az éjfélen.

Miről beszélgettünk? Természetesen versekről. József Attila hosszan fejtegette azt a kedves eszméjét, hogy a verseket úgy kellene nyomtatni, mint a zeneműveket: mint ahogy azok fölé odaírják az előadásra szóló utasításokat (andante, adagio, stb.), a versek elé is oda kellene írni, hogy milyen versformába vannak írva, és hogy milyen tempóban kell szavalni őket. Lassan kiderült, hogy egész elmélete van a magyar ritmusról, mégpedig nagyon eredeti, és tudományos szempontból is egészen komoly. Közben előkerültek keserű szegedi emlékei, és »eltanácsolásának« története, melynek részleteit csak ekkor tőle hallottam (mikor az eset megtörtént, én még nem voltam Szegeden). Hirtelen gondolatom támadt, és megkérdeztem tőle, nem volna-e kedve a most fejtegetett ritmikai elméletet részletesen kidolgozni, és disszertációként nyújtani be hozzám a szegedi egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékéhez. Nagy öröömre szolgálna, ha annak alapján doktorrá avathatnák, és így a szegedi egyetem mintegy jóvátehetné azt a fájdalmat, amelyet okozott neki. Tetszett neki a gondolat, és mindjárt megegyeztünk a két melléktárgyban is, amelyet doktori szigorlaton szerepe, francia irodalomra és neveléstanra gondoltunk, mint amelynek akkori professzorai biztosan segítségemre lesznek a szigorlat keresztülvitelében. A gondolat láthatóan felkeltette becsvágát, és azzal váltunk el, hogy hamarosan nekifog a munkának.

Többé nem találkoztunk. Aztán már a halála évében kiadott *Nagyon fáj*-versek korszaka következik: És bennem, ha rágondolok, visszajár az éjszakai séta, és fülemben csengenek egyik legutolsó Istenhez intézett versének végsorai: „Intsd meg mind, kiket szeretek, / hogy legyenek jobb szívvel hozzám. / Vizsgáld meg az én ügyemet, / mielőtt magam feláldoznám.”

Talán még nem láttam olyan tudóst, professzort, papot és költőt, aki önmagát olyan keserű szigorú tárgyilagossággal látta, és bírálta volna, mint senki. Az a periódus, amely nála, mint minden kezdő költőnél az útkeresést jelenti, természetesen tele volt más költők hatásával. A legtöbb fiatal költő tiltakozik az ellen, ha egy kritikus a szemére olvassa. Ő azonban így ír 23 éves korában: És kél a nóta kölcsön

versek dallama. Tehát a kölcsön versek dallamán szókapcsolatban ítéletet mondott saját útkeresésén, és ha úgy tetszik, az idegen tollak itt-ott felszedése ügyében. 31 éves korában, amikor már lelkigyakorlatot vezető lelkipásztor, piarista rendházban az újoncok mestere, a piarista gimnáziumban a magyar nyelv tanára, azon kívül lapszerkesztő, azon kívül drámaíró, hiszen három drámája is megjelent ebben az időszakban; így szól önmagához [*Mámor* című versében – *a szerk.*]: Vigyázz, poétának küldöttél, nem tudósnak. És legyél tanár. Ugyanebben az évben ezt írja: „Verseket írok. Minden nap. Sokat. / Az énekláza szinte fojtogat” [*Verseket írok – a szerk.*], de fojtogat az is, mint önként szeretetből boldogan vállaltam el az ezernyi lánc, az ezernyi kötés. Diákszemek, melyek rám ragyognak, gyötrött lelkek, melyek hozzám hajolnak, de hisz „Nekem nem kell a dal, ha nincsen / Hullámai fölött az Isten.” [*Új ének – a szerk.*]

Ez a pár sor határozza meg Sík életének szétszórtságát, hogy ha úgy tetszik, egységét. Ha a bibliai tántumok parabolájára gondolunk, akkor meg kell állapítanunk, hogy Sík a lehető legtöbb tántumot kapta. És hogy ezeket a tántumokat hihetetlen mértékben, hihetetlen sokáig és hihetetlen sokféleképpen kamatoztatta. Bármennyire Sík rajongó vagyok, és bármennyire viselem magamon a Sík tudósi, tanári voltának bélyegeit, sohasem tartottam őt nagy költőnek. És ez az ítéletem most az egyszer és véletlenül megfeddem a marxista kritika ítéletét. Valóban nem volt nagy költő. De Petőfire kell gondolnunk, aki úgy ontotta a verseket, mint ahogy a vadrózsa bokor ontja a virágokat, szinte valami csodálatos napfényben, erőlködés nélkül, természetesen, úgy, ahogy a virág virágzik, vagy úgy, ahogy a madár dalol.

Hogy mégis miért érték ez a költészet az egyetemes magyar irodalomban, azt éppen egy bizonyos szürkeségének köszönhetjük. Semmi újat nem hozott. A kölcsöndallamokra írt versek kísérik őt. Ha volna idő, akkor érdemes lenne szöveg-összehasonlítást csinálni, mennyire érzik rajta Rainer Maria Rilke szelleme akkor, amikor Rainer Maria Rilkét tanította az egyetemen. Mennyire Vörösmartyas a hullámlázása azoknak a verseknek, amikor Vörösmarty több évig tartó előadássorozata készült. Mennyire az Arany János nyugalom, bölcsesség és keserű belenyugvó derű hallatszik a Sík Sándor öregkori költészetében. Mennyire közel áll Berzsenyi vagy Ady istenes verseihez az ő *Amor sanctusa*, szent szerelem szárnyalása akkor, amikor ezzel a két költővel foglalkozott. Benne valóban dallá vált minden. Minden külső és minden belső hatás. Azonban sohasem volt alkotó poéta, iskolateremtő poéta, poéta zseni, mint akár Ady, akár József Attila, vagy sokan mások. Viszont talán éppen ennek a költői közepszerűségnek köszönhető az, hogy költői stílusa utolérhetetlenül csiszolt. Az a sokféle hangvétel, amelyet a Sík költészetében lépten, nyomon fellelhetők, mind abból a gazdagságból származtak, amelyet Sík éppen mint tudós, mint kutató és mint esszéíró szerzett meg.

Az *Őszösvetség* héber zsoltárainak világviszonylatban a legjobb fordítóját. Ezt a megállapítást olvastam hivatalos szakkönyvben, de magam is hozzátehetem, hogy ugyanezeket a zsoltárokat ófrancia, német, sőt még orosz fordításokban is olvastam,

és sehol olyan szívbemarkolóan és őszintén nem szólnak ezek a zsoltárok, különösen a *Dávid zsoltárai*, mint éppen a Sík interpretálásában.

A magyar virágénekek vagy krónikás énekek, vagy népköltészet hangjait senki úgy újraszóltatni nem tudta, mint ő abban az időszakban, amikor éppen a magyar ösköltéssel és a virágénekek, és a Tinódi ciklussal foglalkozott mint egyetemi tanár. Azután azokban az években, amelyeket ő a sötétség éveinek, a szörnyű éjszaka éveinek nevez, 1939–1944 között, ezekben az években a fasisztaellenes ügyszeret leszelidített lenyugvással fogadott formái jelentek meg a verseiben, a költészetében. Ekkor mindenki elhagyja Síkot. Hogy a hivatalos köpönyegforgatók miért hagyják el, ez érthető. Az a Sík Sándor, aki körülrajongott tagja volt a bölcsészprofesszorok körének, egyszeribe gyanús kis zsidóvá vált. A gyanús kis zsidó szókapcsolatot egy egyetemi tanár kartársától hallottam azokban az években. Azokban a tanítványokban, akik Síknek még a szivarcsikkjeit is összegyűjtötték, és nem mentek végig a folyosón, hogy 4–5 amatőr képet ne készítettek volna róla, ezek a tanítványok is kényesen húztak egyet az orrukon, és gyanakodni kezdtek azok, hogy vajon ez a nagy zsidó őszinte-e abban, amit mondott, és amit mondani fog. Vagy pedig a mindenkori szél irányába fordítja vitorláját. Így tehát az a szoba, amelynek kilincse állandóan nyikorgott, hiszen folyton bementünk hozzá tanácsért, jó szóért, bírálattért, vizsgáért, kollokvium jegyért, annak a szobának az ajtaja későbbiekben alig-alig nyílt ki, s ha kinyílt, kényszeredett arccal állt ott egy-egy tanárjelölt, hogy a kötelező tanári vizsga megszerzéséhez kötelező jelenléti ívet aláírhasssa. És ami legjobban fájt neki – ezt '52-ben elmondotta nekem –, az a rengeteg poétácska, aki a szegedi egyetemen a József Attila és a Radnóti Miklós árnyékában növegetett, s aki napszámra és ügyszámra hordta hozzá sületlenebb és sületlenebb költeményét, ezek is elmaradtak azzal, hogy csak nem bízhatunk meg egy volt zsidó piarista ítéletében.

Erre az időszakra jellemző *Éjszaka 1943-ban* című verse: „Jól eltömött redőny mögött / Hársfalevelet főzők. / A föld felett griffmadarak, / Halállal viselősök. / A klinikán sírnak a gyerekek, / A sírokban nyögnek az ősök. // A holtaknak jó már odalent: / Éltek, ameddig győzték, / A csontokkal a gondokat is / Szépen elszemfedőzték. / Könnyű teher a hazai rög, / Nehéz a felelősség! // Könnyű a gyerekeknek is: / Még ők fejére nőnek / S elszaggathatják tőreit / A nagy Emberevőnek, / És írhatnak törvényeket / Istenesebb időnek. // De mit tegyen a férfiú, / Kinek törvénye: tenni, / Ki profétálni küldetett, / És nem hallgatja senki, / És két halál feni rá fogát, / A kinti és a benti! // Kívül az ordas légiók, / Az emberhús-veszítők. / Benn a megőrült háza-nép, / A Krisztust újrafeszítők. / Cseppenként vérezteti el / A százgyökérű szív őt. // Mit tegyek? Némán kavaram / Az elszűrt hársfalombot. / Kéken illanak ég felé / A gőzök és a gondok. / Kik végig-forrón fogynak el, / Bölcsék-e vagy bolondok?”

Ebből az időszakból való *A fordított Jónás proféta* című verse.

Babits azt írta: de Jónás rühellé a profétaságot. Sivatagba vágott. Sík Sándor pedig menne Ninivébe, és ráolvasná fejére az utcanépnek, a királynak, az árusoknak a kor bűneit, őt azonban nem hagyják profétálni, nemcsak eleve gyűlölt és kiröhögött proféta lesz belőle, hanem eleve meg nem hallgatásra ítélt proféta.

Elhagyják tehát az eddig tömjénező kartársak, elhagyják az eddig rajongott diákok, és elhagyják az olvasók is.

1945 után nagyon igaztalanul bántak velem. Egyszerűen eltörölték, mint ahogy a tankönyvből kihagyunk néhány gyanús oldalt. Hogy miért, ezt erre a feleletet talán majd egyszer a másvilágon a Jozafát völgyében [az általános ítélet és a legvégső harc színhelyének jelképes neve – *a szerk.*] fogjuk megkapni. Hiszen azért, mert valaki piarista tanár, és mert nem materialista, talán mégis lehetnek esztétikailag érvényes, mások számára közkinccsé tehető gondolatai. Jó volt Zrínyi Miklós – már csak nem is érettségi tétel napjainkban –, de Zrínyi Miklós azért mégiscsak a 17. század legnagyobb európai eposz írója, nem magyar, hanem európai eposzírója.

A megszábadított Jeruzsálem Tasso-tól ma is részletes tanulmány tárgya nemcsak Olaszországban, de Franciaországban is. És a magyar középiskolát végzett diák talán onnan tudja, hogy Zrínyi is élt valamikor, mert egy sör vagy esetleg egy epekö elleni ásványvíz, vagy netán egy futballcsapat róla kapta a nevét. De hogy ugyanennek a Zrínyi családnak volt egy költő zseni leszármazottja is, akinek a művét az is költői esztétikai élvezettel olvashatja, akinek a magyar végvárhoz soha semmi köze nem volt, ezt már elfelejtik.

Jó, hogy Pázmány Péterről is csak annyiban tudunk, amennyiben itt-ott egy utcát elneveztek róla. Amennyiben meghagyták ezt az elnevezést, és nem lett belőle a Rosenberg házaspár utcája. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Pázmány Péter az egyetlen európai irodalom legnagyobb barokk szónokainak egyike. Tehát letagadhatatlan érdem. Éppen úgy, mint ahogy egy 12 emeletes lakóházat nem hasonlíthatunk össze a fertődi vagy a vöröskői kastéllyal. Mert a lakóház más funkcionális szerepet tölt be, mint a fertődi vagy a vöröskői kastély művészi értéke, azért sem Fertődöt, sem Vöröskőt nem tanácsoljuk el, ha idegen környezetben vagyunk, hanem nagyon is elvisszük oda a látogatókat, akár hazaiakat, akár külföldieket, hogy lássák és élvezzék, mert szép.

Így kell tehát nézzük mindazokat, akik az érettségi tételekből és egyéb helyekről kimaradtak. Mert egy Gárdonyi magyar beszédje, egy Prohászka csodálatos magyar szónok elmélete és gyakorlata, egy Zrínyi Miklós klasszikus eposza. Amíg magyarul értő ember van a földön, érték, és ennek az értéknek a megmutatásához segíti hozzá az olvasót Sík három tanulmánya, ha ezeket a tanulmányokat egyáltalán valahol kapni lehet. Vagy amennyiben még megvannak valahol, a zúzdába kerülnek hamarosan.

Így tehát *A fordított Jónás próféta* című vers az 1939–45 időszaknak is magyarázatát adja, és magyarázatát adja annak is, hogy 1945 után ez a fordított Jónás próféta miért nem akarja már Ninive fejére olvasni bűnüket. Mert Ninivébe sem engedte be. Maradt tehát hallatlan lelki gazdagsága és dinamikája, munkaterületének, a még meghagyott piarista gimnázium tanári karának irányítása, és a piarista rend főnöksége, és a fordított Jónás próféta már csak itt-ott szószékről vagy gyóntató székről irányíthatja az embereket valami magasabb régiók felé, ahol a cél nem egy Peugeot vagy egy Zsiguli, hanem valami egyéb.

Ezekben az években, amikor már nem taníthat és nem is verselhet, hiszen utolsó verseit ki sem adhatta; az íróasztalában találták meg, és úgy jelentek meg ezek a versek *A kettős végtelen* címmel, az Ecclesia gondozásában. Az utolsó években érik meg esztétikájának utolsó termése, az a termés, amelyet a katolikus irodalom értéklésére szánt. Természetesen ez a téma nem idegen tőle, hiszen doktori értekezését is annak idején hasonló témakörből készítette. Mi a katolikus irodalom? Kezdi a költői kérdéssel, s így felel rá: mindenekelőtt irodalom. Tehát katolikus irodalomról, mint ilyenről, tulajdonképpen nem is beszélhetünk, mint ahogy katolikus íróról sem. Ő sokkal szívesebben használja ezt a szókapcsolatot; író katolikus, és nem katolikus író. A katolicizmus evangéliumi kincs, amelyre úgy kell rápukkanni, és a megtalálás után pedig mindent odaadni érte, hogy magunkévá tehessük, és aztán másnak is odaadhassuk, aki éhezi és szomjúhozza az igazságot. A katolicizmus nem szagos mise, nem nagybőjt, nem litániára járás, valami egészen más. Kincs, amire úgy kell rábukkanni, amelyet úgy kell kibányászni, és a megtalálás után pedig mindent odaadni érte, hogy a miénk maradhasson, és másoknak is odaadhassuk. Éppen ez az állásfoglalás jellemzi Síkot, mint kritikus is. Nem írt ugyan kritikákat, de minden esszéista és minden egyetemi tanár éppen hivatásánál fogva egyben kritikus is.

Az alatt az öt év alatt, amíg rendszeresen hallgattam Sík előadásait, az alatt a tovább eltelt 20 év alatt, amikor újra és újra olvastam a tanulmányait, újra és újra megdöbbenve kellett tapasztalnom azt a hallatlan tárgyilagosságot, amely éppen ebből a fajta katolicizmusból szakad. Mert ha úgy visszagondolok a '30-as évek Szegedjére, és úgy általában a '30-as évek Európájára, akkor állt szinte égnek a hajam Sík erkölcsi bátorságától. Ki vette szárnyai alá Radnótit? Ő. Ki támogatta anyagilag is – erkölcsi támaszról nem is beszélve – az igazán baloldali szegedi fiatalok művészeti kollégiumát? Ő. Ki fizetett Radnótinak, Kratofil-Barótinak és a többieknek a tejszarnokban napi egy liter tejet azért, hogy az a sok vékony pénztárcájú és vékonydongájú fiú legalább tejet igyon, anynyit, amennyire szüksége van? Ő. Ki emelte fel a szavát a régen iparostanonc iskolának nevezett tanítási formában uralkodó irtózatosságtalanságok ellen? Ő. S amikor mindezek miatt itt-ott a fejére ütöttek – finoman ugyan, de mégiscsak a fejére ütöttek –, mindig olyan vidáman, szinte azt kell mon-

*Andaházi Katalin
(Dr. Lukács Dezsőné) a kaposvári
Munkácsy Mihály Gimnázium
diáktatlálkozóján anno...*

danom, hogy fölényesen vállalta ezeket a fejre ütéseket, mintha jutalmak és virágkoszorúk lennének, nem pedig megszégyenítések hivatalos fórumon.

Végezetül szeretnék néhány egészen öregkori költeményét felolvasni azért, hogy lássuk hová ér el egy ember, ha egész életében tökéletesedni akar mint költő, mint tanár, mint tudós és mint lelki vezető.

Amikor a Rónay-könyv [valószínűleg a Rónay György szerkesztette *Ket-tős végtelen. Sík Sándor válogatott munkái* című kétkötetes válogatásról (Budapest, 1969) van szó, amely Rónay bevezető tanulmányával és fényképekkel illusztrálva jelent meg – *a szerk.*] a kezembe került, és végiglapoztam a fényképanyagot, akkor egy régi-régi francia mondás jutott eszemben, amely így hangzik: harmincon felül felelősek vagyunk már az arcunkért, és ha az öregkori arcunk nem szebb, mint a fiatal arcunk, akkor mi vagyunk ebben a hibásak, mert nem volt az életünk méltó önma-gunkhoz.

Az első fénykép a 12 éves Síkot ábrázolja, szép kis bársonykeében, kerek képű, csikóhajú kislány, akinek jellegzetes sásorra még szinte gyermeki fitos orr, csak a világba ragyogó fekete szem jelzi azt, amely később Sík Sándor szemlélőit mind csodálatba ejt. A következő kép a 17 éves papnövendék. Itt már az orr markáns, a homlok és a szem kifejezése pedig már ugyanazt a lendületet és akaratot sugározza, amely annyira jellemzi később őt. A fiatal szerzetes képén az önként vállalt aszkézis mellett valami olyan tudásszomj és lelkesedés sugárzik, amelyet a nagy francia költő papok arcán látunk, egy Lecontenek [Leconte de Lisle – *a szerk.*] vagy egy Lamnénak [valószínűleg Hughes Felicité Robert de Lamennais-nek – *a szerk.*] az arcán sugároz. A 30, 40 éves Sík Sándor arca legközelebb áll hozzánk, hiszen ennyi idős volt, amikor megismertem. S ha utolsó fényképét nézzük, akkor azt kell mondanunk, hogy a betegség és a halál vésője, erről a meglehetősen darabos arcról minden fölösleget lefaragott, és ez az arc már csak a lelket tükrözi valami csodálatos finomsággal és valami csodálatos szinte túlvilági derűvel és megnyugvással.

Ezek a Sík-arcok vonulnak most el előttem, amikor több mint 40 év távlatából visszagondolok rá, és nagyon sajnálom azt, hogy alig-alig olvassák már őt, részben azért, mert nem kaphatók a könyvei, részben azért, mert egyáltalán nem is tudják, hogy van, vagy ha volt, érték volt valaha.

Ezek az öregkori versek, amint mondtam, az Arany János-i derű, keserű, vagy nem keserű humor és csodálatos formai csiszoltság miatt is értéknek számítanak.

Imádság humorért

Csorgattál hitet fejemre,
 (Vajha frissen örzeném!)
 Koszorúztál kegyelemmel
 (Volna fogytig bár enyém!)
 Hetven éves fiatalnak

Még valami kellene:
Humort, humort önts szívembe,
Meghallgatás Istene!

Nézni tanulj, vaksi lelkem,
Míg csak meg nem láthatod
Emberben az angyal-embert
És az ember-állatot.
Egy szemeddel egyet látni,
Másikkal a másikat.
Nagy az Isten vadaskertje,
A mennyország tágasabb.

Egybelátni mind a kettőt
És egyé ölelni át:
Erre kérd, míg kérheted még
A Szentlélek humorát.
Több ez, mint távolbalátás,
Közelnél is közelebb,
Ez tanít meg mosolyogni
Szenteket és bölcseket.

Hát az öreg, aki hordoz
Harminchárom nyavalyát
S kétszer annyi gyengeséget,
Honnan vegye mosolyát?
Honnan erőt elviselni,
Kinevetni önmagát,
Megmaradni emberszinten
Éjek éjszakáin át!

Nincs itt más, mint bölcsnek lenni,
Ha csak egy hüvelyknyinek,
Semmi más, csak szentnek lenni,
Ha csak egy babszemnyinek.
Uram, egy babszemnyi lélek
küldi Hozzád sóhaját:
Csorgasd cserepes ajkára
Öregeid humorát.

A *Vendégek* című versében ez a humor még jobban csillog.

A Balaton irodalma 1900 és 1945 között

A Balaton az irodalomban 1900 és 1920 között

Az 1900-as évek elején – folytatva a megkezdett irodalmi hagyományt – egyre több balatoni vonatkozású irodalmi művel találkozhatunk, melyek közül kiemelkednek Cholnoky Viktor és Krúdy Gyula opuszai.

Országos híré alkotó több is akadt, aki ekkortájt verselt a tóról. Ilyen Kiss József *Búcsú a Balatontól* című melankolikus költeménye vagy Tóth Árpád 1919-ből származó, *A vén magyar hegy* című alkotása, amely az őszi Badacsony hangulatát idézi.

Akadnak regionálisan ismert alkotók, akinek indulása erre az időszakra tehető, mint például Lampérth Géza (1873–1934) vagy Váth János (1887–1962). Bár életművük az 1920-as éveket követően is folytatódik, balatoni vonatkozású munkáik már ekkor is születtek. Lampérth Géza *Három pápai diák balatoni utazása* című műve 1902-ben jelent meg, ez az egyik első ifjúsági regény, amely balatoni kalandokról tudósít. Kisebb gyerekeknek már korábban is született balatoni mesekönyv, Sebők Zsigmond Mackó ura a Balatonnál is járt, melyet már 1889-ben olvashattak az érdeklődők.

Váth János (1887–1962) balatonkenesei születésű alkotó, aki Veszprémben és Csurgóban tanult, majd Balaton környéki falvakban tanított, végül Balatonalmádi-ban lett igazgató. Műveiben általában erkölcsi kérdéseket feszeget, szereplői a Balaton mellől indulnak kalandos, de tanulságos életútjukra (pl. *A nádi farkas* című művében, 1916.). *Balatoni levegőben* (1911) című elbeszéléskötete balatoni emberek hétköznapi történeteit rögzíti. Váth műveinek irodalmi színvonala nem ér fel az országosan is híressé vált kortársakéval, de Balaton-szeretete, a Balaton-kultusz iránti elkötelezettsége és a Balaton környékén tisztelt alakja kiemeli a helyi alkotók sorából.

Sajátos helyet foglal el a Balaton irodalmában Cholnoky Viktor (1868–1912), a híres földrajztudós Cholnoky Jenő és Cholnoky László író testvére. A veszprémi illetőségű író megalapította a *Veszprémi Hírlapot*, majd később a *Balatoni Hírlapot*, végül Budapesten *A Hét* című újságot, ez idő tájt kezdett el a *Nyugatban* is publikálni. A visszaemlékezések alakját Krúdyhoz hasonlítják – bohém életvitele miatt –, írói hangvétele azonban egyedi színt öltött.

Novelláiban a képzelet és valóság határán mozogva teremtett különös atmoszférát. Tavi vonatkozású írásaira is ez az írásmód jellemző. A különös – fikció és realitás mezsgyéjét folyton átlépő – szereplői mellett egyedi hangvételűek tájleírásai. A Balaton színeiről ekképpen írt: „A színeiről beszéltem. Napfeljöttkor sziporkázó, rideg és dacos gyémántdarab, amelynek a szemvakító fényét csak a föléje boruló, vékony, foszladékos ködfátyol tompítja meg. Szűz, fehér, hideg és kiállhatatlan. Felágaskodik, a sarkára áll, a szemhatár apró felhői felé föltörekvő üveghegygé válik, rideg ne-nyúl-j-hozzám-má – imádni való és eltaszító egyben, mint minden,

ami szűz. Napszálltakor elkezde csendesesen, széles, piros ajakkal mosolyogni. Buján végighever az ágyában, és színesnek is a legizgatóbb, vérrel legteltebb tintáit mutogatja oda a Péterhegy mögé lebukó Napnak. Megcsúfolja az optikát, amely azt tanítja, hogy mindegy, hogy egy adott víztükörre a nappali fényforrás, a Nap, kelet felől vagy nyugot felől küldi-e oda sugarait ugyanabban a szögben. A negyvenöt fokos sugárhajlás egészen más effektust hoz ki a Balatonból hajnalban, mint alkonyat felé.”

De az egyik legérdekesebb, allegorikus vihar-leírást is nála olvashatjuk: „Figyeljétek csak meg, hogy nyári, álmos, fürdőre hívó délutánon vagy vízi sétára csalogató naphajlaskor hogy játszik össze a Balaton a két cinkosával, a földdel meg a levegővel. Szinte azt hinnéd, hogy asszony ez a víz, ha így magába tud bolondítani a közös bűnig két másik elemet is. De nem, nem asszony ez, sekély testének nincsen melle, csak emésztőrészei, szűk csípején Tihany nem fűző, hanem kifordult borda, csontmutogatás, minden asszonyi húsfogalomnak a haragos cáfolata. Férfi, elfinomult lángelméje a gyilkosságnak, és vigyázzátok meg, hogyan játszik össze a bűntársaival. Álmoszölden fekszik, sütteti magát a nappal, mint a gyík, és mint a gyík páncélján, tarka az ő hátán is itt-ott a bőr, valami rózsaszín, egy kis fehér, sávvá foszló narancsszálak: mind arról beszél, hogy ez a víz most alszik, lusta még egész színeket álmodni is. A nap pedig, az ostoba nap, amelyik csak az eget meg a rögöt tudja pörkölni, bambán néz reá alá, és mászás helyett már esésre hajlóan fordul a szemhatár fölé, látszik, hogy ő maga is unja ezt a szakadatlanul, amerre nézel, mindenfelé kék eget. A domb hallgat, a levegő olyan sűrű a mozdulatlanságtól és a hőségtől, hogy a parti mocsár szitakötője kétszer is nekivág, amíg berregő repülésével keresztül tudja vágni rajta magát. Ekkor az álmos nap egy pillanatra behunyja a szemét. Valami felhő keveredett eléje; honnan jött ez ide, a kábítóan fehérkék égre? De ezt a pillanatot használja fel a Balaton arra, hogy ő is megmozdítsa a szemét. Gyorsan, jeladásul ő is leereszti a pilláját, hogy egészen szürke lesz az arca tőle, hanem amire a nap kisüt, már megint a régi, ártatlan szemével mosolyog vissza raja. Mikor ezt a játékot látjátok, akkor ne menjetek a Balatonra, mert a víz most hunyorított oda a bűntársainak, hogy: »kezdjétek csak!« És elkezdik. A lassan árnyékba boruló hegy megnyúlik, feketébb és nagyobb lesz, hogy még jobban el tudja rejtteni a háta mögött az északnyugati égen feltolongo, felerelkedő viharfelhőket. A levegő pedig lassan, hangtalanul megmozdul, még nem szél, nem is szellő, csak lassú rengés, és csak egy sóhajtásnyival lesz hűvösebbé. De előtte lent, a parti réten már fut a fű, megrebbennek és elindulnak a kis gyávák – a kemény útifű még semmit sem tud –, egymást taszigálva le gyors borzongással a vízpartig, hírül adni, hogy: »már jön, már jön!« Bolondok, mintha nem tudná azt jobban a Balaton! Hát nem látjátok, hogy már behúzza a mellét ordításra? A partjáról visszahúzódik a víz, üresen hagyja a kavicsot, a nád törekes csutáit, a hosszú lábú vízibogarak meg a bőrt ellepő csúnya dobrucbetegség sekély, iszapszagú tanyáit. Most mindjárt kurjantani fog. A lovát úsztató paraszt hirtelen visszafordul, amikor látja, hogy a ló szügye alól fogyik a víz, és felrántva a csizmáját, üget hazafelé, mert a fű meg ő már tudják, hogy mit akar a Balaton. A nap, akinek pedig mindent kellene látni, még nem tudja. És az arca füstös barnára pirul a dühös

meglepetéstől, amikor egyszerre csak belepottyanik a felnyomakodó tintakék felhő első gomolyulatába. Még csak vitatkozni sincs ideje, még csak szét sem üthet még egyszer maga körül: ki kell aludnia, idéetlenül nyugovóra kell térnie, mert most szükséges itt a szín más világitásra. Anélkül hogy előbb morgott volna, vagy dörömbölt volna, egyszerre akkorát csattanik az ég, hogy maguk a cinkosok is megriadnak tőle, a domb düböröge jajgatja vissza a hangot, a felhő pedig sírva fakad. És csak azután jön a szél, és még akkor is csak úgy, hogy először csak látod. A ház előtt a magas szilfa nagyot bókol, a fűzfa pedig hirtelen lekapja a zöld süvegét, és alázatosan a szürke haját mutogatja: kifordult a levele. Azután lecsap az északnyugati roham, a rettenetes balatoni »fölszél«. Sivítva csap le a víz színére, a Balaton, a már mámortól zöld Balaton részeg jókedvvel harsan vissza rá, kacag minden foga fehérével, és csak úgy öleli magába a levegőt, csak úgy harsog a bugyborékolása, amelyet teleszított már a pajtása leheletével.”

A tájleírások mellett novellái közt találhatunk szürreális, groteszk történeteket. A *kövér ember* című írása egy balatoni halálesetről szól, a meggyilkolt előadásában. A *Polyxénia kisasszony pöre* című novellájában Polixéna a fojtón haragot, pereskedést szító, csúf vénlány, aki bosszúját úgy fejezte ki, hogy a novella főszereplőjének, a beszélő nevű, Hárshegyi Dénesnek szőlejét elpusztította. „A filoxéra az a pusztító vihar, az az irtó jégeső, az a mindent felgyújtó villám, ami a Polixéna testéből szakadt szerte száz millió darab apró égő és égető bogárrá. És ami elpusztította a Balaton vidékét és nyomorékká, koldussá tett mindnyájunkat. Az a nagy harag, ami nem az égből jön alá a Földre, igazságot tenni, hanem magából a földből mászik elő és elhallgattatja a gyökereknek, a levélnek és fűrtnek a beszédét.”

Cholnoky balatoni prózája egyfajta bevezetése Krúdy Gyula (1878–1933) tavi ihletettségű műveinek. Krúdy Gyula életműve kapcsán eszünkbe ötlik Nyíregyháza, Budapest, Podolin – az író életének fontos helyszínei. De nem felejthetjük ki a felsorolásból a Dunántúlt és a Balatont sem. Krúdy elsősorban Várpalotához, Veszprémhez és Balatonfüredhez kötődött, egy rövid kitérőt Siófokon is tett. Ahogy Praznovszky Mihály irodalomtörténész – Krúdy életművének kiváló ismerője és ismeretője – írja a vidékhez fűződő Krúdy vonatkozások kapcsán: „[...] járt Krúdy Gyula Füreden, nem is egyszer, nem is kétszer. Hiszen akinek az álomlátó nagymamája Palotán él (az író édesapja is itt született), akinek testvérei a híres veszprémi iskolában, a piaristáknál tanulnak (illetve nem tanulnak a gézengúzok) néhány évig, már hogyné járna Füreden, amely már akkor is a Balaton leghíresebb fürdőhelye volt...”

Az első szerelmi-szál azonban Siófokra vezeti Krúdyt. Ugyanis Budapesten beleszeretett Kelemen Reginába, a Grand Hotel Royal bérlőjének, Várady Gyulának feleségébe. Várady a siófoki fürdőt is bérelte, ezért a család több nyarat is Siófokon töltött. Krúdy siófoki tartózkodása során ismerte meg Regina (azaz Rezsán) lányát, a 16 esztendőös Zsuzsikát. Három esztendeig titkos viszonyt folytattak. Krúdy igen hamar gyűrűt adott a lánynak, rajt az írás: „Kisapám, 1916. Tavasz.” 1918-ban a Várady család ismét leutazott a Balatonra, a kisőrsi szőlőhegyre, ahol kibéreltek egy kastélyt. Az író is velük tartott, egy külön présházban alkotott. Kisőrsön kérte meg a

nevelőapától, Várady Gyulától Zsuzsi kezét. A lánykérésről botrány kerekedett. Ekkor elhatározták, hogy megszöknek, de a vasútállomáson az apa utolérte őket. Majd eltele a nyár, Krúdy a Margit-szigeten, a Nagyszállóban élt, ahol születésnapján ismét titokban meglátogatta Várady Zsuzsika. A lányt újfent rajtakapták a szülők, de már nem hagyta el Krúdy akkori otthonát, így a szülők kitagadták. 1918-ban házasodhatlak csak össze Várady Zsuzsival, akitől az író hagyatékát a későbbiekben is gondozó lánya, Zsuzsa született. De Krúdy, a mesemondó lovag még visszatért a Balatonhoz.

A József nádor egykori Margit-szigeti nyaralójában élő házaspár házassága hamarosan zátonyra futott. A sok éjszakázás, ital, kártyapartik, szertelen életmód miatt az író ráadásul gyógykezelésekre szorult, így került Balatonfüredre, s így került vissza újból a tó partjára. Itt írta meg a *Baltoni szívhalászat*, a *Jókai Mórnál, a füredi uradalomban*, a *Blaháné meséi* című szép novelláit. Krúdy nem először járt Füreden, hiszen még „fénykorában”, az első világháború idején megfordult itt – s írt is a vidékről – főként Bródy Sándorral, akivel hosszú-hosszú tarokkpartikat játszottak végig. Az idősödő alkotónak a füredi kúra jót tett ugyan, de Krúdy már nem igazán állt talpra, 1933. május 12-én hunyt el.

Krúdy baltoni, elsősorban Balatonfüredről szóló írásaiban megelevenednek a fürdőélet korabeli figurái: a gazdag hősszerelmes ifjú, az eladósorba kerülő lányok, a szívbeteg édesanyák, a kalandorok, a színészek. Csupa Krúdy-féle figura, köztük sok valós és néven nevezett szereplővel, mint Blaha Lujza, Jókai Mór, Laborfalvi Róza, Vaszary Kolos vagy Bizay Mihály báró, a korabeli Füred meghatározó, ikonikus figurája. Megidézi az Anna-bálok világát, ír a Vörösmarty által is megénekelte *Füredi szívhalászat*ról. A baltoni szereplők ábrázolása is sajátosan Krúdys, de legmegindítóbbak mégis a tájleírásai. Talán ő az egyetlen olyan magyar alkotó, akinél nem a nyári tájbrázolások dominálnak, hanem az őszi és a téli hangulatok. Ugyanis ősszel szerette leginkább a Balatont, erről így ír a *Nyárutó a primásnál* – Vaszary Kolosról szóló – novellájában: „A Balaton mentén az őszi egy csodálatos költemény, a tóról és az erdőkből halk léptekkel jön elő a boldog elmúlás gondolata, a tihanyi kecskék az égboltozaton legelésznek, és méla csendben a magyar ős sóhajt... Az ős a Balatonon arra való, hogy derült, megnyugodott szemmel a lássuk a hegyek felé búcsúzó aranyfelleget.” De másutt is szól az őszi, baltoni tájról: „Füreden a platánok sárga leveleit söprögették reggelenként, és az őszi napok mind rövidebbek lettek. Megjött a búskomoly szeptember utolsó hete, midőn a savanyúkút körül elmélázva üldögéltek a nyári ismerősök, és esténként, midőn viharos volt a tó, felhajtott gallérral, magányosan sietett végig a tóparton egy-egy elkeseredett fiatalember vagy kendőbe burkolózott hölgy. Márton, az Esterházy-udvar fehér fejű bérszolgája, aki Deák Ferencre és báró Bizayra úgy emlékezett, mintha tegnap laktak volna a fogadóba, délfelé aggódalmasan nyitogatta a zöld cserépkályhák. Ki tudja, reggelre leeshetik a hó, és fűtésre kerül a sor. Éjjelenként a hold nagyon féhéren, szinte sértődötten messzire járt a füredi partok felett, olykor hideg szél borzolta meg az ezüsthidat, amelyet a tóra épített, s amelynek fényességében még nemrég is oly boldogan csónakáztak a szerelmesek. A halászok tüzei messzire világítottak a nádasokból,

mint a szegény száműzöttek melegítői, akik a közelgő híves éjszakát szabad ég alatt kénytelenek tölteni.”

Bár Jókai Mórnak tulajdonítják a legszebb téli balatoni tájleírásokat, ez talán azért is lehet, mert Krúdy téli Balatonról szóló szövegrészletei kevésbé ismertek. Pedig jó példa lehet erre a *Jégkirályné-keringő* című hangulatos írása, melynek felvezetése így szól: „A füredi sétányok eltűntek a hóesésben, a híres Esterházy-fogadó és környéke fehér bunda alatt roskadozott, s az erdei ösvényen ez idő tájt nyulak és rókkák rakosgatták lábnyomaikat a hóra, ahol nemrégben ábrándozó gavallérok sétapálcája rajzolta az ákombákomokat. A tél olyan bőséggel ért ide ez esztendőben, mintha valamely régi kalendárium fametszete elevenednék meg. A környéken legföljebb lakodalom vagy névnap kedvéért csörrentek meg a szánok csengettyűi – mintha kövér angyalok szállnának a rózsaszínű alkonyatban, kezükben tál jószagú töltött káposztával megrakottan, lábukon kis sarkanytús csizma megzörren. Füreden, ahol egykor – nyáron és tündöklő ősszel – minden bokor és fa a szerelem színjátékában statisztált, az erdei kis padok szinte boldogan csúsztak a krinolin-szoknyák drága terhe alá, és a hajnali harmat áldólag megöntözte a fűvet, homokot, az ablakok alatt a fővényt, hogy eltűnjön a holdvilágos éjnek minden nyoma – Füreden egy kémény füstölt, és a kéményfüstnek majorannás-kolbász szaga volt.” Krúdy tavi tájbrázolásai és a balatoni szereplők megörökítése mellett több írásának helyszínül választotta a Bakonyt, a Balaton-felvidéki kastélyokat, valamint Kisörsöt is. Mindezeket összevetve egyértelműen kijelenthető, hogy e térség meghatározó ihletet jelentett „Szinbád” számára és nem elhanyagolható vizsgálata a Balaton irodalmi vonatkozásai tekintetében.

Írók és a Balaton – 1920 és 1945 között

A korszakban, ha közvetlenül nem is született oly sok irodalmi mű a tóról, nagy íróink mégis tanúságot tettek a Balaton és e vidék tiszteletéről, szeretetéről, ismeretéről. A nyugat lírikusai közül Kosztolányi Dezsőhöz kötődik egy érdekes, de kevésbé ismert költemény. Az 1924-es *Bús férfi panasza*i című kötetben jelent meg a *Milyen sötét-sötét a Balaton* című műve, amely a történelmi tragédiákat – őszirózsás forradalom, Tanácsköztársaság, Trianon – és a lírai én személyes kudarcait vetítette ki a tóra. Talán az egyetlen olyan balatoni költemény, amelyben még a tihanyi visszhang is elhallgat: „Nem szól a visszhang és szívem se szól, / csak ők kacagnak még, a gyerekek. / Trillás örömük az eget veri, / én hallgatom, de már nem nevetek.”

Trianon után hamar feléledt a tavi kulturális élet: 1921-ben a helikoni ünnepek századik évfordulóját tartották meg Keszthelyen. 1932 szeptemberében szervezték meg az IGE-t (Írók Gazdasági Egyesülete). Sajnos balatoni költemények nem igazán születtek ezeken az összejöveteleken, közismert viszont, hogy József Attila utolsó boldog nyarát Balatonszárszón töltötte. Itt keletkezett 1936-ban a *Hullámok lágy tánca* és a *Balatonszárszó* című költeménye.

1932 májusában alakult meg az IGE, azaz az Írók Gazdasági Egyesülete,

amelynek „első parlamentje” – Pakots József országgyűlési képviselő elnöklésével – Balatoni Íróhét formájában szervezett több tavi településen találkozót. Az 1932. szeptember 4. és 11. között zajló eseményt Karafiáth Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter köszöntette a Balatoni Íróhét Ünneprendje című bemutatót, amelyet szeptember 4-én Veszprémben tartottak. Szabó Lőrinc Siófokon vezetett estet és vendéggül látták a Felvidék és a Délvidék magyar alkotóit is. A záróesemények Keszthelyen és Hévízen zajlottak, összekapcsolva a helikoni eredményhirdetéssel. A MÁV filléres, kedvezményes vonatokat indított az eseményre, de az érdeklődők ellátási kedvezményeket is kaptak. A keszthelyi záróeseményre Albrecht főherceg is ellátogatott. A főhercegi látogatást *Királyi herceg* című novellájában Tamási Áron is megörökítette. Az első íróhét után a következő három állomás Lillafüred (1933), Margitsziget (1934), Miskolc (1936) lett.

Két – igen különböző világnézeti alapon álló – írónk viszont akaratlanul is a Balaton-kultusz nagy alakja lett. Az egyik az 1928-ban Badacsonylábdihegyen pincét, házat vásárló írófejedelem, Herczeg Ferenc, a másik pedig a siófoki mondén élet motorja, a magyar irodalom nagy humoristája, Karinthy Frigyes.

Herczeg Ferenc 1928-ban szőlőt vásárolt – a vasútállomástól nem messze – Badacsonylábdihegyen, ahol az 1930-as években csodás nyaralót építtetett. Idővel, mint minden ide költöző erős érzelmi kötődése alakult ki a tájjal, olyannyira, hogy még a badacsonyi hegy védelmére is kelt.

A verseci születésű, bánsági német családból származó Herczeg Ferenc iskolai éve alatt sajátította el a magyar nyelvet. Az Osztrák–Magyar Monarchia fénykorát élte, amikor joghallgató, majd ügyvédjelölt lett Budapesten. Már ekkoriban megjelentek karcolatai, novellái a *Pesti Hírlapban*. Első regénye – *Fenn és lenn* – különös körülmények között, fogházi magányában született. Egy halálos kimenetelű párbaj büntetését töltötte itt az akkoriban még bálozni, kártyázni szerető aranyifjú. Az első nagy sikert a *Gyurkovics leányok* című regénye hozta meg számára, 1893-ban. Sorra születtek írásai, majd szintén nagysikerű színművei, közben önálló útra lépett és távozott a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségéből, megalakította a később évtizedekig etalonnak számító lapját, az *Új Időket*. Népszerűsége egyre nőtt, hiszen a millennium évében (1896) már közszereplővé vált: kormánypárti politikusként, Tisza István feltétlen híveként képviselte szülővárosát két cikluson keresztül. Írói és közszereplői fénykorát a két háború közt élte: konzervatív írófejedelem lett, akinek mértéktartó, tisztánlátó, értékformáló véleménye és példamutató viselkedése miatt mind az irodalmi élet, mind a politikai szereplők kíváncsiak voltak. 1925-ben – *Az élet kapuja* című műve nyomán – irodalmi Nobel-díjra terjesztették fel. A trianoni békediktátumot követően Budára költözött, ahonnan Lancia-jával gyakran ellátogatott badacsonylábdihegyi szőlőskertjébe, azt vallva, hogy szülőföldjén azt vették emberszámba, akinek szőlője volt.

„A zsupfedeles villa – pardon, présház – belül teljes komforttal van berendezve. Seholy semmi nagyképűség, vagy flanc. Egyszerűség és kényelem jellemzi a bútorokat, a pompás fürdőszobát és a vendégek elragadó hajlékát. A nagy író mos-

tanában kevesebbet utazik és évenként legalább három hónapot tölt ebben a csodálatos paradicsomban. Víz, napfény, levegő, csend, minden, ami szükséges a nyugalomhoz, halmozva tobzódik a romantikus Badacsonyan amely már vendégül látott egy nagy költőt” – emlékezett egy korabeli újság Herczeg badacsonylábdiegyi hajlékára, amely két nádfedeles prészázból – egy az írónak, egy a vendégeknek – és egy pincéből állt, két hold szőlő tartozott hozzá. Pincéjének falát az írófejedelem saját készítésű, népies motívumokkal átszőtt freskói díszítették. A korabeli újságok számos riportot és fotót közöltek az író badacsonylábdiegyi mindennapjairól, ahol a képeken gyakran feltűnt Lurkó nevű tacskója is, valamint a háza falán látható büszkesége, a mindig pontos időt mutató napórája is. A paradicsomi hangulatú nyári lakban saját személyzet (szakácsnő, sofőr) szolgálta, de az október végére időzített szüretet maga az író irányította. Badacsonylábdiegyi hajlékában, idilli környezetben dolgozott művein, a szigligeti vár és az igéző tó látványa mellett. A tavi csend és nyugalom jó hatással volt rá: számos művét itt írta. Mindemellett élénk társasági életet is élt, fogadta fővárosi művészbáratait, 1942-ben pedig maga a Kormányzó látogatta meg. Horthy Miklós érkezése miatt a Magyar Rádió közvetlen kapcsolatot épített ki a helyszíni közvetítés érdekében.

A vidékhez szinte lokálpatrióta módon kötődött. Országos visszhangot váltott ki a *Megcsúfolt hegy* – később *Fekete szüret a Badacsonyan* címmel látott napvilágot – írása, 1929-ben. Ebben az ellenőrizetlen és irracionális méreteket öltő badacsonyi bazaltbányászat és erdőirtás ellen ágált, meglehetősen következetes, de feldúlt hangnemben: „Tulajdonképpen azt a címet kellett volna cikkünk fölé írunk: a megcsúfolt nemzet, mert bizony a badacsonyi vandálság alkalmas arra, hogy minden európai ember szemében leszállítsa a magyarság kulturális érzékébe vetett hitet. Hiszen ha a tóparti vulkánvidék világgrészünk bármely más pontján állana, akkor régóta mint a táji szépség csodája élne az emberek tudatában. Mi azonban csákánnyal és dinamittal esünk neki. Országutat, igenis, országutat kavicsolunk szépségének törmelékeivel. Egyesek hasznára és a nemzet mérhetetlen kárára ez olyan cinikus és értelmetlen tékozlás, mintha Munkácsy vásznaiból zabos tarisznyákat szabdalnánk.”

1946-ig tartott Herczeg Ferenc előkelő és érdemes élete Magyarországon és lábdiegyi azilumában is. A házat 1948-ban – a badacsonytördemeci születésű – Szita József budapesti női divatszalonos vásárolta meg. A család évtizedekig – titokban – őrizte és óvta Herczeg Ferenc személyes tárgyait, bútorait, melyeket a család ma is élő tagja, Csizmadia Zsuzsanna közbenjárásával egy emlékszobában helyeztek el Badacsonytördemecen, az akkori polgármester, Vollmuth Péter támogatásával.

A szárnyait nagy erővel és sikerrel bontogató, „a mindenki egyért, egy mindenkiért” szellemiséget álnokul hirdető kommunista ideológiának köszönhetően az egykoron tisztelt, ünnepelt, sokak által kedvelt és olvasott, külföldön is ismert volt felsőházi tagot – az MTA korábbi alelnökét – író megfosztották mindenétől. Kizárták mindenhonnan (MTA, Írószövetség), élve eltemették. 1950-ben a magyar Gulag-ra, a Hortobágyra telepítették, ahonnan Sztálin halálát követően (1953) került vissza otthonába. Már csak írói vénája és emlékei maradtak meg. 1954. február 24-ig bírta

lelkierővel, majd teste is feladta. Teljes mellőzöttségben, nagy szegénységben hunyt el Budapesten. Kéziratban hátramaradt regénye – nem véletlenül – Mátyás király birodalmának eltékozlásáról szól, hiszen a kommunistákat egyszerűen hazaárulónak tartotta. Temetése így zajlott Rab Gusztáv szavai szerint: „A suttogva elmormogott katolikus egyházi szertartás után elkísértük a koporsót hátra, a temető végébe, a szegények parcellájába. Kevesen voltunk, az emberek nem nagyon mertek eljönni a temetésre. A színészek közül, akik az ő darabjaiban aratták sikereiket, senki sem jelent meg. Egy öreg színpadi öltöztető sírdogált a koporsónál csöndesen. Senki sem mert egy szót sem szólani. Dideregtünk a hidegtől, a haláltól és a félelemtől... Egyetlen búcsúszó sem hangzott el. Néma csendben eresztették le a sírba Herczeg Ferenc koporsóját. Szabó Lőrinc majdnem beleesett, amikor egy szál piros rózsát dobott a koporsóra. Aztán rátették a sírhantra az egyetlen olcsó művirág-koszorút. Ez volt a temetése a »költőfejedelemnek«, ahogy sikerei csúcán nevezték. Egymásra néztünk és hallgattunk. Pedig mennyi mindent mondhattunk volna róla!”

A szocializmus éveiben fasiszta, antiszemita, a régi, arisztokrata feudális világ nagy írójaként emlegették, de inkább kiírták a magyar irodalomtörténetből. Hosszú idő kellett ahhoz, talán napjainkban jött el ennek az ideje is, hogy életművét, közszereplését helyén és méltón kezeljük. Ezt a munkát Badacsonyládbihegyen kezdték meg: 1999-ben emléktáblát avattak tiszteletére (a Római út 206. szám alatt), születésének 150. évfordulóján pedig R. Törley Mária Herczeg-szobrát avatták fel a strandfürdő előtti téren. A badacsonyládbihegyi strand is az ő nevét viseli, hiszen alapító tagja volt a helyi fürdőegyesületnek. Érdeemes megnézni a Herczeg-hagyatékot a Balatonnál, ráhangolódásként pedig elolvasni az írófejedelem *Balaton regéjét* – tündéres tavi történet...

Ahogy Herczeg Ferenc – akarva-akaratlan – rendszeres nyilatkozataival, megnyilvánulásaival lényegében reklámot csinált a tónak, ez történt Karinthy Frigyes esetében is, aki Siófokra helyezte át a fővárosból egykoron nyári bázisát.

Siófokon a mai napig több emblemikus hely őrzi a *Nyugat* első nemzedékéhez tartozó jelentős alkotó, az irodalmi karikatúra mestereként ismert Karinthy Frigyes nevét, emlékét. A Balaton-parton látható Varga Tamás humoros szobra, melyet 1998-ban állítottak. A másik fontos emlékpont a siófoki Vitéz panzió, amely a Batthyány utca 46. szám alatt található. Ugyanis a nagy nevetető hosszú éveken keresztül Siófokra járt nyaralni családjával és írotársaival. Majd nagybetegen, az utolsó nyarát is a településen töltötte.

A siófoki nyaralón nemcsak a Karinthy család többi tagja követte az íróóriást, hanem több korabeli fotón feltűnnek a korszak alkotói: Hunyady Sándor, Békessy Imre és Rejtő Jenő alakja is. Karinthy nyarainak helyszíne a Batthyány utcai Vitéz panzió volt, ahol Vitéz Miklós és felesége működtette a szálláshelyet. Már fiatalon, harmincéves kora körül is sokat jelentett a panzió Karinthynek, hiszen ide vonult első felesége és nagy szerelme, Judik Etel halála (1918) után.

A panzióhoz számos humoros legenda, eset, amolyan karinthy történet is kapcsolódik. Napközben az egykori Hozbor-vendéglőben evett, délután kártyá-

zott, majd este kaszinózott, sokat veszekedtek itt tartózkodásuk idején is feleségével, Böhm Arankával. Időnként bejárta a déli part nagyobb üdülőhelyeit, ahol felolvasóesteket tartott. Karinthy igen aktívan részt vett a nyári életben, egy újsághír szerint egy Siófokon játszódó filmben is szerepet vállalt. A *Weekend* című – egy siófoki kirándulás komikus viszontagságait bemutató – alkotást Karinthy Frigyes jegyezte, és a főszerepben is őt, valamint Kosztolányi Dezsőt és Simon Böske szépségkirálynőt láthatták volna a nézők.

S hogy miképpen is zajlott a filmforgatás a Balatonnál, arról a *Magyar Hírlap* közölt részletes leírást 1929-ben: „A legérdekesebb jelenetet kezdik forgatni: Karinthy, mint matróz! Egy vitorlást vezet, amelyet a hullámzó Balaton táncoltat a hátán és bár a hullámzó Balaton egyelőre nem akar hullámszani, a vitorlást kötelekkel rángatják a környező csónakokból. Hiába, az illúzió fontos a közönségnek! A jelenettel sok baj van. A víz rosszul hullámszik, a segédszemélyzet rosszul rángatja a vitorlást, amely mindig kiszalad a lencse fotografáló távlatából. Egy fiatalember, akiről senki sem hitte volna, hogy ő a rendező, erélyesen vezényel: – Újra az egészet!... Vigyázz! Felvételhez készen, rajta. A felvétel most sem sikerül. Karinthy a vitorlásról kétségbeesetten könyörög Tamás István rendező felé: – Tamáskám, az Istenért, csináljátok már, tengeri betegséget kapok, ha ez sokáig így megy! A parton békésen horgászó nyaralók dühösen rázzák öklüket a csetlő-botló vitorlás felé, amely az összes halakat eljlesztgeti a környékről. Karinthy ugyanis a scenárium szerint most a békebeli halászlé felkutatására indul a tavon, aki a hullámzó Balaton tetején csónakázik és »hálóját a szerencse, őt magát a kedvese elhagyta«. A halászlé a filmen, sajnos, nem szerepel, legenda az egész és a scenárium szerint az igazság csupán annyi, hogy egy fürdővendég ezelőtt negyven évvel elindult csónakázni és azóta bolyong a tavon, nem mer kikötni, mert nincs pénze kifizetni a csónakbért. Így keletkezett a híres legenda a szerelmes halászléről. Sok finom, kedves jelenet van a filmben, amely egészen újszerű ötletekkel dolgozik. A Balaton mellett nyaraló közönségnek most ez a szenzációja. Budapestben bizonyára sokezer ember fogja megnézni ezt a filmet, ha másért nem, hát azért, mert láthatja saját magát mint film-sztárt szerepelni a vásznon.” A filmről vagy annak elkészültéről a továbbiakban nem igazán lelhető fel érdemi forrás.

Az író 1938 nyarán – koponyaműtete után – is Siófokon időzött. A Vitéz panzióban többen is nyaraltak ekkoriban, s a részletekre különféle képpen emlékeznek, de a szomorú tényt csak egyféleképpen lehet értelmezni: Karinthy Frigyes 1938. augusztus 29-én Siófokon hunyt el. Amit biztosan tudunk: augusztus 28-án Rejtő Jenő látogatta meg, augusztus 29-e délelőttjét pedig idősebb fiával, Karinthy Gáborral töltötte. Majd e nap délutánján a szobájában szeretett volna karcolatot írni, de hirtelen összeesett. Az *Est* így tudósított a szomorú eseményről: „Hétfőn esett az eső, a Balatont köd borította, Karinthy Frigyes sokáig ágyban maradt, olvasta az *Érzelmes Utazást*, amelyet most fedezett fel másodszor magának, mert utoljára gyermekkorában olvasta. Dél tájban fiával, Karinthy Gáborral elment az egyik közeli vendéglőbe, ahol csendesen beszélgetni kezdtek. Igazi »szellemi beszélgetés« volt ez is ahogy té-

máról témára ugráltak, végül az orvostudományhoz értek. Karinthy Gábor, a költő, ugyanis az utóbbi időben elhatározta, hogy orvos lesz. Belgyógyászatról, sebészetről, biológiáról beszélgettek és annyira elfeledkeztek magukról, hogy elmulasztották az ebédidőt és amikor visszaérkeztek a penzióba, ott már mindenki megebédelt. Kettesben fogyasztották el a késői ebédet utána még kicsit jókedvűen beszélgettek, akkor Karinthy Frigyes bement szobájába, angol költők verseit olvasta, majd az előző esti beszélgetés egyik témájáról akart cikket írni. De fáradt volt kis nyomást érzett fejében, így azután elaludt. Hat óra tájban ébredt fel. Feleségével arról beszéltek, hogy este visszautaznak Pestre. Karinthy az elutazás előtt még le akart menni a síófoki kávéházba lapokat olvasni. Ezután történt, hogy fejfájásról panaszkodott, port kért és azután öltözködés közben utolérte a halál. Még mindig ott fekszik egyszerű, fehér ravatalán a kis síófoki szobában.”

Síófok napjainkra a Karinthy hagyományt talán kissé elfeledte, de a város-tól független befektetői tőkéből megújuló egykori Vitéz-panzió rekonstrukciójánál a korabeli állapotok, tervek figyelembevétele és követése arra utal, hogy a múlt emlékei mégis megőrződnek.

A Balaton irodalma a 20. század első felében igen változatos, nagy írónevek kapcsolódnak a tóhoz. Mindez 1945 után tovább folytatódik, sőt: a Balaton írói menedék is lesz. Védernyőt és ihletet nyújt a diktatúra idején.

Irodalom

A badacsonyi présház (1933), *Színházi Élet*, 32. sz.

A Balatoni Íróhéten részt vesznek felvidéki és délvidéki magyar írók is (1932), *Keszthelyi Hírlap*, augusztus 21.

A Békebeli Balaton (2005), Budapest

CHOLNOKY Viktor *összegyűjtött művei* (2001), Budapest

CSEBY Géza (2012), „Boldog írói táborozás a Balaton mellett...” *Balatoni íróhét 1932, 1988*, Hévíz, 4. sz.

HERCZEG Ferenc (1929), *A megcsúfolt Badacsony*. *Budapesti Hírlap*, október 27.

Így halt meg Karinthy Frigyes.(1938), *Az Est*, augusztus 31.

KARAFIÁTH Jenő (1932), *Üzenet a Balatoni Íróhét alkalmából*, *Veszprémvármegye*, szeptember 4.

KODOLÁNYI János (1934), *Íróhét, könyvhét, Szabadság*, május 27.

M. PÁSZTOR József (1984), „Kezdetben volt Pakots”. *Az Ige-íróhetek krónikája 1932–1936*, Veszprém

Nyári izgalmak a Balaton partján a Week-end című magyar film felvételeinél (1929), *Magyar Hírlap*, július 3.

PRAZNOVSZKY Mihály (2006), *Holdas este Füreden, Balatonfüred*

RAB Gusztáv (1963), *Magyar írók lelkiismereti válsága. Herczeg Ferenc példája és mértéke*, *Katolikus Szemle*, 1. sz.

TAMÁSI Áron (2000), *Gondolat és árvaság*. Budapest

Véget ért a Balatoni Íróhét (1932), *Az Est*, szeptember 13.

„Másnap az ünnepre felzarándokolt tömérdek nép hírére vette, hogy Jézus Jeruzsálembé érkezik. Pálmaágakat szedtek, kivonultak eléje, és így köszöntötték: »Hozsanna! / Áldott, aki az Úr nevében jön, / Izrael király!«

(JÁNOS EVANGÉLIUMA)

Előljáróban

Pálmaágakkal, virághullással, ujjongással jött el a virágvasárnap. Ünnepe volt a javából, bár Izrael „királya” csak egy szamárcsikón vonult. A letragikusabb fordulat, amit ember elképzélhet, mindössze öt nap alatt zajlott. I.e.: virágvasárnaptól nagypéntekig. Többnyire úgy él bennünk, ahogy János evangéliuma elmeséli. Felfoghatatlan, hihetetlen. Zuhanórepülés. Mondhatnánk, hasonmása sincs. De ez tévedés. Hasonló pillanatai mégiscsak voltak, vannak, lesznek az emberiségnek, akkor is, ha a tragikus pillanat említett bibliai archetipusához nem érnek fel, és a feltámadás elmarad. Nem is fontos az idő. Rátalálunk a tragikus fordulat motívumaira a történelemben, megjelenhetnek körülöttünk a mindennapokban.

Krisztus jeruzsálemi bevonulása előtt is voltak ilyen történetek. Mi más az Oidipusz-legenda, ha nem ilyen. Ünnepe volt akkor is, aztán jóslat jóslatot, átok átkot, halál halált követett. Ha nem is ilyen görögösen tragikus, aktuális lehet mindenkor a fordulat. Néha elég, ha a múlt „kútjába” nézünk. Különösképp a nagy sorsfordulatok idején. S egyszer csak kiderül, hogy minden másképpen volt. Az ünnepnek vége, minden az ellentétébe fordul, és átadja a helyét valami jóvátehetetlennek. És a megváltódás egyre inkább elmarad. Pedig vétlenek is lehetünk, meglehet annál a hármaskeresztútnál ott se voltunk nem öltük meg ismeretlen apánkat, tévedésből nem vetjük feleségül anyánkat, nem vagyunk gyermekünk apja testvére egyaránt. Elképzélhetetlenek ezek a fordulatok, mégis megtörténnek. Néha a szemünk láttára.

Sok minden kell hozzájuk: kor, hős, közönség, hangulat, manipuláció. Utólag magyarázhatjuk, érthetjük a fordulatot, de mégiscsak felfoghatatlan marad. Különösen az események sebessége; az, ahogy a fordulat lezajlik; ahogy felejteni szeretnénk, amit szégyellni kellene. Szinte igyekszünk napirendre térni fölötte. De hiába az igyekezet, nem felejtendő a dolog. A tragikum elsikkadhat, ám nem nyomtalanul. Bármikor arra figyelmeztet, hogy minden megtörténhet, sőt: az ellenkezője is.

A mi virágvasárnapunk

A magyar történelemnek is van virágvasárnapja: március tizenötödike. Azt is mondhatjuk róla, hogy „Petőfi napja”. És június közepén már van egy, „nagypéntek”. Éppen 15-én! Ritkán szoktuk emlegetni, szeretnénk elfelejteni, kerüljük. Van benne valami kínos. Ha akarjuk, ha nem, ünneprontás. Miként történhetett meg, hogy

Petőfi Sándort nem választották meg a kiskunjai Szabadszálláson követnek? Csak három hónap múlt el március tizenötödike óta. Úttalan utakon menekülni kényszerült az övéi elől, tán vasvillával is megkergetik, ha tehetik. Vele volt a várandós Júlia, bár lehet, hogy titok volt még, de december 15-én megszületett a kislány, sokan kiszámították, március 15-én fogant. Ettől valahogy még fényesebb lett „Petőfi napja”. (Egyébként Arany János sem kellett Szalontának, de ez valahogy kevésbé fájdalmas ügy. S legfeljebb az irodalomtörténeté. Nem kerekedett történetté, hiányzott belőle az ünnep. Aranynak Szalontán nem volt „virágvasárnapja”. A fordulat inkább szomorkás, mint tragikus. Csak egy csendes „miért” él bennünk.)

A szabadszállási történetben nem egyetlen „miért” van, ma is tele vagyunk kérdéssel. Egyáltalán miért Szabadszálláson akart követ lenni Petőfi Sándor? Miért nem Pesten? Vagy miért nem Kiskörösön, a szülővárosában? Hogy miért nem Pesten, arról faggatnunk kell még a történetet. De hát ki beszélt akkor Kiskörösről. Furcsállhatnánk, ám 1857-ig Szabadszállást tartották a szülőhelynek. Nem érvek nélkül. Ennek ellenére „Kiskörös teljes joggal tekintheti magát Petőfi Sándor szülővárosának”. Tények birtokában voksolt így Kerényi Ferenc, a mindentudó monográfus. (*Petőfi Sándor élete és költészete*, 2008, 24.)

Az vitathatatlan, hogy Kiskörösön keresztelték, nem a református Szabadszálláson. Mégpedig az az evangélikus lelkész, Martiny Mihály, akinél Hruz Mária lánykorában szolgált. Furcsa módon a keresztlevél későn került elő. De az anyakönyvben mindig is ott állt Alexander Petrovits neve 1823. január elsején. (1895 előtt az anyakönyvek a keresztelő napját rögzítették.) Szokás szerint fiai születését Petrovics István bejegyezte a családi bibliába. „István öcsém” még látta ezt, de ki tudja, elövetődik-e valaha ez a biblia, ha 200 esztendő kevés volt hozzá.

Gyöngécské volt az újszülött, siethettek a keresztelővel. Akkoriban nem harminckét évesen szokták az első gyermeküket szülni az asszonyok. Még száz év múlva sem. A 15–16 éves gyerekasszony sokáig nem számított kivételesnek, a 32 éves, csaknem nagymama volt. Nehéz szülés lehetett Hruz Máriaé, nagy izgalmakkal járhatott, ráadásul fél évtizedet vártak erre a gyermekre. Hinnünk kell, hogy nagyon vigyáztak rá. Az apáról tudjuk, hogy december 30-án halaszthatatlan dolga akadt a kiskörösi városházán. Befizette a bérleti díjat. 1823 január 2-án újra ott járt, alá is írt valamit. (Magára hagyta volna 30-án a mindenórás asszonyát, vagy később a párnapos fiát? Egyszerűen elképzelhetetlen.)

Petőfi Sándor valószínűleg december 30-án született. Ha ez a dátum december 31., hogy érkezhettek volna meg időben a keresztszülők? Hagyomány, hogy a protestáns gyermeket a gyülekezet fogadja kereszténnyé. Féltucat keresztszülője is lehet. Ez esetben csak kettő volt kiskörösi. (A közkezen forgó december 31 – i születésnapra *Az apostol* Szilvesztere is rájátszhatott.)

A legszívesebben Arany Jánossal értenék egyet, aki annyiban maradt magával, hogy Sándor barátját Kiskörösön keresztelték. De a világ legjözanabb érveivel, amelyek egyúttal érzelmiiek is, tovább merem gondolni ezt a tényt. Tél volt, mínusz 8 fok (egy kecskeméti orvos feljegyzéseiből tudjuk), a korabeli utakon, szekéren, oda-visz-

sza minden hosszúnak számított. Gondoljunk arra, hány kilométer Szabadszállástól Kiskörös! Légvonalban 30, de akár jobbra Akasztó felé, akár balra Fülöpszállás felé indulunk, sokkal több. Ma Akasztó felé 37 perc autóval ez az út, Fülöpszállás felé 41 perc. Mennyi lehetett azokon a korabeli pusztai utakon, szekéren, télvíz idején? S ha a másik vetélkedő szülőhelyre gondolunk: Kiskunfélegyháza légvonalban 45 km., egyébként van vagy 60. Manapság 54 perc autóval. Mennyi volt akkoriban? Kiváltképp oda-vissza. S mire való lett volna mindez, hiszen a gyermek szülei akkoriban Kiskörösön laktak. A század végén megjelent Petőfi-albumban, amelyet emlegetünk még, már a kiskörösi szülőház rajza van. És semmi vita róla.

Petőfinek már a születése is legendás történet, nemcsak a halála. Keverte, kavarta maga is. Összezavarta a kortársakat, az utókort sem kímélte. Az is belejárt, hogy az akkor jómódú Petrovicznak több helyen volt árendás mézárszéke. Ráadásul 1823-ban a szabadszállási lakójegyzékben szerepelt a család. „Háza, kertje, földje, pénze, mindene volt, / Alig tudta számát ökrének, lovának” (*A jó öreg kocsmáros*). Minden tulajdona Szabadszálláson volt, 1822-től 1824-ig mégis Kiskörösön laktak. 1830-ig pedig Félegyházán. A 40-es évek közepén Szalkszentmártonban bérelt fogadót és mézárszéket az apja.

Sok helyen voltak otthon, vagy sehol sem. Petőfi Pápán hol azt mondta Jókainak, hogy Kiskörösön, hol azt, hogy Félegyházán született. Iskolai anyakönyveiben Kiskörös áll, a katonai nyilvántartásban is. A házassági anyakönyvében Félegyháza, igaz, hogy eszerint Júlia Erdődön született, pedig Keszthely a szülőhelye. Az okmányokban hol a lakóhely, hol a szülőhely szerepelt. Nem is volt külön rubrika a kettőnek. A költő is azok közé tartozik, akik ezt a szülőhely kérdést lazán kezelték. Furcsa, hogy a kiskörösi keresztelési anyakönyvet szinte évtizedekig nem nyitották ki. A keresztlevél is sokára került elő.

Tulajdonképpen a *Szülőföldemen* című vers robbantotta ki a szülőhely vitát. Az „Ez a város születésem helye” Félegyházára utalt, ahol 22 hónapos kora óta hallgatta a dajka, Kurucz Zsuzsanna dalát. (Aki életkorát tekintve nem biztos, hogy lehetett szoptatós dajka. A síremlékén nem is szerepel évszám.) Molnár Péterné Kálmán Aranka helytörténeti kutatásai konok elszántsággal vettek számba minden adalékot, ami Félegyháza, Kiskörös vagy Szabadszállás mellett volt érv. Adatok garmadájával bizonyított. Mindennek utánajárt. Arról is tud, ami elveszthetett. A Hrúzókkal rokon Herpaiak orális emlékezetével is számolt, holott fél évszázadosak voltak. Azt is tudni vélték, hogy Szabadszálláson Berta Sándorné volt a bába, hogy Höss Józsefné, a másik bábaasszony tartotta a karjában a szekéren a gyermeket Kiskörösre menet, hogy Pandúr József, a későbbi főbíró hajtotta a lovakat és így tovább.

Egy helytörténész többnyire azért vág ilyen kutatásba, mert van egy egészséges elfogultság benne, és van prekonceptiója: itt az volt, hogy Szabadszállás a szülőhely. Súlyos érve a szerzőnek, hogy Petrovics Istvánnak csak Szabadszálláson volt tulajdona, ahogy már említettem. Ott állt a család háza. Hogy lett akkor szülőház a kikörösi bérlemény? Nem tudhatjuk, hogy akkoriban is olyan presztizskérdés volt-e, hogy valaki a saját házában lakik-e, mint ma. (Nálunk gazdagabb országok-

ban ma sincs így.) Hogy Kiskörös nem is tartozott akkoriban a Kiskunsághoz? Talán a „Kiskunságban születtem” se Kisköröshöz köti. Való igaz: a Kiskunság még évtizedekig közigazgatási terület volt, és Kiskörös nem is tartozott hozzá. Ma tájegység, Kiskunfélegyháza és Kiskörös egyaránt a Kiskunság szívének tartja magát. Lehet, hogy Petőfinek is tájat és embereket jelentett, amikor a jászokkal elegyedő, szabad lelkű kiskunjait emlegette, mint az övéit. Egyébként alighanem nincs költő a világon, akinek szülőhelyéért három város vetélkedne.

Az akadémiai kutatás nem becsüli le a helytörténetet. Kerényi Ferenc monográfiájában ugyan nem említi Molnár Péterné munkáját, de nem a jószándék és a megbecsülés hiányzott ehhez. Kerényi Petőfi-monográfiájának első kiadása (ahogy már utaltunk rá) 2008-ban jelent meg. S a szerző ugyanezen évben meghalt. Már sokkal korábban ezt írta: „A Petőfi-kutatás nagy tartalékának a helytörténetet látom.” (Lásd *A Petőfi-kutatás helyzetéről és feladatairól, Irodalomismeret*, 1981, 1–2. sz. 72.) Molnár Péterné *Hol született Petőfi?* c. munkája 2013-ban, a Helikonnál látott napvilágot.

A szabadszállási születésnek szinte legendája van. A félegyházinak is. De mit lehet kezdeni a legendákkal? Tulajdonképpen ellenük is keveset. Petőfi hiába írta le pontosan, hol, hányszor mondta el március 15-én a *Nemzeti dalt*. Tudjuk, hogy legenda a Nemzeti Múzeum lépcsője, mégiscsak máig megdobbán a szívünk, ha arra járunk. Pedig ma már azt is tudjuk, valószínűleg Egressy Gábor volt a versmondó, Petőfi semmiképp.

Ha meggondoljuk, nyomasztó lenne a szabadszállási szülőhely. Akkor a szülővárosában vesztette volna el a követválasztást. „[...] vadállatok módjára megrohanatok”, írta nekik. Kimondani is nehéz lehetett. „[...] sokért nem adnátok, ha nem történt volna meg az, ami megtörtént.” (A *szabadszállási néphez*, ld. *Petőfi Sándor összes prózai írása és levelezése*. szerk. SZALISZNYÓ Lilla – ZENTAI Mária, Budapest, 2022. 319.)

„Iszonyú zuhanás”

Nemcsak követ nem akart lenni, semmi más sem, csak költő és szabad. „[...] a zsebem jóformán üres, de mégsem olyan üres hogy bármikor hivatalt fölállaljak”, írta (uo. 304.). A márciusi ifjak többsége akkoriban éppen hivatalt keresett, vagy hivatalt ajánlgattak nekik. Petőfi sem tarthatta imponáló elveihez magát. 1848 tavaszán annyira üres volt a zsebe, hogy rákényszerült hivatalt keresni. Jókai elköltözött a közösen bérelt lakásból, öreg szüleit magához vette kosztra, kvártélyra. (Mai fogalmaink szerint dehogy is volt „vén” az a zászlótartó. 1849 tavaszán anyja, apja meghalt, egyikük se érte meg a 60-at.) Feleséges emberként szinte jövedelem nélkül maradt. „Üdvkiáltásokból”, hogy Jókai félévszázad múlva használt kifejezésével éljek, nem lehet megélni. Ráadásul azok az „üdvkiáltások” igen hamar semmivé lettek.

„Természete az már a magyarnak, hogy pártokra oszolva önmagát emészti” – írta félévszázad múlva az öreg Jókai Mór (*Petőfi-album*, Közread. a Petőfi Társaság.

Budapest, 1898. 57.). Elévülhetetlen bölcsesség. Nehéz eldönteni, hogy ikonikus, szép jelszavaink közül (szabadság, függetlenség, egyetértés) melyik sérült többször. Vajon mi történt volna, ha 1956 forradalma tovább tart, hiszen évtizedek múlva sem tudunk együtt ünnepelni. Ám 1848-ra szeretünk úgy nézni, mintha az egyetértésben alig hibádzott volna valami. És a másik kettővel se volt nagyobb baj. Az imént említett *Petőfi-album*ból hiányzik a szabadszállási követválasztás története. Félévszázad múltán felejtteni akarták. Nemigen szoktunk arra gondolni, hogy március 15-e után azzal az egyetértéssel, ami azon az esős szerdai napon megszületett, bármi baj is történhetett. Pedig történt. Hiteles helyről tudjuk, Petőfi naplójából.

1848. március 20-án írta: „Az egyetértés, mely eddig kivétel nélkül uralkodott a fővárosban, bomlani kezd. Német polgárok, bevádollak benneteket a nemzet és az utókor előtt, hogy azt ti bontottátok föl! e kettő ítéljen fölöttetek. Ők nyilatkoztak először, hogy a nemzetországba magok közé zsidót nem vesznek [...] De a legszomorúbb az, hogy nincs olyan gyalázatos ügy, melynek pártfogói, apostolai ne támadnának.” (*Lapok Petőfi Sándor naplójából*. Ld. *Petőfi Sándor összes prózai írása és levelezése*, 298–299.) Március 24-én ír ugyanitt arról, hogy elterjedt a rémhír, Petőfi Sándor negyvenezer paraszttal Rákoson tanyáz. A tekintetes karok és rendek állítólag ijedtségükben eltörölték az úrbért. Ha nincs is egészen így, a hír az ettől hír. Elterjed, hogy ijedtségből tették.

Április 19-én a republikánus Petőfi már féltette a forradalmát. Republikánus voltát egy percig se titkolta. Republikánus vagyok „testestül-lelkestül”, sőt „vallássosságból” is, mondta. Nem számolt avval, hogy kevesen lehetnek, akiknek a francia forradalom története úgy a bibliájuk, mint neki. De érzékelte, hogy nagy a baj, vagy születőben van. „Mennyi ünnep egy hónap alatt! Vigyázzatok, hogy ezek után a fényes éjek után sötét napok ne következzenek. [...] Borzasztó vasárnapi nép vagyunk!” (Uo. 300–301.)

A reszpublika jelszava a „tisztá erkölcs”, nem az, hogy „le a királlyal”. Mégis megírta *A királyokhoz* c. versét. Többet ártott magának, mint gondolta volna. Vérig sértette népe naiv, szinte népmesei királyhűségét. Pedig még csak annyit írt le március végén, hogy „Nincsen többé szeretett király!” És ez a szerencsétlen, szánalmas V. Ferdinándnak szólt, nem egy szeretett királynak. December elején már Ferenc Józsefhez írta az „Akasszátok fel a királyokat!”

De hát márciusban a szelídebb szó is kiverte a biztosítékot. Szó, ami szó, az, hogy Pesten követnek jelöltesse magát, ellehetetlenült. Néhány hétig tartott csak a népszerűség. Március végén már féltette őt Júlia, Jókai pedig a kamrába zárta, hogy maradjon veszteg. Május 27-én ezt írta az *Életrajzokban*: „Tény, hogy még a márciusi napokban is a magyar nemzet egyik kedvence voltam [...] néhány hét, s íme egyike vagyok a leggyűlöltebb embereknek.” (Uo. 305.) Hát ennyit arról, hogy micsoda zuhanás volt ez. „Iszonyúnak” Illyés Gyula nevezte Petőfi-életrajzában. „A közélet, az irodalmi élet, Pest soha így nem bánt el vele” – írta a költő a költőről mély részvétellel. Nála több empátiával később se írt soha senki erről a „zuhanásról” és a követválasztás históriájáról (ILLYÉS Gyula: *Petőfi Sándor*, Budapest, 1971, 479.).

Arról, ami Szabadszálláson történt, Petőfi a *Márczius Tizenötödike* c. lap hátsó oldalán maga számolt be június 19-én. De kiderül, hogy Kunszentmiklóson már a választás napján megírta a cikket. (*Nyilatkozat a szabadszállási választás ügyében*, ld. *Petőfi Sándor összes*, i. m. 311–317.) Fájdalmas ténnyel fejezi be írását: „És ennek ma kellett történnie, hogy engem, mint orosz spiont, mint hazaárulót, agyon akart verni a magyar nép, ma, június 15-én [...] ma három hónapja, hogy március 15-dike volt, midőn első valék azok közt, kik a magyar nép szabadságáért szót emeltek, sík-raszálltak!” (Uo. 317.)

Már a nyáron megszületett *Az apostol*. Ahogy szoktuk volt mondani róla nagyvonalúan, „Petőfi eszméinek” szótára. A „szőlőszem”- hasonlat kitörölhetetlenül ott van az irodalmi közhelyszótárban. De néha belátjuk, Petőfi talán legkevésbé népszerű művéről van szó. Sebtében megszületett, hiányzott a távolság az élmény és a mű között. Különösképp, hogy ilyen átlátszóan személyes a történet. „Az embereknek/ Egy része apostolnak nevez,/ A másik rész pedig / Szentségtelen gonosztevőnek” – írta. Szilveszter kétségkívül ő, a kastély kisasszonya pedig Júlia. Szilveszternek – Petőfivel szemben – van módja megöregedni, igaz, csak a vérpadig. *Az apostol*-ban nem sikkad el a tragikus vég., Szabadszálláson valahogy szétporlott. Holott volt goromba sajtóvita, sőt: romantikus módon párbaj is felmerült abban a kampányban.

A Hrúz-rokonok félévszázad múlva mondtak ilyeneket a forráskutatóknak: Miért „tolakodott” Petőfi. Olyan sok szép verset írt, olyan nagy esze volt. Vajon annak idején azt a sok szép verset mennyien olvasták? (S szinte kajánul jut eszembe, ma mennyit jelentene egy kampányban, hogy valaki sok szép verset ír. Semmit.) Egyáltalán volt-e esélye Petőfinek győzni, avagy eleve rossz ötlet volt országgyűlési követnek jelentkeznie?

Volt esélye a győzelemre. Éltek ott barátai, hívei, ígérték is neki, hogy: „megválasztunk”. (Bár nem mindenkinek volt választójoga közülük.) Lelkesedtek az ötletért. Tartották benne a lelket, bár nem elegendően. Mezősi Károly megfejtette Petőfi noteszában a névsort. Eszerint Kunszentmiklóson (a választókerületben) nyolc barátja és tizenegy ellenfele akadt, Szabadszálláson négy garantált ellenség és egy biztos barát várta. (KERÉNYI Ferenc, i. m. 390.) De rendületlenül bízott abban, hogy sokan emlékeznek még a jómódú, megbízható, köpcös mézárásra, akinek vendégfogadója is volt. Elfelejtették. Emlékeztek viszont arra, hogy tönkrement, elszegényedett. Ez pedig bűnnek számított. „Pénzét a hitetlen emberek csalása, / Házát a Dunának habjai vitték el” – írta róla (*A jó öreg kocsmáros*).

Azt se felejtették, hogy tót volt, nem kiskun. S mi több, evangélikus, nem református. Ellenfele, Nagy Károly a református nagytiszteletű úr fia. Otthon volt a választókerületben, ismerték az utcáról, volt egzisztenciája, 31 évesen komoly embernek számított, és állítólag szép szál férfinak, sőt: nagyon jóképűnek. Behozhatatlan előnyök, ha meggondoljuk. Amíg távol volt Petőfi, rágalomhadjárat indult ellene. Népgyűlést se tarthatott, olyat, amelyet akart. „Nem hagyjuk szólni, agyonütjük!”-üvöltöztek az emberek. (Uo. 314) Addig etették, itatták a választóit, amíg megbuktat-

ták Petőfit. Júlia vele volt, ahogy március 15-ének délutánján is. Ettől ez az egész még fájdalmasabb volt. Előtte „esett el”. Mi több, ő nem engedte megfutamodni.

Mai szavainkkal olyan ez az egész, mint egy politikai krimi. Csoda, hogy vér nem folyt. „Ha ebben a pillanatban el nem takarodik a városból., mi nem kezeskedünk az életéért!” – fenyegették. (Uo. 315) Végül fegyveres nemzetőrök mentették ki a városból úttalan utakon, azért is, hogy maradjék híveivel nehogy találkozzék az országúton. Tragikus a fordulat, de a tragédia elsikkad. Petőfi leveleiben egész nyáron kísért a szabadszállási kudarc. De nem éli át, hogy végzetesen, visszafordíthatatlanul megtörtént.

Ma is Ismerős érzéssel élt: Az nem lehet, hogy diadalmaskodják a pap fia. Az nem lehet, hogy ne semmisítsék meg a választás eredményét, ahogy ma mondanánk: hogy ne számolják újra a szavazatokat. A nép szent, csak félrevezették. A „nagy pén-tek” után, ahogy az *Írásban* áll, három napig nem kelt föl a nap. Itt még a lelkekben se lett sötét. Annyi minden történt, annyi dicsőséges és fájdalmas dolog Pákozdtól Segesvárig, hogy Szabadszállás valahogy felejtődött. Tán pirulni se pirultak miatta, ahogy ezt Petőfi jósolta.

Ám 1848 nyara még ráment erre a kudarcra. Ki akarta írni magából. Megszületett *Az apostol*. Egyet azonban nem tudhatott. Nagy Károlyból becsületes képviselő lett. Követte a kormányt Debrecenbe, megszavazta a Habsburg-ház trónfosztását, várfogságot szenvedett Világos után. (KERÉNYI Ferenc, i. m. 390.) Lám semmi sem fekete-fehér, amíg ellátunk a múltba és ott arcokat, eleven életeket pillantunk meg, de közben a tragikus történet valahogy megfakul. Ma már tudjuk, mit se számít, hogy Arany János helyett Toperczer Ödön táblabíró lett a követ Szalontán, és Nagy Károly Petőfi helyett Szabadszálláson. Ki tudja, ki volt Toperczer Ödön, s ki tudja, ki volt Nagy Károly? Emléküket is elmosta az idő.

Mennyi tragikus konfliktust éltünk/élünk át múltban, félmúltban jelenben. Nincs hija az ünneplésnek („vasárnapi nép” vagyunk változatlanul), sebesebb a zuhanás, és szinte észrevétlen a felejtés. A tragikus végről valahogy lemond a világ. Minden és mindenki eltűnhet. Kevés hajlandóság van bennünk arra, hogy megrendüljünk a csodáktól. De valami mindennek ellenére, mégis csoda maradt: március 15-e a mi virágvasárnapunk, „Petőfi napja”, bármi is történt azon a követ-választáson.

Közli: Sümegi György

Egy borító nélküli kicsi füzet (16x10 cm), kopott, gyűrött, töredezett szélű, fekete cérnával összefűzött. Az első oldalán a szerző-tulajdonos neve (Ladislai József) és dátum (1878). A *Név napi Köszöntés és Menyaszony Pohár Köszöntés* alatt más évszám és másik szerző: „1881 évben írta Tábori József Acsán”. A *Kossuth Miatyánk! Üdvözlégy Galibárti* és a *Hiszekegy!* alatt újra a füzet-tulajdonos: „Ladislai József Irta Acsán 1881 december 30án”. A *Pohár vers* előtt: „Lengyel Vendel 1887 írta Acsán Január 28”. Ugyanezen vers után: „Költ Gamáson 1877ik év April hó 24én”. Ez azért lehetséges, mert a cérnás összefűzése előtt összekeverhették a lapokat. A *Névnapi Kívánat* végén: „Szerkesztette Ladislai József Acsán November 15én 1881ben”.

A versszerzők által bejegyzett dátumok alapján 1877. ápr. 24-től 1881. dec. 30-ig használhatták a füzetet, pontosabban írhattak bele verseket. A bejegyzésekben három népi verselő nevezi meg önmagát: Tábori József, Lengyel Vendel és Ladislai József. Az első kettőnél, a saját beírásaik szerint, az acsai illetőség bizonyosnak látszik. Ám a füzet tulajdonosa a legtöbb verset jegyző Ladislai József a *Vándor dall* tanúsága szerint Gamásról („Gamási hazám”) származhatott (házasság révén?) Acsára az 1870-es évek végén.

A füzet címe és Ladislai bejegyzett versei egyértelműsítik azt is, hogy ő vőfély volt, lakodalmakban rendszeresen vőfélykedett. A vőfély verseiből a viszonylag szűkszavú búcsúztatók nyilván megfelelnek a kor kívánalmainak és gyakorlatának (*Legjobb és legteljesebb alföldi vőfélykönyv*, szerk. KÓRÓ Pál. Budapest, 1935., VOLLY István, *Vőfélykönyv*, Budapest, é. n.).

A *Mulattató az Vacsora előtt* címűben az egyéniségéből a búcsúztatóknál talán többet mutathat a verselő. Pl. fölveti, hogyan tudna a vendégseregnek elegendő ételt adni. Ezt úgy oldaná meg, hogy „a badacsonyt meg vadásztatom és az alatta levő balatont meghalásztatom” és „egy híres és nevezetes halat és egy vadat” szolgálna föl. S lehet, hogy éppen a vőfély-szolgálatára inspirálhatta másfajta versek megírására is.

A szerelmes versek mellett a füzet végére bejegyzett hazafias költemények adnak talán egyénibb, sajátosabb karaktert a verselésének. A korszak ponyvairodalmában az 1848–49-es forradalom és szabadságharc története és Kossuth apánk emléke gyakorta megjelent. (MERVA Mária, *Negyvennyolc a ponyván.*, *Holmi*, 1999/3. 342–349.). Ladislai ezen verseinek előzményei az olvasmányai lehettek, mert pl. a tizenhárom aradi vértanút megidézöben Damjanich megjelenítését bizonyosan olvasmányélményei inspirálták, nem is lehetett másképp.

Ladislai azonban nemcsak a ponyváról tájékozódott, ismerte, sőt, minimális változtatásokkal (egy-egy szócsere) beépítette a saját versébe Lévay Józsefnek az 1861-ben írt *Az aradi tizenhárom balladája* című versét. Ladislai 14 strófásának az első három verse átvétel Lévaytól, továbbá a zárlatba, a tizennegyedikbe a Lévay vers

negyedik strófáját emelte be. Ladiszlai így sajátos kontaminációt hozott létre, ám ennek alapján gyanúval élhetünk, hogy a versének a második részében megjelenített Damjanichra vonatkozók ugyancsak átvétek-e?

A vőfélykönyv tulajdonosa és az azt nagyobb részében író Ladiszlai József azonos lehet „Ladiszlai József közgyám”-mal, aki tanúként így írta alá az apai déd- szülei és Kerítés Apollónia között létrejött szerződést (*Adásvevési szerződés*, Acsa, 1894. november 10.). Egy másik, majd egy évvel korábban létrejött szerződésen (*Adás-vevési szerződés*, Acsa, 1893. december 28.) így szerepel az aláírása: „öreg Ladiszlai József tanú”. Ez utóbbi azért különös, mert ezen névaláírása (elsősorban a d írása) megegyezik a vőfélykönyvben szereplőkkel. A füzet másik verselőjéről, Lengyel Vendelről, az ükapámról annyit lehet tudni, hogy anyai nagyapámnak, Lengyel Ferencnek volt a nagyapja (*Hiteles kiadvány. Közjegyzői okirat*, Igal, 1901. november 2.). Talán ezzel magyarázható, hogy a családban maradt meg a füzet, nagyapámék őrizték meg.

A vőfélykönyv lakodalmi rigmusai (búcsúztató, mulattató, pohárköszöntő), név- és ünnepnap-i köszöntői, bordalai (*Pohár Vers*), hazafias versei sokszínű műfaji képletét adják a három parasztköltő versírásának az 1877–1881-es évekből (ERDÉSZ Sándor, *Népi verselők Szabolcs-Szatmárban, Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1968/3. 45–55.).

A környék somogyi és tolnai falvaiban is voltak hasonló verselők. A szakcsi Tóth Pál József a Szakcs körüli falvakat járta 20–30 km-es körzetben, s gyűjtötte hírverseihez az új információkat. Pl. Törökkoppányban „egy embert megöltek a kocsmában”, vagy: „Andocson egy háznál tollat fosztottak” (TAKÁCS Lajos, *Népi verselők, hírversírók, Ethnographia*, 1951/1–2. 1–49.).

Illyés Gyula szerint „Mevolt a költője Görbőnek, mevolt Naknak, Egyházbérnek; Döbröközön Nagy Kovács István tevékenykedett, Szakcson Tóth Pál József, Mocsolád fölött egy Keresztesi nevű... És hány volt az, akit a költők hagyományos szeméremérvése visszatartott a nyilvános szerepléstől.” (ILLYÉS Gyula, *Puszták népe.*, Budapest, 1937.) Valószínűleg az utóbbiak közé tartoztak az acsaiak, bizonyos fokig Ladiszlai József kivételével, mert ő lakodalmakban vőfélykedett s ezért bizonyosan volt egyfajta ismertsége a faluközösségben s talán még a szomszédos falukban is. (BÓRA Ferenc, *Somogyi parasztköltők 1938-ban, Somogyi honismereti híradó*, 1974/1. 42–54.)

A korabeli írásmód hiteles visszaadása miatt a vőfélykönyv leírása betűhív.

MENYASSZONY BUCSUZÁSA

Vajda Hegedének áljon meg zengése,
a sarkantyuknak is szünjék meg pengése,
mert bucsuzásomnak most léssen kezdése
legyünk csendességben míg lesen végzése.

Édes Uraimnak mind közönségesen
kik jelen vannak e helyben rendesen
megkövetem őket szép bucsu tétesen
szomot hogy meghaljak ide figyeljen.

A mi Menyaszonyunknak az volt kívánsága
hogy őmaga bucsuzik atyától s anyától
s még ezek mellett minden rokonától!

Demivel magában nincsen anyi erő,
hogy elmondására legyen elegendő
mert a sok sirástól nem lehet szollani
melyért a két szemét gyakrankel tőrülni!

Azért megszollított engemet úgy szolván,
hogy bucsutatását magamra vádolvám
bucsuztassam azért mindenek előtt nyilván,
azért én megkezdem eztet ilyen formán!

Dicsőség először a nagy magasságban Istennek
ki lakik fénylő boldogságba
aki rendelt nekem egy igazi társat
kivel hogy megnyerjem a menyei országot!

AZ ATYÁTOL!

Elsőben is hozzád nyujtom én bucsuzásomat,
Kedves édes atyám én szavaimat,
mert te Isten után viseltes gondomat,
mostan is sajnálsz tőled vállásomat!
Reszkesnek ajakim belső félelemtől,
de még jobban rebeg szivem sérelmétől,
midőn hozzád nyujtom ezen bucsuzásom.
Kedves édes Atyám tőled elvállásom,
Az Istenért kérlek bocsázd meg vétkeket
hogy el ne veszítssem én szegény lelkeket.
Köszönöm atyai szeretetedet
melyet nem érdemlettem gondviselésedet.
Az Úr Isten adjon ezekért tégedet
és szent országába vegye fel lelkeidet.
Következik az Anya!

AZ ANYÁTOL

Majd kiesik nyelvem megbágyatt helyéről,
Könyveim mint patak ugy folynak szememből
midön hozzád nyujtom az én bucsuzasom.
Kedves édes anyám tőled elvállásom.
Azt foggod sajnálni engem mint neveltét
emlőddel tápláltál széltől is őriztél
édes drága Anyám ne epezd magadat
bocsás el engemet Kedves Leányodat!
Ha megbántottalak a Krisztus sebeire
kérek bocsáss meg az ő szent vérére,
Isten fizesse meg sok faradságodat
és mellettem tett dajkálkodásodat
vigyen fel tégedet ezekért a menybe
vigadjál szüntelen örök dicsőségben.
Végtére fordicscsad könyes szemeidet
Kedves jó Anyádnak adoda kezedet
Kedves édes Anyám ate hűségedet
fizesse meg Isten.
Csókold meg most őttet.

ROKONITÓL!

Kedves rokonim töletek bucsuzom,
néktek is szivemből ezeket kívánom
a nagy Ūr Istennek áldása maradjon
rajtatok soha el ne hagyjon,
végre az egekbe magához fogadjon
az örök életbe nektek is részt adjon.

LEÁNY PAJTÁSITOL!

Kedves lány pajtásim hozzátok fordulok
hareátok nézek szintén megujjulok
de azért szivemben már nagyon busulok
hogy seregetektől más utra indulok
nem lesz már veletek többé maradásom
a férjem házánál lesz az én lakásom
amint az uram fujja ugy lesz tánczolásom –
jaj de hamar elmúlt az én leányságom –
az Ūr Isten néktek jó hitves párt adjon
férjetekkel egygyütt soha elne hagyjon
áldása Istennek rajtatok maradjon
végre az egekbe magához fogadjon!

ALSÓ FELSŐ SZOMSZÉDITOL

Kedves alsó Felső jó szívü szomszédim
minden féle kegyes szépjó akaróim,
tinektek is szivből ezeket kívánom,
vigyen fel az Isten magához ohajtom.

MULATTATÓ AZ VACSORA ELŐTT

Uraim Uraim Násznagy uraim,
vayon e háznak az urának asszonya
asszonyának völegénye völegényének
áldom és dicsérem az Isten szt nevét
hogy magadta érnünk e mai szt napot
ugy mint jobb részit el is mulattuk,
de kívánom hogy a reánk következő napokat
is békével és jó kedvvel tölthesse kegyelmetek;
Ifjak nemessek, szerencse várandó szép szüzek
magam az egyik, ne féljetek most tölem
velem Társolkodjatok,
Igy vettem föl ezen beszédeket.
Ezen holnap enyi és enyiedikén
szollitott meg engem N. N.
egy keés faradságra avagy vöfényi kötelességre
szolgálók is neki tehetségem szerint.
Eljegyzete magának N. N. hajadon leányát.
Először jegyesül, másodsor gyürüsül,
harmadsor hitvesül
s ez mái szentséges napon
vayon ezeknek örömük napja.
Látván látom hogy kegyelmetek háza
fölvayon ékesülve
asztalokkal, abroszokkal, tányérokka, kalányokkal,
égő gyertyákkal, asztal melyetlevő eszközökkel,
becsületes és hivatalos vendégekkel,
ugy mint nevezet szerint, szekfü színü leányokkal,
rózsa színü menyecskékkel, viola színü legényekkel,
bársony színü öregekkel, macska szemü gyerekkel.
Látván látom hogy az Isten megáldja
kegyelmetek asztalát kenyérrel és borral,
de a kenyér mellé étel is kívántatik,
vayon pedig nékem hatalmamba
olyan élő föld, hogy kegyelmetek asztalát

ételből is meg tudnám elégíteni hógyha
az én kedves vendégeimet jó néven vennék.
-hogy ha pedig jó néven nem vennék
nemahogy megelégtteném sőt inkább elpusztított!-
hanem minden ezen elő számlált beszédeimre
alkalmatos feleleteket is várok;
Mivel már harmadnapja szollitván kegyelmeteket
egy tisztes ebédre
de az idő rövid alkalmatossága miatt
ami ebédünk vált vacsorává,
mert láttom a népnek megsokasodát és letelepedését
gondolkodván gondolkodtam tudnék e én ezen népnek
elegendő ételt és italt adni.
-gondolkodásomba juta pedig eszembe
egy roppant nagy gazdag város
mely tejjel és mézzel folyó kánnaán földjének hivatik,
majd elmegyek én annak a legfölleb való vendégfogadójába,
és ott fogok készíttetni kegyelmeteknek,
elegendő ételt és ital, hogyha jó néven venné kegyelmetek,
-deha még az sem lenne elég
majd elmegyek én akkor a badacsonyt meg vadásztatom
és az alatta levő balatont meghalásztatom,
abban fogaték én egy hires nevezetes halat és egy vadat.
-Gondolkodván gondolkottam
hogy hol találnék oly szakács mestert
aki az én halamnak és az én vadamnak tetemeit megkésztitené
hallottam pedig hirét bécs várossának hogy ott volna egy hires szakács
majd elmegyek magam személyessen egy jó nappal megköszöntöm őt,
és beszéd közbe megis fogadom! de mivel azt jól tudja kegyelmetek
hogy ez nem szokott ám gyalog járni? sem pedig szekéren,
hanem fogadék én neki egy hires nevezetes forgó csézát kinek neve taliga,
annak is a teteje ponyva vala, -
és megérkezvén ökére azon fűszerszámokat amelyek az ételekhez kívántatnak, -
gondolkodván gondolkodtam hogy hol találnék én ilyen fűszerszámokat,
gondolkodásomba juta pedig eszembe,
hogy hallottam hirétt bécs várossának
hogy ott a megdöglött kolmárok eldült voltyukba nagy bőséggel volna, -
de mivel azt már jól tudja kegyelmetek,
hogy oda magam személye szerint nem mehetek
hanem fogadok én egy hires nevezetes friss gyors járó embert
aki minden három nap elfut egy mért földet
nagy frisséggel és gyorsasággal, -

kis alacsony nagy magos száz puffatt ember vala ő!
és megérkeztén ezen fűszerszámokkal
fogok én készítettni kegyelmeteknek
ugy mint nevezet szerint,
nyul nyomát, csuka talpát, gém hájját, szunyog vaját,
kecske szarvát, ló körmét, csikó nyerítettést, kemencze nyögést,
tyuk lábát, ökör ikrát, szarvas szarvát!
És mind ezen halakból és vadakból fogok készítettni
kegyelmeteknek egy vagy két tál ételt
egy pár villa pecsenyét egy pohár borral
völegény uram emberségéből
hogy ha jónéven venné kegyelmetek,
ha pedig jónéven nem vennék?
vaygon a falukon kívül egy roppant nagy város
kinek neve gunyhó,
abba lakik nyári mihál uj polgár
varja vetett asztalával, vig nyájas cselédjével,
majd oda elfogom vinni,
és az majd talán szivesen is fogja venni.
De mivel azt már jól tudja kegyelmetek
hogy én irástudó nem vagyok,
sem pedig az én fejem nem kalendáriom,
hogy többet beszélhetnék
hanem csak amit gyenge elméből kigondoltam
azt magyaráztam el eb hazudjon többet.
Avande. Vége

MENYASZONY POHÁR KÖSZÖNTÉS

Áldja meg az isten az új párokat
áldja meg az isten a gyalog ifjukatt
Koronáza őket szép jámbor étellel
és viselttése őkett igaz szeretetekel
ő keszitti néktek menyben az kárpittótt
és fejetekre teszi az csak jól várjotok
áldjon meg az isten mind a ketötökett
es ttögye szöröcsésé minden lepestöket
Vidám napjaittok sokáig tterjeden
melekett teneked szivemből ttenektek kívánok.
(IRTTA TÁBORI JÓZSEF 1881 ÉVBEN)

POHÁR KÖSZÖNTÉS!

D. a J. Kr. I:
Mindnyájjan igyúnk,
az új házasokért.
Valamint az régi
Szentek Menyországért.
Nem különben aviz
menti Szüzekért.
Hanem közönségesen
az itten levökért.
Az új házasokat
az Isten eltesse,
Életük kötelét
hosszszira ereszsze,
Amint ők fölvettek
a szent házasságot.
Ugy áldják örökké
a szent háromságot.
Áldja Isten azokat is
testi lelki jokkal,
Kik még nem jutottak
e szép hivatalra
Ha jutottak is de
tőlük el maradtak,
Azért az Istentől
áldottak maradtak.
A magas ég
bimbozzék néki jók,
Boldog lakást a föld
virágozzék nekik,
A hajnali szellő fujjon
rájuk vigasztalást.
Ragyogó nap nyujcson
nekik meg maradást.
Most már verseimnek

a végét ehagyom,
Mindnyájotokat az úr
Istennek ajánlom!

D: a J. Kr. I:
Pohár Vers!
Először! Tisztelt Násznagy urak
élejenek egészségben,
Vendégekkel egygyütt
mind közönségesen,
Váljon ez menyekzősmulatság
mindnyájoknak jó egészségükre,
Azért is hát poharamat
emelem egészségükre!
Bivát!
Másodszor emelem poharamat
a házi urakért,
És aszszonyunkért úgy mint
a vendég tartonkért,
Ugy szintén szivessen
a magam hasznaért,
Velem az egész Vendég koszorúért,
Iszom életük hosszszu határáért.
Bivát!
Harmadszor Tisztelt Völegényünk
szive örömére,
Éljen hü párjával
éltüknek diszére!
Isten és embernek
dicsöittäse.
Azért hát még iszom
az egészségükre!
Bivát!

Pohár Vers

Adjon Isten bort buzát egészséget
 országunkba békességet,
 telle legyen mind az itcze,
 mind a pincze, mind a bolt,
 hogy ne legyen köntösünkön
 semi ringy rongy semmi folt.
 Adja Isten, hogy a magyar hazánknak
 szolgáljon mint a Német mind a Tótt
 mint azelőtt régen volt.
 Ez a Szöllőnek a leve,
 bor ennek a neve,
 de édes a leve, Zöld volt a levele,
 kit kapa fokkal koczogattak,
 Görbe késsel sanyargattak,
 tölty fába szoritották,
 magyarofával körül kanyaritották,
 Ez az elme boditto,
 ruha ringyositto,
 ma vigasztolo,
 holnap szomoritto.
 Igyunk az elment Golákért,
 az itt maradott verebekért,
 és az egész társaság egészségéért.

Kezdetbe mikor az Úr Isten
 a bort teremtette,
 az Emberiségnek élelmére tette,
 hogy tőle kedve legyen,
 vele képesleg Éljen,
 az ostoba álatoktól különbözve légyen.
 Czifra pohár vörös bor
 mindjárt rám kerül a sor,
 mindig iszom olyankor,
 mikor rámkerül a sor.
 Isten hozzád édes eszem,
 már ma hasznodat nem veszem.
 ki öntelek ürge módra, bort.
 Nemiszsza boszujára,
 Adjon Isten mindenjot.
 Bort Pecsényét olcso sót.
 A Lengyelnek sok borsot.
 Ellenségnek koporsot,
 Adjon Isten Bort,
 pecsényét, egészséget,
 magyarok közt békességet.
 Szép és jó kis Feleséget.
 Dicsértessék az Úr Jézus Neve
 (Költ Gamáson 1877ik év Ápril hó 24én!)

NÉV NAPI KIVÁNAT!

Engemet ma ide a szeretet s hála hozott
 csak azért hogy N: N. név ünnep napjára
 drága jó tevőnek köszönetet mondjak
 és hogy a vett jókért néki hálát adjak!

Én tehát szívem mélyéből kívánom
 hogy jó N: N. míg él a világon
 jó (nejével vagy férjével) egygyetemben
 szükséget néláson soha az életben!

Angyali kebele ne ismerjen telet,
 viruljon szívében örökös kikelet
 és a szegényeknek ahány kenyér falat
 oszlik el házánál érjen anyi nyarat.

Az éhezők közül ahánynak ad vigaszt,
érjen annyi évet s annyi boldog tavaszt
az alamizsnáért melyet ki oszt keze
égi koronával ékeskedjék feje.

Ahányszor enyhíti az árvák panasszát,
annyiszor élvezze az Isten malasztját,
s ha letörli szegény özvegyek könnyeit,
jutalmazza Isten azért jó tetteit!

Valamint a csendes hold világos éjben,
ahány ezer csillag mosolog az égen,
kikeletkor pedig avirágos völgyek
ahány ezer szende ibolyát teremnek!

Érjen kedves N N annyi boldog évet,
s legyen hajlékába oly vidám az élet,
valamint a tünde csillagoknak az égen,
vagy miként a szende virágoknak a réten!

S hogy nelegyen oka soha a panaszra,
hü (nejét vagy férjét) az Isten még sokáig tartsa,
de ha bura fakadna mégis szive szájja
enyhitse fájdalmát szegények imája

s midön egykor édes N: N: lelke,
ezt a földi életet vidáman át lengte
jusson föl az égbe örök dicsőségbe
ujj hazába melynek soha nem lesz vége!
Éljen boldogul!

NÉV NAPI KIVÁNAT!

Kedves Atyám!
Nevednek ünnepén, ugyan mit adjak én
Mit szivemben érzek, azt adom tenéked!

2

Először is hosszú életett kívánok,
Neérjenek soha, baj gond és hiányok.

3
Legyen egész élted egy öröm s boldogság
Holtod után legyen jutalmad menyország!

4
Lej örömet bennük, hálás fiaidban
Gondoskodjál rolunk, minden napjainkban.

5
Áldjon meg a jó ég, Áldjon meg az Isten.
Szivünköl kívánjuk, Hogy jó Atyánk Éljen.
(KELT GAMÁSON 1878 BAN)

NÉVNAPI KIVÁNAT

Nevednek ünnepeén, ugyan mit adjak én
Mit szivemben érzek, azt adom tenéked!
Először is hosszú életet kívánok,
Neérjenek soha, bajj gond és hiányok.
Legyen egész élted, egy öröm s boldogság
Holtod után legyen jutalmad menyország!
Lej örömet bennem kedves hű párodba
Gondoskodjál rólam minden napjaidban
Hogy így egymást értve és egymást szeretve
Legyünk koszoruzva egy kor az egekbe
Az Isten malasztja száljon a szivedbe,
egymás iránt való igaz szeretetbe,
Ugy áld meg Istenem ez földi éltedben,
Holtad után pedig a magos egekbe.
E csekély versimet szerzé a szeretett
Melyeket a szivem elődbe terjesztett.
Ne nézd gyarlóságát ezen verseimnek
Hanem szeretetét ate hitvesednek
Éltessen az Isten Szüleink örömére,
Éltessen testvéreink nagy szeretetére
Áldjon meg a jó ég, Áldjon meg az Isten
Szivemből kívánom Hogy hiv párom éljen!
(SZERKESZTÉ LADISZLAI JÓZSEF
SZÖVEG ACSÁN NOVEMBER 15ÉN 1881BEN)

NÉVNAPI KIVÁNAT

Ma midön reggel álmombol fölédredtem,
s a kalendáriumot a kezembe vettem,
s láttam hogy holnap lesz Márczius 19ke
és ezzel a Józsefek igen diszeskednek.
Akkor én bémerültem a nagy gondolatba,
hogy kit köszöntsek meg itt a faluba
kik itt a Józsefeket kezdeni számlátam,
de szerettem belit egyet sem találtam
Végre szeretett N: N: jutott eszembe,
azért hogy mindjárt megtisztelem,
őt egy két versemmel vigadok bizonynal,
hogy a Isten békességgel és egésséggel fölvirrasztá arra.
Megujjul élete folyása, ujra meg gyujtatik nevének lámpása.
Várta ezt az időtt im edig is várta,
tündöklük az égen, ezen szép időnek előbujt napjain
örülvén a fáknak bimbai,
a füvek fák megunván a téli napokat,
és mostan szép zöld kantusba, öltözik magukat,
a madarak kik a tél előtt elbujtak,
most külömbb külömbféle hangon szép dallokat fujnak,
a fület hodított kis filemilének,
szájából hallatik gyözödelmes ének,
egy szóval mindenek melyek mulva látunk,
véget vet mindenek unalmas álmának,
valjon mind ezek mellet fére ülne,
elérkezet neve napján ne örülne?
de örüljön, mert nem tudja ére többet ennél,
mi vagyon végezve felöle Istennél.
Én hát ezen Jozefi nevére
Áldja meg az Isten minden jó szándékát,
tegye szerencsésé pályá futását.
Végre pedig, ha az Isten azt teszi felöle,
hogy ezt a világot elveszi előle,
akkor vegye lelkét szencséges markába
vigadjon szüntelen az ő országába.
E kevés verseket szerzé a szeretet
melyekkel mai nap hozzája ébresztett,
Gyarlóságát tehát ne nézze versemnek,
hanem áldozatját mint tisztelőjének.

(Névnapi Kívánata!
Né napi Köszöntés
Elmúltt éjszakán)

NÉV NAPI KÖSZÖNTÉS

Elmúltt éjszakának söttétes homala
Fölkelt az napnak a Mosolgó sugára
Úgy fémlik Isttennek ragyogo faklaja
hogy ma fölvérattuk szent József napjára
Zendülföl Szentt Jozsef hagos köszöntésednek
és Gyunyörü napodnak földerülésere
Valamenyi csillag az Magos égben van
valamenyi fővény a tenger örvényejiben van
anyi Jókal Áldjon meg az Isten ttégedett
de nem ám károkak hanem sok számos esztendökel
Szent Jozsef idejöttem a te tiszteletedre és köszöntésedre
téged isten megtarcson és fejedre áldást nyújtson
holtod után menyországba álitson
a csillagok örülnek mené meszeb érted kerülnek.
Ma menyben minden szentek zöngedeznek
hogy ma Nevednapjált Vigantöltthese.
Ámen
(1881 ÉVBEN IRTTA TÁBORI JÓZSEF ACSÁN)

NEM VAGYOK ÉN A NAPSUGÁR

	3
Nem vagyok én a napsugár mely mindenap nyugonni jár, hanem olyan csillag vagyok a mel éjjel nappal ragyog.	Olan kicsiny eperajkad alig hogy meglátni rajtad, de ha csókom reá férne a világot adnám érte.
2	4
Éjjel nappal a szeretet ébren tartja a lelkemet. Éjjel nappal téged látlak legszebb gyöngye a világnak!	A szerelmem sokkal nagyobb mint mekkora magam vagyok, deha szemed soká nézem Magamat is nagynak érzem.

VÁNDOR DALL!

Elköll meni vándorolni
 kész az úti czédula
 készen vannak gyors lábaim
 a vándollo utamra
 ha elfogok is menni
 devissza fogok jönni
 babám kölcsönös csolkjait
 vissza fogom szolgálni.

2
 Elinduttam könnyes szemmel
 Marczali város felé
 Vissza néztem bagyat szívvél
 Gamási hazám felé
 Ott láttam a hegyeket
 Rajta a szép szüzeket
 Arczra vannak leborulva
 Ugy siratnak engemet!

3
 Fötttekintek könyes szemmel
 a csillagos ég felé.
 Látok madarat repülni
 Gamási hazám felé.
 Gyere madár közelebb,
 veddel ezta levelet,
 mond meg az édes rózsámnak
 nesirasson engemet!

4
 Ha vissza jösz kis madárka
 elne kerülj engemet.
 hozd vissza a levelemet
 vigasztald meg szívemet,
 ha vissza fogol jönni,
 örömet fogol hozni
 az én bánatos szívemet
 megfogod vigasztalni!

5
 Végig megyek köröszturnak
 virágos utcájába,
 utánam jön barna Julcsa
 nagy szomorúságába,
 szólok néki denemszoll,
 felém fordul megcsolkol.
 én is megölelem ötöt
 könnye valamra csurdol

6
 Alig várom kisangyalom
 magam mellé tehessem,
 A fölvetett nyoszolába
 magam mellé fektessem
 De a bizom késő lesz,
 még ő nekema párom lesz.
 míg őnéki gyenge karja
 nekem fejem alja lesz!
 (IRTAM LADISZLAI JÓZSEF)

KOSSUTH MIATYÁNK!

Mi atyánk Ferencz József
 Ki vagy az osztrák birodalomba,
 Kinek neve olasz honbol kitöröltetet,
 Jöjjön el napolion országa,
 Legyen az ő akaratja, amikép párizsba,
 azonkép Magyar országon is!
 Törülje el a bankó országot,

És nevigyen minket a Dohány és Stempli monipió kísértetbe.
Szabaditson meg minket a Finánczok, Csöndörök,
és a Csebeánterek gonoszságától.

Ámen

Üdvözlett!

Üdvözlégy Galibárti,

Áldott vagy te a golyo záporai között,

Ki az olasz hon lánczait szét szaggattad,

És áldott ate lelkednek gyümölcse a szabadság.

Imádj Istent mi érettünk,

Sok szenvedő Magyarokért,

Most és halálunk óráján Ámen.

HISZEKEGY!

Hiszekegy Istenbe Mindenható Atyában,

Magyarország és az egész világ Teremtőjében,

hiszek Kosut Lajosba ami urunkban,

aki fogantatott a szabadság lelkétől,

Született egy Magyar Szüztől,

kinzaték az osztrák alatt,

a neve megfeszítették,

meghalt és eltemették,

Szála alá Török országba,

harmincz három évek után föltámad

és följön az áldott honba

Hogy megitelje a haza árulókat

és a lelkes honfiakat,

Hiszek Galabárdiban

egy független minisztériumban,

hiszem a magyarok egygyeségét,

Szenvedésük elmulását,

és a honba örök lakását és az örök életét.

Ámen

(LADISZLAI JÓZSEF IRTA ACSÁN 1881 DECEMBER 30 AN)

48 HONFI DALL

Jaj de bussan sütt az őszi nap sugára,
az aradi várnak tömlöcz ablakára,
szánja azt a tizenhárom magyar vitézt,
ki a tömlöcz fenekén a halálra kész!

2

Elitéltek sorba mind a tizenhármat,
szöttek fontak a nyakukra ezer vádat,
elnevezték fölség sértő párt ütöknek,
hogy a magyar szabaságér harczra keltek!

3

Uramfija az ítélet akasztófa,
mint ha gyáva uton álok lettek volna,
mintha méltok sem volnának egy lövésre,
katonához férfinhoz illő végre.

4

Nyillik imár a tömlöcznek vasasszára,
jertek jertek jó magyarok a halálra,
bucsuztatok el egymástol mind örökre,
ugy menjete s ugy száljatok jobb életre.

5

Kiis jöttek vérző szivvel halaványany,
elbucsuztak egy-két szoval katonásan,
Jerünk pajtás az Istenhez föl az égbe
hadfordicsa szemeit a magyar népre!

6

Óh mily boldog kitt előre nevezének,
hogy a halált legelőször ölelje meg,
jaj, de bezeg kit végsőnek hagytak hátra,
hogy bajtársi szenvedését végig varja!

7

Damjanicsott hagyták végső vér tanunak,
hogy érezze kinját s terhét a boszunak,
kegyetlenül haragszikrá minden német
számtalanszor földig verte ökelméket.

8

Ott áll köztük mankojára támaszkodva,
mint egy dülő félbe lévő templom tornya,
mint egy tigris mely a vas közé vagyon zárva,
ingerkedő gyermek sereg játékára.

9

Dörgő villám ezek hát az én biráim,
kiket össze törtek gyöngé katonáim,
mondhatom, hogy derék hősök s szép vitézek
nincs kedvem az élethez ha rájjok nézek!

10

És körül néz oly merészen s olyan bátran,
mintha volna honvédi közt a csatába,
bajj tarsai mind ott fügnek már előte,
őt is viszeik ő is megy már előre!

11

Es megál az akasztófa közelébe,
megöleli s megcsókolja keservébe,
Isten hozzád szabadságnak kenet fájja
rajtad halok meg hazámért nem hiába!

12

Sűrög forog már a hohér a kotéllal,
számolni egy magyar hősnek életével!
Damjanics meg így kiált rá nyugalmába
vigyáz fatyu fölne borzold a szakállom!

13

Mint ha amit szenved nemis halál lenne,
mintha nem is sirba hanem bálba menne,
a németek buta képpel bámulának,
hogy bátran mond jó éjszakát a világnak.

14

Aradi vár aradi vár halál völgye,
hires nemes magyar hősök temetője
viruljanak környékeden vér virágok,
felejthetlen hát ugyis az ő halálok!
(LADISZLAI JÓZSEF IRTA)

140 éve született Kozma Lajos

„Amit erőben s teremtőkédvben szülőföldjétől kaphatott, azt szépséggel tetézve adhatta vissza földijeinek, így válva még életében egy vidék s egy nemzedék ízlésformálójává...”

(GYERGYAI ALBERT)

2024-ben, születésének 140. évfordulóján Kozma Lajosra emlékezünk, aki páratlanul gazdag életművet hagyott hátra az utókornak. Nemcsak iparművész, építész, belsőépítész, formatervező volt, hanem pedagógus, művészeti író is egyben, a magyarországi szecesszió egyik legkiválóbb művésze. Az általa tervezett könyvek, illusztrációk a magyar könyvművészet világszínvonalú teljesítményei. Építészeti tervei a modern európai építészeti törekvések hazai közvetítésében kulcsfontosságú szerepet töltek be. A század eleji nagy generáció tagjai közül barátjának tudhatta Kós Károlyt, Ady Endrét, Lajtha László zenetudóst, Székely Aladár fényképészt. Nevét szülőföldjén többnyire csak a művészettel foglalkozó emberek ismerik – annak ellenére, hogy a 20. század elejének meghatározó alkotója külföldön is elismert építész volt.

Ebben az írásban a teljesség igénye nélkül szeretném bemutatni somogyi gyökereit, amelyek meghatározó szerepet játszottak művészi pályája indulásában. A fővárosban töltött egyetemi évek alatt – és utána is – egészen 1910-ig élő kapcsolata volt a megyével. Így emlékezett vissza erre önéletrajzában: „[...] a természet szeretete, a fák, a dombok, virágok, felhők, hold, csillagok, napimádat, berkek hajtásai, nádas, jegenyefák, tölgy- és nyárfaerdő, homokos földek sárga gyopárral, virágos, jószagú rétek, legelők és a sokféle textúrájú bevetett föld sakk-kockái – az édes somogyi föld...” (*Kozma Lajos emlékkiállítás*, 1998, 16.)

Kaposváron rövid ideig élt, de családi kapcsolatai és barátai miatt visszajárt a megyeszékhelyre. A városban megtalált szellemi közeg inspirálta: a művészekkel, irodalmat szerető ismerősökkel való kapcsolat végigkísérte életét. Munkásságát az első világháborúig követi ez az írás.

Tehetsége számos területen már ez idő alatt érvényre jutott. Könyvművészi kiteljesedése azonban az 1918 utáni évekre esik, amikor szoros kapcsolatot alakított ki a Kner-nyomdával, amelynek szecessziós könyvgrafikákat tervezett. Önálló, gyakorló építészként az első világháború után vált ismertté. Az 1930-as években jutott el a csúcspontra mint a Bauhaus stílusú családi házak és nagypolgári villák, nyaralók, bérházak tervezője, amelyek a modern építészet nemzetközileg is elismerést szerzett alkotásai.

Gyermekkor, iskolás évek, pályakezdés

Édesapja, Fuchs Gyula 1882-ben kötött házasságot Fleiner Idával, dr. Fleiner Mór kaposvári ügyvéd testvérével. A család a Kiskorpádhoz tartozó Pogácsáspusztán lakott, amely a falutól délre helyezkedett el. A Kapos folyó forrásvidéke volt ez

a terület, kiváló minőségű földdel. Itt vett birtokot az 1880-as években Makfalvay Géza (1844–1926) megyei főispán, országgyűlési képviselő. „Kiskorpád déli részén, a Kapos forrásától nyugatra lévő régi Pogácsáspusztán (nevezték Újpusztának is) vett egy 533 holdas birtokot, ahol kastélyt épített, mintagazdaságot hozott létre, s a területet elnevezték Kaposszéplak-pusztának.” (KAPOSI, 2019, 101.) A birtok főkertésze Kozma édesapja volt.

Kozma Lajos 1884. június 8-án Fuchs Lajos néven, zsidó családban, itt látta meg a napvilágot. 1898-ban Győrben vette fel a Kozma nevet. Elemi iskolai tanulmányait a Marczali Henrik által patronált marcali elemi iskolában végezte 1890–1894 között. 1892-ben, amikor a szülei elváltak, még csak nyolcéves volt. Ezt követően Kozmapusztán, a Boronkay-uradalomban töltötte a nyarakat anyai nagybátyjánál, Fleiner Bélánál. Nagyapja, Fleiner Károly az Esterházy családtól hitbizományként 1050 kataszteri holdat bérelt – ezen gazdálkodott a család. (*Magyarország földbirtokosai és bérlői*, 86.). Gyerekként lenyűgözte a paraszti életforma, a népi díszítések gazdagsága – első impulzusait későbbi munkáihoz itt kapta. Így írt erről: „[...] a népművészet izgatott a rajzolásra, elvezette a dekoráló ösztönömet, ami úgy jelentkezett először, hogy szép könyveimet fehérbe burkoltam, és arra rajzoltam a dekorációt, amit a ládákon és tükrökön láttam. A szerszám szépsége, egy járomfej, egy pásztorbot; egy harangláb bontogatta először fantáziámat a forma és a szerkezet titkairól.” (*Kozma Lajos emlékkiállítás*, 1998, 16–17.)

Tízéves koráig Kozmapusztá jelentette számára az Eldorádót. A hely a somogyi nép- és pásztorművészet egyik legtitisztább forrásának számított – távol esett a várostól, a kereskedelmi utaktól. Élete végén mint külső szemlélő így írt erről az időről: „Béla bácsit szereti az apja helyett, nagyapját imádja, a legjobb ember, zárkózott, saját világa van. Szereti a népművészetet, faragást jobban, mint az úri holmit, a puskát, kést, szereti a parasztszobák fülledt szagát, a paraszttésztaikat (pogácsa, költészta), tejfelt, paprikát, parasztmódra enni, bicskával faragni, ökörfogatost játszani (zöld ágakból ökrök), sárból építeni, a jégvermek pitvarában játszani kis parasztlányokkal és fiúkkal, tojást szedni...” (*Kozma Lajos emlékkiállítás*, 1998, 14.)

1894 és 1896 között a Kaposvári Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban megkezdte középiskolai tanulmányait. Apja halála után édesanyja újabb házasságot kötött; a család Győrbe költözött, ahol a Magyar Királyi Főreál Gimnázium (ma Révai Miklós Gimnázium) diákja lett. Rajztehetsége már itt megmutatkozott, az iskola szabadkézi rajzversenyén első díjat nyert. Az ifjúsági önképzőkör munkájában is tevékenyen vett részt. Az érettségit 1902-ben szerezte meg. Művészeti indulásában tanára, Kovács Zoltán (Kovács Margit keramikumművész édesapja) segítette.

Az 1902/1903-as tanévtől a Magyar Királyi József Műegyetemen tanult, ahol lakásművészetet, művészettörténetet, valamint iparművészetet is hallgatott. Diplomáját az Építészeti és Mérnöki Osztályon szerezte meg 1906-ban. A *Megfagyott muzsikuskus* című építészeti satirikus diáklapban jelentek meg először rajzai – grafikai pályája innen indult. A „Fiatalok” nevű építészcsoporthoz tagjaival (Kós Károly, Jánssy Béla, Györgyi Dénes) 1905-ben bebarangolták Somogy megye és Erdély falvait,

közben vázlatokat készítettek épületekről, kapukról, népművészeti tárgyakról. Ezek nem másolatok voltak, hanem a népi motívumkincsből merített, új látásmóddal létrehozott alkotások, amelyeket a szecesszió formavilágával ötvöztek.

„Első gyűjtési vágy a népművészeté volt: faragott gyufatartó, szaruba karcolt só- és paprikatartó, spanyolozott tükör, karcolt kobak, ez a görög vázák őse, a keleti nomád szépségében, a faragott csecsebecsék, faragott pásztorbot, egyből faragott páva, kitért farkával, melyben a tollak külön-külön álltak, mintha oda lettek volna ragasztva. A paraszt gelencsér és kályhás remekei, ruha és viselet, kontyok és fejkötők púpja, ezek már akkor érdekelték és elbűvöltek, mikor még azt sem tudtam, hogy mi a művészet. Úgy hatott, mint a népdal és a madárfütty, a pacsirtaszó és a kakukkolás” – írja visszaemlékezésében. (*Kozma Lajos emlékkiállítás*, 1998, 16.)

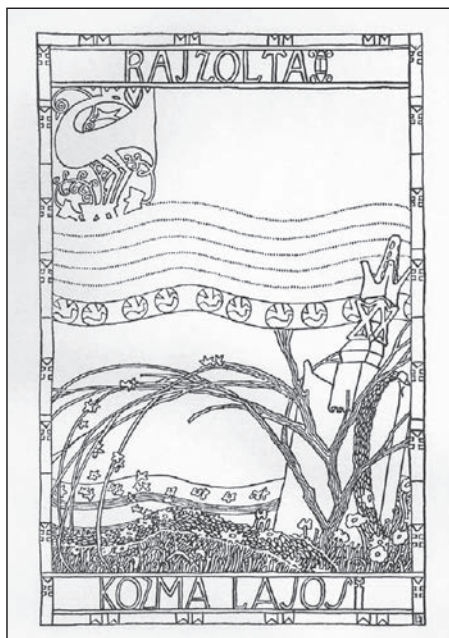
A népművészet jelentős hatást gyakorolt pályája kezdeti szakaszára: a népies-szecessziós stílusjegyek nagymértékben tetten érhetők grafikáiban, iparművészeti munkáiban.

Az ifjú grafikus és bútortervező (1908–1913)

Első tervei – egy temetőkapu és egy búcsújáró templom – IV. osztályos műegyetemi hallgató korában jelentek meg. 1908-tól a legismertebb művészeti folyóiratok közölték illusztrációit, grafikáit: a *Ház* című építészeti és művészeti folyóirat címlapja és iniciálék, 1908; a *Művészet* című folyóirat könyvdíszei, 1908; a *Magyar Iparművészet* című folyóirat címlapjai és fejlécei, 1908–1909. A *Művészet* folyóirat át-

fogó tanulmányt jelentetett meg rajzairól huszonegy éves korában – felismerve rendkívüli rajztehetségét. Ebből az időből való az *Utolsó ábrándok: Melódiák* (1908) című, huszonegy rajzot tartalmazó grafikai album saját tervezésű kötésben, amely az életmű nyitó kötete volt. Témája a mulandóság felett érzett fájdalom, amit lírai szépséggel jelenített meg. A magyar szecessziós grafikai munkák között ez volt az első önálló, kísérőszöveg nélküli alkotás. A jelképekre épülő rajzok másik sorozata a kötetben meg nem jelent *A nagy szonáta* (1908) című album.

Az alkalmazott grafika más ágában is kipróbálta tehetségét. Linóleummetszetein felfedezhetők a somogyi népi pásztorfaragások ornamentikái. A századelőn újból fénykorát élte az ex libris, amely a kötéstábla belső oldalára ragasztott lapot jelentette, és a könyv tulajdonosának azonosítására szolgált. Kozma már egyetemista korában rajzolt ilyen könyvjegyeket, a saját részére készült ex librisen a születés és a halál jelképeit kapcsolta ösz-

Utolsó ábrándok (1908)

sze. A kor ismert íróinak, barátainak, művész-társainak is tervezett ex librist. Közéjük tartozik Babits Mihály, Székely Aladár, Jánszky Béla, Pécsi József, Kner Imre. A 30 db ex librist tartalmazó füzet 1909-ben jelent meg a Ház kiadó gondozásában két linóleummetszettel. A kiadvány illusztrációit Révész Béla is felhasználta *Találkozás Hamupipőkével* című könyvének belső borítóoldalán. A fekete-fehér tollrajzzal készült rajzokon a szecesszió formavilágát ötvözte a népi díszítőművészettel.

1907-től a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Egyesülete (KÉVE) egyesületnek volt a tagja. A Nemzeti Szalonban a csoport kiállításain grafikákkal, pasztellképekkel, bútortervekkel szerepelt (KÉVE 2. kiállítása, 1909. november; KÉVE 3. kiállítása, 1911. január). Az utóbbi kiállításhoz katalógust is készített. „Már a kiállítás katalógusa is kellemes meglepetés; a megszokott, ízléstelenül nyomtatott füzet helyett egy elejétől végéig művészies könyvecskét kapunk, mely stílusát még a benne közölt hirdetésekben is következetesen megtartja. Különösen vörös és fekete színű borítóka sikerült; Kozma Lajos egyik legügyesebb díszítő alkotása” – írja a *Vasárnapi Újság*. (FARKAS, 1911, 71.)

Sokoldalúságát bizonyítja, hogy a New York kávéház részére bútorokat, kávé- és teaszerveket, az Új Színpad *Efezusi özvegy* előadásához díszleteket és jelmezeket is tervezett.

1909-ben, házasságkötése után egy évet Párizsban töltött feleségével, ahol a kortárs művészettel ismerkedett, és festeni tanult Matisse-nál. Tanulmányútjáról hazatérve 1910-ben Lajta Béla építészirodájában kezdte meg építész pályafutását. A kiváló rajzkészséggel rendelkező ifjú feladata a Lajta-tervek ornamentális díszjeinek elkészítése volt. (Amerikai úti Izraelita Szeretetház, 1911; Vas utcai iskola, 1910–1912; Rózsavölgyi Zeneműbolt, 1912.) A Lajta Béla által tervezett Rózsavölgyi Zeneműbolt földszintjén levő bolt kialakítása és teljes berendezése már önálló munkája, egyben első belsőépítészeti feladata is volt 1912-ben. Ezek a bútorok és enteriőrök egészen újak, egyéniek és modernek voltak.

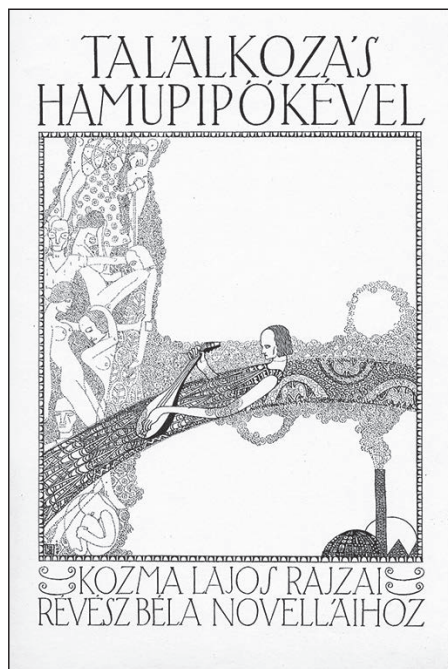
A nagy szonáta (1908)

Már a kiállítás katalógusa is kellemes meglepetés; a megszokott, ízléstelenül nyomtatott füzet helyett egy elejétől végéig művészies könyvecskét kapunk, mely stílusát még a benne közölt hirdetésekben is

következetesen megtartja. Különösen vörös és fekete színű borítóka sikerült; Kozma Lajos egyik legügyesebb díszítő alkotása” – írja a *Vasárnapi Újság*. (FARKAS, 1911, 71.)

Sokoldalúságát bizonyítja, hogy a New York kávéház részére bútorokat, kávé- és teaszerveket, az Új Színpad *Efezusi özvegy* előadásához díszleteket és jelmezeket is tervezett.

1909-ben, házasságkötése után egy évet Párizsban töltött feleségével, ahol a kortárs művészettel ismerkedett, és festeni tanult Matisse-nál. Tanulmányútjáról hazatérve 1910-ben Lajta Béla építészirodájában kezdte meg építész pályafutását. A kiváló rajzkészséggel rendelkező ifjú feladata a Lajta-tervek ornamentális díszjeinek elkészítése volt. (Amerikai úti Izraelita Szeretetház, 1911; Vas utcai iskola, 1910–1912; Rózsavölgyi Zeneműbolt, 1912.) A Lajta Béla által tervezett Rózsavölgyi Zeneműbolt földszintjén levő bolt kialakítása és teljes berendezése már önálló munkája, egyben első belsőépítészeti feladata is volt 1912-ben. Ezek a bútorok és enteriőrök egészen újak, egyéniek és modernek voltak.

Révész Béla, Kozma Lajos:
Találkozás Hamupipőkével

Munkájának átütő sikere után 1913-ban kivált Lajta irodájából, és a Székesfővárosi Iparrajziskola vezető tanára lett. A Wiener Werkstätte mintájára megalakította a fővárosban a Budapesti Műhelyt, ahol iparosok részvételével teljes lakásberendezések gyártását vállalták. A műhely faragott kapujának madaras, leveles, tulipános ornamentikája őrzi a kozmapusztai gyerekkor mesés világát. (Ma az Inter-Európa Bank épülete, 1998-ban felújították a homlokzat eredeti állapotba való visszaállításával.) A kézműipari hagyományok folytatásának igényes mestere volt: kiváló formateremtő képességgel, esztétikai érzékkel készültek modernizált barokk bútorai. Enteriőröket és bemutatótermet is tervezett, ami a lakásművészet igényes megújítását szolgálta. Az általa tervezett jellegzetes bútorok „Kozma-barokk” néven váltak ismertté az 1920-as években.

A művészetpártoló Fleiner család

A Kaposvár szellemi elitjéhez tartozó Fleiner család kulcsszerepet játszott Kozma Lajos művészi pályakezdésében az 1900-as évek elején. Nagybátyja, dr. Fleiner Mór ügyvéd János (ma Dózsa György) utcai házában művészeteket támogató közege talált. A rokon látogatások során kezdődtek a rajzstúdiumok. Felesége, Vilma asszony pártfogója volt a művészeknek, kereste, támogatta a tehetséges fiatalokat. Több híres festő útját (Bernáth Aurél, Balázs János) egyengette. „Fleinerék a modern művészet bevett vára voltak” – írta Bernáth Aurél Így éltünk Pannóniában című önéletrajzi ihletésű kötetében. (1. köt., 1978, 332.)

A fiatalember 1913 és 1915 között Fleiner Mór ügyvédi irodájában írnokként segédkezett, s közben belecsöppent egy olyan szellemi közegbe, amely meghatározó volt művészi fejlődésére. A művészeti diskurzusokra nyitott házban Rippl-Rónai József és öccse, Rippl-Rónai Ödön is sokszor megfordult. A perzsaszőnyeggel, Rippl-Rónai-képpel díszített ház az elegáns polgári lakás mintaképe volt, ahol Idus, a Fleiner lány zongorajátéka tette kellemessé az ottlétet. Ide járt Gyergyai Albert, aki a kaposvári gimnáziumi éve alatt a művészi tehetségű Fleiner fiú, János házitanítója volt. A nála kilenc évvel idősebb Kozmával ennél a családnál ismerkedett össze. A Baumgarten-díjas író így emlékszik vissza a találkozásra: „[...] így ismertem meg kamaszkoromban, még a század elején, mindkettőnk szűkebb hazájában, Somogyban, egy barátságos házban, ahol Párizsból vagy a fővárosból jövet meg-megszállt mindig egy-két napra, s új versekkel, képekkel, eszmékkal és élményekkel hozta lázba egy kisváros békés és álmata tag fiatalságát— a *Nyugat* egy kiadványával, az *Allegro Barbaróval*, Révész Béla Kozma illusztrálta s remekbe készült novelláskötetével. (GYERGYAI, 1949, 42.)

Ady neve vidéken még kevésbé volt ismert az 1900-as évek elején, a diák Gyergyai is csak a Fleiner család jóvoltából hallott róla. Amikor 1909 novemberében a költő a *Nyugat* folyóirat irodalmi estjére érkezett Kaposvárra, egy ismerős orvos megvette számára a magas árú belépőjegyet, s ezzel életre szóló élményben részesítette. A nevezetes est utáni napon Fleiner János volt az a tizenhat éves Ady-rajon-

gó, aki sárga krizantémcsokorral felment a Korona Szállóban lévő szobájába, hogy tolmácsolja a kaposvári ifjúság üdvözlését. Később Fóthy János (1893–1979) néven lett ismert író, újságíró, művészeti kritikus, költő, műfordító. Ady és Rippl-Rónai irodalomtörténeti jelentőségű találkozását *Ady Endre és egy kaposvári diák* címmel a szemtanú hitelességével írta meg. Pár év múlva Fóthy Üvegház című verseskötetét (1921) nagybátyja, Kozma Lajos tervezte, és Kosztolányi írt róla méltatást a Nyugatban. (KOSZTOLÁNYI, 1921, 1636)

A felkészülés évei – művészeti közeg a század elején Kaposváron

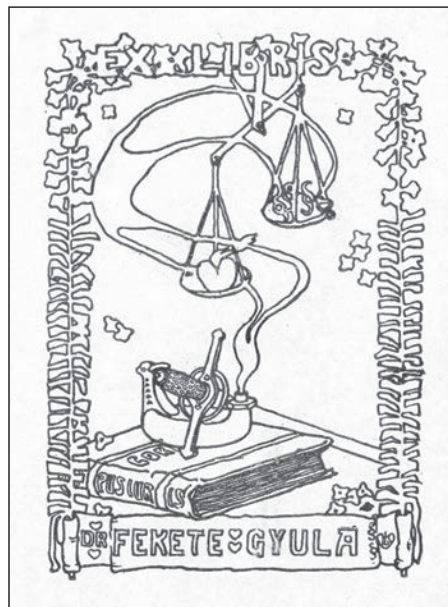
Rippl-Rónai József 1902 februárjában, tizenhat év vándorlás után hazatért Kaposvárra. Nemcsak újból otthonra lett a városban, hanem képzőművészeti alkotásainak témáját is megtalálta: a somogyi házak, utcák, emberek ihlették képeit. Párizsból egész Európát hozta haza. „De mily magyar, sőt dunántúli lett ez az Európa a keze alatt. Ebben a »dunántúli« jelzőben azonban nehogy vidékiességet értsünk! Úgy lett ő magyar, úgy lett ő dunántúli, hogy mértéket lehet róla venni szerte Európában” – mondta Bernáth Aurél a Rippl-Rónai Emlékbizottság megalakulásakor. (HORVÁTH, 2010, 148.)

A művészeti életben is megindult a lassú változás, új kezdeményezések, társulások jöttek létre. 1901-ben megalakult a Kaposvári Szabad Lyceum Egyesület a tudományos és művészeti ismeretterjesztés szolgálatára. Rendezésükben nyílt meg 1903 májusában a siketnéma-intézet épületében az a tárlat, melyen kizárólag Somogy megyei művészek alkotásai szerepeltek: Rippl-Rónai József, Vaszary János, Udvary Géza, Kunffy Lajos, Bacskay Béla, Kopits János, Ungváry Sándor és Mihalik Gyula képeivel. A kiállítást Lyka Károly, a *Művészet* című folyóirat szerkesztője nyitotta meg. A képeket a közönség számára Rippl-Rónai és Mihalik Gyula gimnáziumi tanár felolvasásai népszerűsítették. (*A kaposvári képzőművészeti kiállítás*. 1903. május 17. 1–2.)

1905 augusztusában helyi művészek és más szakemberek (Rippl-Rónai József, Mihalik Gyula, Scholz Gyula, Kopits János) és az Iparművészeti Társulat rendezésében újból kiállítás nyílt a kaposvári vármegyeházán. A tárlaton a somogyi népművészet múltbeli tárgyai mellett a korabeli művészek, helybeli iparosok alkotásai is szerepeltek. A szekrényekben Zsolnay Vilmos díszedényei mellett a Rippl-Rónai által tervezett tányérok is ott voltak, valamint Vaszary János textiljei. Kozma huszonegy éves volt ekkor, a műegyetemre járt. Nyári szabadsága alatt segítséget nyújtott a kiállítás rendezésében, a termék festésében. Saját gyűjteményének becses tárgyai közül vadászkürt, faragott, spanyolozott bot, Korpádról való tulipános láda szerepelt a kiállításon. (*Az iparművészeti kiállítás*, 1905, 1.) Itt kapott először lehetőséget arra, hogy saját tervezésű tárgyait is bemutassa. A *Magyar Iparművészet* című folyóirat részletesen beszámolt a kaposvári kiállításról, megemlítve Kozma tervrajzait – amelyek szerencsés módon egészítették ki a somogyi kollekciót. (MIHALIK, 1905, 5, 252.) A Kozma által tervezett övcsatot és melltűt a *Magyar Iparművészet* 1905. évi kará-

csonyi kiállításán is bemutatták. (1906-ban közölte a *Magyar Iparművészet* című folyóirat is.) A Goitein Mór ötvös által elkészített különleges tárgyat az országos iparegyesület bronzéremmel jutalmazta. A kiállítást több mint hatezren látták, bevétele közel 4000 koronára tehető – írta a korabeli újság.

Kozma kaposvári ismerősei, rokonai számára több *ex librist* is készített az 1900-as évek elején. Fóthy János unokaöccsét és feleségét, Oláh Margitot is meglepte könyvjeggyel. Ajándékozott Goitein Gábor (1885–1963) ügyvédnek, szerkesztőnek, akinek később a *Két kerítés közt* című művét is illusztrálta, valamint dr. Fekete Gyula ügyvédnek és Mihalik Gyula gimnáziumi tanárnak, akik a képzőművészeti kiállítások rendezésében segítettek.

Ex libris Fekete Gyulának

Keleti kiállítás Kaposváron és a fővárosban

Kozma 1909–1910-ben, párizsi tanulmányútja során felfigyelt a nagy múzeumok keleti gyűjteményeire. Csodálattal tekintett a távoli kultúrák emlékeire, amiről így írt egyik levelében: „Az indus keleti mesének nagyszerű keleti pompája fölkavarták párizsi emlékeimet (a Keleti művészetet tartom a leghatalmasabbnak a világon) és ennek aegise alatt új ideák támadtak föl bennem.” (PASSUTH, 2001, 90.)

Barátjával, Vitéz Miklós íróval szorgalmasan gyűjteni kezdték a keleti műkinceseket. Párizsból hazaérve 1910 augusztusában japán és keleti műtárgyak kiállítását rendezték meg a kaposvári központi elemi iskolában (ma Kodály Zoltán Központi Általános Iskola). „A szokatlan eseményt feltehetően Kozma Lajos szervezte – de az, hogy ebből »Keleti kiállítás« is lett, az már nem neki, hanem Vitéz Miklósnak volt köszönhető. Hogy hogyan tett szert Vitéz Miklós, az akkor 22 éves író erre a gyűjteményre – arról semmi adatunk nincs.” (PASSUTH, 2001, 93.)

A Tanítók Háza javára rendezett kiállításon perzsa, indiai, japán és kínai fametszeteket, szobrokat állítottak ki saját munkáik mellett. „A kiállításában olyan gyűjteménnyel állunk szemben, mely ha mennyisége hátra is marad a múzeumokéi mögött, de minőségre ritka és elsőrangú példányokat mondhat magáénak nem is tekintve azt a valamit, amit egy élő ember alkotó ízlése produkál, mikor megválogatja a tárgyakat, amelyeket maga köré rak.” (*Keleti művészeti kiállítás Kaposváron,*

1910, 5.) A *Somogyi Napló*ban Kozma méltatta Rippl-Rónai Józsefet, akinek neve már országos hírnév volt akkor. A festő pedig 1910. augusztus 28-án megnyitotta a Kelet minden ékességét és ragyogását felelevenítő kiállítást, amely országosan is elsőnek számított. A négy terem közül egyben csak Kozma munkái szerepeltek. Mint festőt itt ismerhettük meg először: képein somogyi tájakat, domboldalakat, kaposvári udvarokat, apró szobák intim szépségét láthatták az érdeklődők. Kozma a látogatók számára hetente kétszer ismertetőt tartott a japán művészetről. Az előadások anyagát később a *Somogyi Napló* folytatásokban közölte. Grafikai közül a *Találkozás Hamupipőkével* című könyv illusztrációi szerepeltek, mellette mint enteriőrtervező is bemutatkozott. A kiállítás országos szenzációvá vált, több vidéki város kérte, hogy náluk is látható legyen.

A folytatás 1911 tavaszán a fővárosi Művészházban vált valóra. Rippl-Rónai sikeres retrospektív tárlata után áprilisban kerülhetett sor a *Keleti kiállításra* a festő javaslatára. Rippl-Rónai József, Brummer József műkereskedő, Kozma Lajos, Vitéz Miklós magángyűjteményüket a fővárosiaknak is bemutatták. A Művészházban rendezett tárlat bizonyította a három kortárs művész egymásra találását, nézeteik hasonlóságát. „A kiállított anyag meghatározó részét keleti festmények és fametszetek alkották (125 japán fametszet és festmény, 56 kínai festmény, 3 koreai festmény és 45 perzsa és indoporzsa miniatúra). Hat teremben 309 keleti és afrikai tárgy szerepelt, amelyeket meg is lehetett vásárolni.” (A *Művészház*, 2009, 109.)

Rippl-Rónai párizsi tartózkodása alatt kezdte gyűjteni a keleti festményeket, ebből kilenc japán és egy kínai mű volt kiállítva. A kiállítás katalógusának bevezetőjében felhívta a figyelmet az afrikai tárgyak művészi értékeire és későbbi művészeti hatására: „A kongók faragásai [...] biztosan kiható erővel fognak bírni, különösen az új szobrászi törekvésekre, de még festőkre is, amit már Picassónál látunk is, de kihatással látszik lenni a reneszánsz, sőt még messzebb eső byzanthiniak művészetére is.” A kiállított tárgyak közül egy Kozma Lajos gyűjteményéből

A Keleti kiállítás 1910-es plakátja

Forrás: Képkönyvtár

A Keleti kiállítás katalógusa (1911)

származó kongói faragott akt női szobrot – amely különleges értéket képvisel – ma a Néprajzi Múzeumban őriznek.

A Művészházban látható tárgyak befogadását a katalógus mellett Vitéz Miklósnak a *Ház* folyóiratban megjelent írása is segítette, melyben a kínai, japán, koreai művészettörténet korszakait mutatta be, valamint a tanagra szobrokat, a perzsa miniatűröket ismertette.

Kozma Lajos és művészbarátai:

Vitéz Miklós, Rippl-Rónai József, Ady Endre

Vitéz Miklós és Kozma barátságát a közös kiállításon túl kiadvány is bizonyítja: Kozma tervezte a *Nyugat* kiadásában 1911-ben megjelent *Évforduló* című, színjátékokat tartalmazó könyv fedéltervét és címlaprajzát, népművészeti elemek felhasználásával. Ugyanebben az évben Móricz Zsigmond *Falu* című könyvéhez és Csáth Géza *Délutáni álom* című regényéhez készített szecessziós borítót. A Móricz szindarbjait tartalmazó kötet virágszegélyes keretbe foglalt fedélrajzának központi eleme a három búzakalász, két-két oldalán a pásztorfaragások spanyolozott ornamentikája nyomán saját megfogalmazásban jelenik meg három-három körbe komponált bokorvirág. Kozma ihletője a belső-somogyi Kozmapusztán gyermekkorában látott eredeti népművészeti tárgyak ornamentikája lehetett.

Kozma a Fleiner családon keresztül már fiatalkorában megismerte Rippl-Rónait, később a festő kaposvári és budapesti műtermében gyakran vendégeskedett. Paris Anella, Rippl-Rónai nevelt lánya megörökítette a művészbarátok látogatását a Rippl-Rónai-villában. Visszaemlékezésében írja: „Itt még meg kell emlékezni két házaspár látogatásáról, még Fenella Róma villái tartózkodása idejéből. Az ifjabbik házaspár nászúton volt. Egy fiatal író, Vitéz Miklós és újdonsült felesége. A másik pár Kozma Lajosék (neves iparművész) voltak. Nagyon jó barátságban voltak egymással, később pedig pesti tartózkodásaink alkalmával gyakran voltunk együtt. [...] azt hiszem Vitéz Miklósnak nagy érdeme, hogy a keleti művészet szeretete ekkor terjedt el Budapesten [...]” (*Rippl-Rónai emlékkönyv*, 2008, 36–37.)

Amikor Rippl-Rónai *Emlékezéseim* című kötetének bemutatója volt a kaposvári Krajcár-egylet estélyén, a festő a korabeli újságban fejezte ki köszönetét barátainak, akik inspirálták az írásra: „Itt föl kell említenem még két művészlel-

Vitéz Miklós: *Évforduló* (1911)

kü embert, Kozma Lajos műépítésszt és Vitéz Miklós író és műgyűjtőt, akiknek lelkes érdeklődése szintén elősegítette *Emlékezéseim* kiadását.”

Ady és Kozma Párizsban találkoztak, kapcsolatukról levelek és a versekhez készült illusztrációk tanúskodnak. Gyergyai Albert szerint „Ady a költészetet, Kozma a művészetet hozta közvetlen közelbe a valósággal”. A költő 1909-ben, kaposvári látogatása alkalmával Fóthy Jánostól hallott Kozma versillusztrációiról, de határozottan kijelentette: „[...] az ő verseit rajzokkal illusztrálni nem lehet, csak zenésíteni, és azt sem tudja más, csak Reinitz Béla.” Ezt írta visszaemlékezésében Fóthy János. A költő ekkor még nem ismerte személyesen Kozmát, aki ekkor már Párizsban volt. A találkozásra Ady párizsi útja során került sor. „A Párizsban 1910 tavaszán tanulmányúton levő Kozma Adyval talán éppen a párizsi diáknegyed Chartier nevű vendéglőjében találkozhatott, ahol Ady ebédelgetett, és mely máig is megőrizte az 1900-as évek Art Nouveau stílusát. Bizonyára többször szóba kerültek közöttük a versillusztrációk is. Kozma mihelyt hazajött, legalábbis levélben tájékoztatta Adyt az illusztrációk ügyéről. De levele már nem találja Párizsban a költőt, aki már elhagyta a városát.” (Koós, 1967, 170.)

Az Ady-hagyatékban több Kozma-levél található, de Adytól egy sem került elő. „Talán Ady érdeklődésének hiánya bántotta Kozmát, s ennek tudható be a lelkes, rajongó fiatal művész és a költő kapcsolatának a levelezésben mutatkozó hirtelen, váratlan és végleges megszakadása. Sem maga Ady (leveleiben és cikkeiben), sem az Ady-irodalom (az említett helyeken kívül) nem foglalkozik a rajzokkal.” (*Ady Endre levelezése*, 3., 2009, 393.)

A Kozma által illusztrált versek, az Úri szűz dicsérete és a *Halálvirág a csók* című a *Magyar Iparművészetben* jelentek meg 1913-ban, valamint szerepeltek 1911-ben a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Egyesülete (KÉVE) kiállításán még három Ady-vers-illusztrációval – *Sóhajtság a hajnalban*, *Zo-zó levele*, *A másik kettő* – együtt.

Ady halála után az Athenaeum Könyvkiadó újból kiadta a költő versesköteteit, amelyekhez Kozma készítette el a borítókat. (*Vér és Arany*, *Új versek*, *Utolsó hajók*, *Minden titkok versei*, 1923; *A menekülő Élet*, *Ki látott engem?*, 1924; *Így is történhetik*, 1925.) Az 1920-as években a kor legszebb kiadványai közé tartozott az *Új Hellász* és *A Margita élni akar* című Ady-kötet első kiadása, amelyeket az Amicus Kiadó jelentetett meg Kozma fametszetes illusztrációival.

Nem kétséges, hogy Kozma munkásságának már első periódusában megmutatta kivételes rajz tehetségét és kreativitását, amellyel egy egyedi, csak rá jellemző stílust alakított ki. Kaposvárral való kapcsolata a köztudatban úgy él, mint akinek a nevéhez fűződik a Fő utca 4. szám alatti egykori Stühmer kávézó (ma Gard' Ann cukrászda) eredeti szecessziós belsőépítészeti kialakítása. Ezt a téves adatot a *Somogyi Néplap* 1969-től kezdve (szeptember 12.), majd a *Somogyi Hírlap* 2004-ig többször leírta az üzlet változásait nyomon követve, amit a *Műemlékvédelem* című folyóirat is átvett (1976/1.). (Vö. FERKAI András, *Megjegyzések a Kozma évforduló kapcsán*, *Magyar Építőművészet*, 1984. 6.) A Stühmer-cég 1928-ban a Szentkirályi utcai székház

és főzlet, valamint hatvanhárom fővárosi és vidéki boltja egységes berendezésének tervezésével Kende Ferenc (1894–1961) belsőépítész bízta meg. A berendezést a magyaros barokk és az art deco sajátos, Kozma Lajos egykori stílusához hasonló keveréke jellemezte. (FERKAI, 1983, 2, 56.) (Ma a Gard' Ann cukrászdában a Kiss Miklós által tervezett új belsőépítészeti és vizuális arculatot láthatjuk.)

A Kozma Lajos kézműves iparművészeti ösztöndíj 1987-ben azzal a céllal jött létre, hogy segítse az önálló művészi tevékenységet folytató, fiatal tehetséges kézműves-iparművészek pályakezdését. Kozma Lajos életműve előtt az utóbbi években több országos rendezvény is tisztelgett. 1998-ban Kaposváron, a Rippl-Rónai Múzeumban halálának ötvenedik évfordulója alkalmából emlékkiállítást rendeztek. A 2018-as Kozma-emlékév kiemelt rendezvénye volt a Múcsarnokban megrendezett *Kozma Klasszik* kiállítás. 2023 novemberében, halálának 75. évfordulója alkalmából a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával a Vigadóban konferencia és kiállítás idézte fel grafikai és iparművészeti munkásságát. Egyedi iparművészeti és grafikai munkáinak megismerése a ma emberét az esztétikai igényességre neveli. Olyan elsőrangú művész volt, „aki az életet a művészettel, a mindennapi valóságot a legmagasabb szépséggel, a művészt a közönséggel, a könyvet a betűvel és a képpel, az otthont az emberrel kötötte össze, a helynek, az időnek, a léleknek mértékére”. (GYERGYAI, 1949, 42.)

Irodalom

A kiállítás vége (1905), *Somogyi Hírlap*, szeptember 26.

A krajcár-egylet estélye (1911), *Somogyvármegye*, december 12.

Ady-bibliográfia, 1896–1977: Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom (1980), Budapest

BEKE László (1968), *Kozma Lajos*, Budapest

BERNÁTH Aurél (1978), *Így éltünk Pannóniában. Kor és pálya*, 1. köt. Budapest

Építészhallgatók tervekiallítása (1907), *Magyar Pályázatok*, 1.

FERKAI András (1984), *Megjegyzések a Kozma évforduló kapcsán*, *Magyar Építőművészet*, 6.

FÓTHY János (1990), *Ady Endre és egy kaposvári diák*, In *Emlékezések Ady Endréről*, Budapest 4. köt. 541.

Hivatali tudósítások (1905), *Magyar Iparművészet*, 5.

Keleti kiállítás a Művészházban 1911. április–május, rend. VITÉZ Miklós, RÓZSA Miklós, bev.

RIPPL-RÓNAI József. Budapest

KENDE Ferenc (1929), *Kende Ferenc üzletházai, Tér és Forma*, 6.

KNER Imre (1990), *Kozma Lajos mint könyvművész*, *Magyar Grafika*, 6.

KOÓS Judith (1975.: *Kozma Lajos munkássága*, *Grafika, Iparművészet, Építészet*, Budapest

KOZMA Lajos (1910), *A kaposvári művészetről*, *Somogyi Napló*, augusztus 14.

Kozma Lajos könyvművészete és alkalmazott grafikai, 1884–1948 (1961), Katalógust bev. Koós Judith. Budapest

Kozma Lajos, az iparművész, 1884–1948 (1994), kiállítást rend. Kiss Éva és LOVAY Zsuzsanna, Budapest

Lapis angularis 1. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből (1995), szerk. HAJDÚ Virág és PRAKFAI Endre, Budapest

LENGYEL Géza (1913), *Kozma Lajosról*, *Magyar Iparművészet*, 8.

MARGITAY Ernő (1908), *Kozma Lajos rajzai*, *Művészet*, 4.

- A Nemzeti Múzeum Iparművészeti Múzeuma és a Magyar Bibliofil Társulat kiállítása. Iparművészeti Múzeum, 1961. november–december, rend. és a katalógust bev. KOÓS Judith, Budapest
- REITER László (1928), *Magyar könyvkultúra*. Budapest
- SZŐNYI Hugó (1910), *A keleti kiállítás, Somogyi Napló*, augusztus 28.
- VITÁLYOS László – OROSZ László (1980), *Ady-bibliográfia 1896–1977*, A MTAK közleményei 9. Budapest
- VITÉZ Miklós (1911), *Az orines művészetről, Ház*, 3–4.

Internet

- Építész nyugágyban és rajzasztalnál: *Lábjegyzetek Kozma Lajosról*, <https://www.artmagazin.hu/articles/archivum/691f52529e6ecb7604fdb2daac5c3bc> letöltés 2023. február
- FÖLDESSY Edina, *Egy bamana női szobor életrajza*, https://www.neprajz.hu/gyujtemenyek/a-honap-mutargya/2021_03_bamana_noi_szobor.html letöltés 2023 február
- SIMON Beáta, *Modern villa a zalai pusztában*, <https://www.zaol.hu/helyi-eletstilus/2021/08/modern-villa-a-zalai-pusztaban> letöltés 2023. február

Hivatkozások

- A kaposvári képzőművészeti kiállítás (1903), *Somogy*, május 17.
- A Kelet művészete Kaposváron* (1910), *Somogyvármegye*, augusztus 28.
- A művészház 1909–1914. Modern kiállítások Budapesten. Magyar Nemzeti Galéria*, 2009. március 26. – július 26., szerk. GÖMÖRY Judit – VESZPRÉMI Nóra. Budapest
- ADY Endre levelezése. 3. 1910–1911 (2009), In *ADY Endre összes művei. Kritikai kiadás*, szerk. VITÁLYOS László, Budapest
- BERNÁTH Aurél (1978), *Így éltünk Pannóniában: Kor és pálya*, 1. köt., Budapest
- FARKAS Zoltán (1911), *Kéve kiállítása a Nemzeti Szalonban, Vasárnapi Újság*, 4.
- FERKAI András – DÉVÉNYI Tamás (1983), *Kereskedelmi kultúra a 30-as években a Stühmer Frigyes Rt. példáján, Magyar Építőművészet*, 2.
- GYERGYAI Albert (1949), *Emlékezés Kozma Lajosra, Új Építészet*, 2.
- HORVÁTH János (2010), *Képek tára Pannóniában*, In: *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei*, Kaposvár
- Iparművészeti kiállítás* (1905), *Somogy*, augusztus 27. 2.; szeptember 3.
- KAPOSI Zoltán (2019), *Uradalmak, földbirtokosok és birtokforgalom a Dél-Dunántúlon a 19. században*, Budapest
- Keleti kiállítás a Művészházban 1911. április–május, Katalógus*, a bevezetőt írta RIPPL-RÓNAI József, rend. VITÉZ Miklós – RÓZSA Miklós, Budapest
- Keleti művészeti kiállítás Kaposváron* (1910), *Somogyvármegye*, július 31.
- KOÓS Judith (1967), *Ismeretlen dokumentumok Ady Endre és Kozma Lajos barátságáról*, In *Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve*, Budapest.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1921), *Üvegház*, Nyugat, 21.
- Kozma Lajos emlékkiállítás 1884–1948, Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár*, 1998 (1998), a kiállítást rend., a katalógust írta és összeáll. H. BOGNÁR Zsuzsa, Kaposvár
- Magyarország földbirtokosai és bérlői, 1899–1900* (1899), Budapest
- MIHALIK Gyula (1905), *A kaposvári kiállítás, Magyar Iparművészet*, 5.
- NAGY Sándor és KOZMA Lajos *ex librisei* (1970), összeáll. SEMSEY Andor, Budapest
- PASSUTH Krisztina (2001), *Keleti kiállítás a Művészházban, Művészettörténeti Értesítő*, 1–2.
- RIPPL-RÓNAI emlékkönyv, *PARIS Anella visszaemlékezései Rippl-Rónai Józsefre* (2008), szerk. HORVÁTH János, Kaposvár

A múltidéző vallomásait irodalmi formába öntötte és szerkesztette:
Aniszi Kálmán

Isten minden teremtménye zárt és elégséges önmagának, egyedül az ember nyitott. Három irányba is. A múlt felé, ami mai valóságunk szerves része. A jelent éljük. A jövőt illetően pedig egy jobb, szabadabb, emberibb viláért áhítozunk, küszködünk, szenvedünk.

A véres diktatúrák elleni tiltakozások jelképpé magasztosult hőseire és áldozataira emberi-erkölcsi kötelesség tisztelettel, kegyelettel emlékezni. *Dr. Péter Miklós lelkész, költő*, a Partiumi Keresztény Egyetem tanára és a kolozsvári Református Kollegium néhai alapítóprofesszora is ezt tette:

A Kolozsvári Egyetemi Könyvtár tanácsterme már telve volt meghívott érdeklődőkkel. Kíváncsiak voltunk, mit tudnak a fiatal és korosodó nemzedékek az erdélyi 1956-ról? Az épület főbejárata előtt három kopaszodó-öszülő férfi találkozott. Három különböző irányból érkeztek: Várhegyi István professzor Németországból, Aurel Baghiu nyugalmazott mérnök – aki temesvári egyetemi hallgató korában az '56-al rokonszenvező román diákság vezetője volt – a dél-nyugati határszélről, jómagam Kolozsvárról. Mi hárman 1959 forró-izzasztó nyarát a szamosújvári börtön – Martinuzzi Fráter György (1482–1551) államférfi, bíbornok-érsek egykori kastélya – kettes épületének emeleti sarokszobájában egy cellában töltöttük, ahol 26 ágy volt, és 160-an aludtunk.

Miért került sor a letartóztatási sorozatokra olyan későn Erdélyben? Meglehet, botcsinálta történész vagyok, remélem, a lelkeknek annál inkább kötelességtudó öre, ezért kevésbé keresem hátrafele nézve az okokat, inkább figyelek minden intézkedés és esemény céljára. Mert cél is volt ám a letartóztatások időzítésében, a román belügyi hatóságok mindig legalább két legyet akartak ütni egy csapásra. Úgy időzítették a politikai letartóztatásokat és elítéléseket, hogy sikerüljön megfélemlíteni azt az intézményt vagy társadalmi réteget, amellyel kapcsolatban súlyos terveik voltak.

Amikor a Bolyai Tudományegyetemet akarták felszámolni (1958–1959), akkor kezdték, tömegmérétekben, letartóztatni a tanárokat és a diákokat. Amikor a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetnek az „átszervezését” érezték szükségesnek azért, hogy egységesebb irányítás alatt szigorúbb belügyi felügyeletet gyakorolhassanak fölötte, akkor kezdték mind a négy protestáns teológiai egyház professzorait, hallgatóit meg az intézetek néhány tisztviselőjét lefogni és elítélni. Ürügyet, igazolást is találtak rá, hisz ezek az intézmények nem olyan nevelést biztosítottak a jövő nemzedékeinek, amelyet a párt és a kormány tervezett. A párthatározatok végrehajtását akadályozó személyeket – lett légyenek tanárok vagy diákok – félre kellett állítani az útból.

Ugyanez történt a mezőgazdaság szövetkezetesítésekor. Minden faluból elvitték, és súlyos börtönbüntetésre ítélték azokat a gazdákat, akiknek tekintélye volt a faluban, akikre hallgatott a többség.

Magyarázatot keresve a magyarországi katonai törvényszék ítéletet indoko-

ló szövegére, ugyan mi mást tehattunk volna Erdélyben a magunk tehetetlenségében, fegyvertelenségében, mint hogy együtt éreztünk azokkal, akik valami jobbért, emberibbért hajlandóak voltak fegyvert is ragadni, életüket is áldozni. Éjjel-nappal hallgattuk a teológiai intézet egyetlen rádiókészülékét, a Szabad Kossuth Rádiót, Amerika hangját, a BBC-t, a Szabad Európát, amit éppen fogni lehetett, illetve amit kevésbé zavartak. Ravasz püspök beszédét ugyanúgy hallgattuk, mint a Mindszenty hercegprímásét. Ravasz László beszédéből tudtuk meg azt is, hogy utcai harcokban budapesti református teológustársaink is elesetek. Őket meggyászolni – ez volt a leginkább magától értetődő kifejezése annak, hogy egyetértünk áldozatukkal. Én voltam az, aki megvásároltam tíz méter feketeszalagot és egy doboz gombostűt. Ezért kaptam 1959-ben tizennégy évi kényszermunkára szóló ítéletet.

Voltak persze előzmények is. Az 1957-ben és 1958-ban végzett évfolyamokkal – lelkipásztorokról van szó – hosszú hónapokon át labdázott a Hadügy- és a Kultuszminisztérium: teljesítsenek-e katonai szolgálatot, vagy alkalmatlanok rá? Hetenként, kéthetenként egymásnak ellentmondó intézkedéseket hozott a két kormány szerv. Kimehetnek és végezhetik szolgálatukat ott, ahova a kinevezésük szól; majd: vonuljanak vissza a szülői házba, és várják a katonai behívójukat. Amíg lassan megszűlelt a „megoldás”. A társaság egy részét letartóztatták, a másikat pedig behívták, de nem katonai, hanem munkaszolgálatra, fegyver helyett lapáttal. Mindenkinél találtak rá megfelelő ürügyet. Esetemben még külön ütni akartak az egyik Bihar megyei gyülekezeten is, ahonnan a Sass Kálmán kivégzett lelkész-forradalmár utódjául kinevezett helyettes-lelkészt, bár tüdőbeteg volt, elvitték munkaszolgálatra. Az ő helyébe neveztek ki engem azért, hogy megérkezésem éjszakáján ott tartóztassanak le, s ezzel mutassák meg a gyülekezetnek, hogy márpedig nektek sose lesz papotok.

1959. március 21-én érkeztem szolgálati helyemre. Másnap, 22-én virágvasárnap volt. Még a templomot se láttam belülről. Azt a prédikációm is, amellyel a gyülekezetnek adósa maradtam, harmincnégy és fél év után – egy későbbi utódom meghívottjaként – nem virágvasárnap, hanem a reformáció emléknepjén mondhatam el. Amikor be kellett volna mennünk a biharvajdai templomba istentiszteletre – a letartóztató tisztek kocsjában ülve –, épp a kolozsvári felsővárosi templom előtt haladtunk el: hallottam a harangszót, láttam a templomba vonuló híveket...

Virágvasárnap

Nem vagyok Krisztus. Lábam elé
Virágot senki se hintett.
Mozdulatomra félve vigyázott
három kemény tekintet.
Egyetlen egy nő várt reám
reggel az állomáson.
Fénytelen volt, hozsannátlan volt

az én bevonulásom.
Hogy élni s néha
szólni mertem,
négy cellafal az ára.
Virágvasárnap...
Itt kezdődik az út a Golgotára.

Kolozsvár, 1959

Hét hónapi vizsgálati fogság után ítélték el 14 év kényszermunkára. Csak az érdekesség kedvéért említem, hisz sem történeti, sem politikai szempontból nincs semmiféle jelentősége (legföljebb babonatörténeti vagy kabalisztikai tekintetben bírhatna némi súllyal), hogy a letartóztató és kihallgató tiszt 14 évvel volt idősebb nálam. Én 20 éves voltam akkor, ő 34, a 34-es szobában hallgatott ki 14-szer. Minden kihallgatás egy-egy évet eredményezett. Ha letöltöm a 14 évemet, magam is 34 éves koromban szabadultam volna.

Ezeknél a véletlenszerű egybeeséseknél sokkal izgalmasabb és értékesebb emlék az, hogy a 34-es szobában a kihallgatott fogoly jobb oldalán a falon hatalmas tintafolt éktelenkedett. Aki ránézett, s voltak holmi egyháztörténeti emlékei, Luther Mártonra gondolt, aki a hagyomány szerint az őt kísértő ördöghöz vágta hozzá a kalamárisát, így szabadult meg a kísértéstől. Akinek nem ilyen asszociációi lehettek, az egyszerűen boldog volt, hogy volt egy letartóztatott elődje, egy fogoly, akiben volt annyi bátorság, hogy ahelyett, hogy aláírta volna a jegyzőkönyvet, fogta a tintásüveget és odavágta a falhoz. Mindig adott egy kis bátorságot „beszélgetés” közben az az éktelen tintafolt.

A szamosújvári börtönben Aurel Baghiuval és Várhegyi Istvánval voltunk együtt. Ott éltem meg lelkészi felszentelésem első évfordulóját, júliust is. Nyár volt, aratás ideje.

Aratás

Uram, aranylik vetésed dús kalásza,
sarlóra ringanak a hajló szálak.
Meggyőznék benne sok-sok izmos vállat!
M'ért nem küldesz engem is aratásra!?

Minden tagom nagy tetre vágyva reszket.
Meglásd: a sorban mindig elől járnék,
Nyomon nem érne semmi gond, baj,
árnyék!...
És szól a Gazda: „Vedd hát – a keresztet!”

Szamosújvár, 1959

A második évfordulót is ott értem. Akkorra már letisztult bennem a félelem, a bizonytalanság, csitult a fájdalom, megtanultam azt, ami a túléléshez legfontosabb: nem hátra, hanem előre nézni, nem azt keresni, mi volt az oka, hogy idekerültem, hanem hogy Istennek mi célja van azzal, hogy ebbe az iskolába járhat, ahol olyat tanulhatok, amit megtanulni az életnek semmilyen más akadémiáján nem lehet.

Hivatás

Semmit ne adj, ha nem adod
adó magad egészen.
Gyertyát se gyújts, ha nem hagyod
a tűz, hogy megemésszen.
Meggyalázva, letörve
találd meg boldogságod,
ha nem vakulsz meg, ne lásd

soha a napvilágot.
Keserű legyen étked,
szögesdrótból a párnád,

Poklok kínja vetítse
Pihenésedre árnyát.
Megcsúfolt bolond légy

*És börtöntöltelék,
részted a fájdalomból
sose legyen elég!
Felőrlött lélek légy,*

Pusztába halt kiáltás;
neved – te átkozott pap –
hogy így lehessen áldás!

Szamosújvár, 1960

Papírt a börtönben nem volt szabad használni. De a vizsgálati fogság idején a szekuritáre fogdájában volt papírunk: füzetlap volt odakészítve használatra a végére, abból loptunk. Írószerként a fogpasztás tubus belseje használt. Nem tudom, ólomból, ónból készült-e, de úgy fogott, mint a grafitceruza. Kibontottuk, azzal írtunk. A biztonság kedvéért senki sem írta le a saját versét, ne lehessen a szerzőt és a kézírást azonosítani. Bárdos Boros Artúr költő volt a cellatársam egy darabig a vizsgálati fogság idején. Nekem diktálta verseit. Előfordulhat, hogy ő teljesen elfelejtette őket. Én is jártam úgy, hogy le nem írt, csak élőszóban ismételtetett versemet jó barátom tanulta meg, és vitte magával a sírba, én pedig nem tudom. Hadd mondjam el hát Bárdosnak két, a vizsgálati fogságban írt versét, hátha olyan irodalomtörténeti emlék lesz, amit megőrizhetünk az utókornak.

Északra néz

*Északra néz a cellaablak.
A börtönlakót hozzák lázba,
Beszűrődik az ég a rácslyukon.
S már tervez, dolgozik fogoly-kezem.*

A szelek mind összeszaladtak,
Képzelt vásznak fölött cikázva,
Áprilist hozva zúgó szárnyukon.
Fák ringó virágraját skiccelem.

És egy másik, amit akár Horváth Imre is írhatott volna, olyan a hangulata, a lelkülete.

Hogy odakint

Hogy odakint milyen a fűszál?
Zsarnok szél rontott rá, tiporta.
Alóla is kiserkedt arasznyi lelke
Sarkának nyomát hordta.

Hogy odakint milyen a fűszál?
Még úgy emlékszem, talán zöld volt.
A harmat égi súlya nyomta a földre.
Szelíden s behódolt.

Adózom én is a drága Imre bácsi emlékének, aki nélkül Várad annyira üres. Az ő stílusában, az ő műfaját használva, íme, két szerelmi vers, egy kétsoros, meg egy négysoros:

Két sor

Két sornyi vers s egy világ kell keretnek,
Hogy beleférjem, mennyire szeretlek.

Vallomás

Szeretlek. Ebben mennyi önzés,
s mégis mennyi odaadás van.
Lehetetlen, hogy rám ne ismerj,
A rólad szóló vallomásban.

Ritkán született szabad vers. Ragaszkodtunk a nagyon kötött formákhoz. Könnyebb volt megjegyezni, észben tartani. Még dallamot is rögtönöztünk hozzájuk, úgy ismételtgettük. És vagy rábíztuk a fogolytársra, hogy megjegyezze, vagy megjegyeztük magunk. Hányszor álmodtam, milyen szép lesz hazaérkezni majd, ha eljön a szabadulás órája.

Hajnalban utazni Kolozsvár felől Váradra, akkor nem sikerült. Éjszaka érkeztem. Azóta Isten kárpótol azzal, hogy amíg Váradon a Partiumi Keresztény Egyetemen tart a tanév, minden kedden hajnalban ezt az élményemet újra átérezhetem. Aztán estefelé, amikor visszautazom lakóhelyemre, Kolozsvárra, a sötétedésben, megpróbálok így imádkozni a vonaton:

Imádság

Lankadt már a lebegő csillag szárnya,
Megpihenni a dombtetőre szállna.
Hajnalt remélve gyűlni kezd a harmat,
Alvó szelet hús barlangmély takargat.
Fáradt vagyok, pedig a dolgom tenger,

Te tarts ébren virrasztó kegyelemmel.
Szerelmed csillogjon a szavaimban,
úgy legyen
Kérlek, Te mondd, máris így van.

Más elégtétele is lehet az embernek. Negyven esztendővel a szabadulás után hálaadó emlék-istentiszteletet tartottak a börtön városában: a szamosújvári templomban. Azok a lelkipásztorok szolgálnak, akik egykor a papi szobának a lakói voltak. Már csak ketten vagyunk életben abból a körülbelül ötven kollégából, akik több mint egy esztendőt töltöttünk ott együtt. Nézem a Duna televízióinak az eseményről készült beszámolóját. Azt a pillanatot vágják be, amikor az úrvacsora kelyhét nyújtom egykori börtönőrömnek...

Elsőéveseket vizsgáztatok a Partiumi Keresztény Egyetemen első félév végén. Írásbeli vizsga. A hallgatók a dolgozatokat leteszik az asztalra, és mennek kifelé. Tulajdonképpen akkor tudom meg, kit hogy hívnak. Nagyon ismerősen csengő név: Endi Melinda. Visszahívom a leánykát:

- Nem vagy te véletlenül Szék községből való?
- De igen.
- Azért kérdezem, mert volt nekem egy ilyen nevű börtönőröm, Endi András.
- Az az én nagyapám...

Ezerkilencszázhatvannégyben Romániát rákényszerítették a politikai foglyok szabadon bocsátására. A börtöntől is el kellett búcsúzni. Hát búcsúzott tőle ki-ki aszerint, hogy odabent mi volt a foglalkozása.

A szakács

Hogy válni kell, most szinte fáj. Megszoktalak,
koromba vont, szürkére vált komor falak.
Isten veled, jó konyhakés, forró kazán,
mert már fogyókúrára vár boldog hazám.

A kőműves

Két emeletnyi cellasort magam építettem,
s befalaztam kipusztított galambok otthonát.
Így szólt az ősz alezredes, megdicsérve tettem:
„Menj haza, s a kommunizmust építsd:
csak így tovább!”

A takarítómester

Mostam budát, hordtam ivóvizet.
Hűségemért a kormány megfizet:
Tizennyolc évből elenged tízet.

Szamosújvár, 1964

Említettem a papi szobát. Sok érdekes egyéniséggel ismerkedhettünk ott meg. Külön regényt lehetne írni például a zsidó misszionáriusról. Tőle tanultam egy életem végéig elkísérő figyelmeztetést. Többször volt fogságban, saját bőréen, saját lelkén tanulta, fogolytársait is megtanította rá, hogy kell imádkozni szabaduláskor a börtön kapujában:

Uram, ne engedd jobban örülnöm a szabadulásnak,
Mint annak, hogy Te itt végig velem voltál.

Mielőtt befejezném az emlékezést, hadd kérdezzek valamit:

Lehet-e?

Lehet-e élni ott, ahol az ország
Gyilkosok cinkosára bízta sorsát?
Hol mását annak, ki ezreket ölt,
Itt árvákat túlélő bronzba önt
Országgyűlési s törvényszéki tolvaj
Lopott vagyont nevére ír, a tolvaj.
A hatóság szomszédokkal figyeltet,
S holnaptól törvény tiltja be a nyelvet?
Maradj-e még itt?
Amikor a testvér ostobának néz?

Kint többet keresnél,
S a jólétre fizetnéd az adódat.
A temetőket?
Őrizték a holtak. Melyiket?
Vörösmarty és Reményik sírján
A márvány más-más kertben
Fénylik. Hová?
Erdélyi, pesti golgotára?
A te hazádnak hol van a határa?

KISS KÁROLY-MAJOR GYÖNGYI: A RENDSZERVÁLTÁS ELSŐ NÉGY ÉVÉNEK GAZDASÁGPOLITIKAI DILEMMÁI ÉS ALTERNATÍVÁI

Bertalan Péter: *Sorsfordító évek 1990–1994*, Budapest, VERITAS könyvek 28, 2023

Az Antall-kormány a rendszerváltás szinte megoldhatatlannak látszó feladatokkal szembesült. Át kellett alakítani az egyébként az 1968-as reform óta sikeresen működő, de csődbe jutott szocialista piacgazdaságot tőkés piacgazdasággá. Ez az állami tulajdon lebontását, a vállalatok magánkézbe adását jelentette, és az árak teljes felszabadítását, az állami paternalizmus leépítését, valamint a mezőgazdaság magánosítását. A szocialista rendszer azért jutott csődbe, mert a gazdaság alapját képező, a szovjet piacra történő szállításoknak igen nagy volt a nyugati importigénye, és ehhez egyre nagyobb hitelfelvételekre volt szükség. A külföldi adósság elérte a 21 milliárd dollárt, és annak törlesztését, kamatait a rendszer már nem volt képes fizetni. A gazdasági rendszerváltást tehát egy államcsőd-közeli állapotban kellett megvalósítani.

Bertalan Péter összefoglalja a témát feldolgozó ismertebb könyvek legfontosabb megállapításait, kutatási eredményeit. Így Árva László és Diczházy Bertalan, Lentner Csaba, Matolcsy György, és Sárközy Tamás munkáit. (Ugyancsak 2023-ban jelent meg Botos Katalin *Egy közgazdász élete a köz szolgálatában* c. könyve, melyben a szerző az Antall- majd a Boross-kormány tagjaként szerzett információit, tapasztalatait írja le a rendszerváltás gazdaságpolitikai nehézségeiről és dilemmáiról.)

A könyv igazán nagy értéke, hogy 220 oldalnyi szakszerűen összeválogatott és lábjegyzetekkel, magyarázatokkal bőven ellátott belső dokumentumot közöl, melyek Antall József miniszterelnöksége idején születtek és számára készültek. Ez – ahogy mondani szokás – valóságos kincsesbányája a korszak iránt érdeklődőknek. Van köztük helyzetelemzés, intézkedésekre vonatkozó javaslat, a nemzetközi gazdasági környezetet ismertető anyag. A legtöbb Matolcsy Györgytől és az MNB-től származik. Olvashatjuk Hieronymi Ottó, Diczházi Bertalan, Cinkotai János és Mellár Tamás kormányfőtanácsadók sok, Antall József számára készített elemzését. Botos Katalin, a kormány tagjaként a bank- és pénzügyi rendszer átalakításáról írt beszámolókat. A kormány gazdaságpolitikai kabinetjének anyagait, Lámfalussy Sándor, Bod Péter Ákos és mások feljegyzéseit is közreadja a kötet.

A gazdasági rendszerváltás legfontosabb, és legtöbbet vitatott, legszélesebb érdeklődést kiváltó témája az adósságtörlesztés és a privatizáció volt. Az eladósodást illetően jogos elvárás lett volna, hogy Amerika és Nyugat-Európa – a nemzetközi pénzügyi szervezetek révén – hozzon létre egy olyan segélyalapot, mely megkönnyíti a piacgazdaságba való átmenetet, de ez nem történt meg. Magyarország még a kétoldalú adósságelengedésre sem számíthatott (szemben a lengyelekkel), mert döntő részben magánhiteleket vett fel. Az Antall-kormánynak rendkívüli ügyességre volt szüksége, hogy az államcsődöt elkerülje.

A privatizáció mikéntje súlyos társadalmi kérdéseket is felvetett: mennyiben indokolt a korábbi tulajdonosok kárpótlása, és az állami vagyon szétosztása során

mennyiben kövessék a társadalmi egyenlőségi szempontokat (kapjanak-e az állampolgárok állampolgári jogon tulajdonrészt – mint ahogy az Csehszlovákiában történt) és a szakmai szempontokat. Ezt a rendszerváltás első kormánya jól-rosszul megoldotta.

Viszonylag kevesebb figyelem fordult a bankok konszolidációjára és az új bank- és hitelezési rendszer kiépítésére – ennek sikeres megvalósítása elsősorban Botos Katalin, az Antall, majd a Boros-kormány tagjának nevéhez fűződik.

A gazdasági rendszerváltás egyik legkritikusabb területe az volt, hogy mi történjék a nagyvállalatokkal. A nagyvállalatok sorsát eldöntő politika – véleményünk szerint – nem kapta meg a súlyához képest megfelelő figyelmet. Mára már világosan látszik, hogy a rendszerváltás kormánya itt kudarcot vallott, nem sikerült őket megmenteni. A Monarchia idején a többnyire bevándorolt zsidó származású üzletemberek által alapított nagyvállalatok hatalmas ütemben fejlődtek. A Horthy korszak idején tovább virágoztak, túléltek a Rákosi-rendszert, a Kádár-rendszer idején pedig a Szovjetunióba irányuló magyar export gerincét adták: a Ganz-MÁVAG, a Csepel Művek, a Tungsram, a Győri Vagon- és Gépgyár, a Digép és a többiek. Újak is létrejöttek: Ikarusz, Videoton, Hajdu, Lehel. A mezőgazdasági, az élelmiszeripari termékek és a nagyvállalatok által gyártott gépek és berendezések exportja ellenében kaptuk az olajat, a földgázt és a nyersanyagokat; ez a csere képezte a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok gerincét és ez volt a magyar gazdaság „rezsihordozója”. De a gazdasági rendszerváltást, a demokráciát már egyik hazai nagyvállalat sem élte túl (utoljára 2023-ban a Tungsram maradványa is kimúlt).

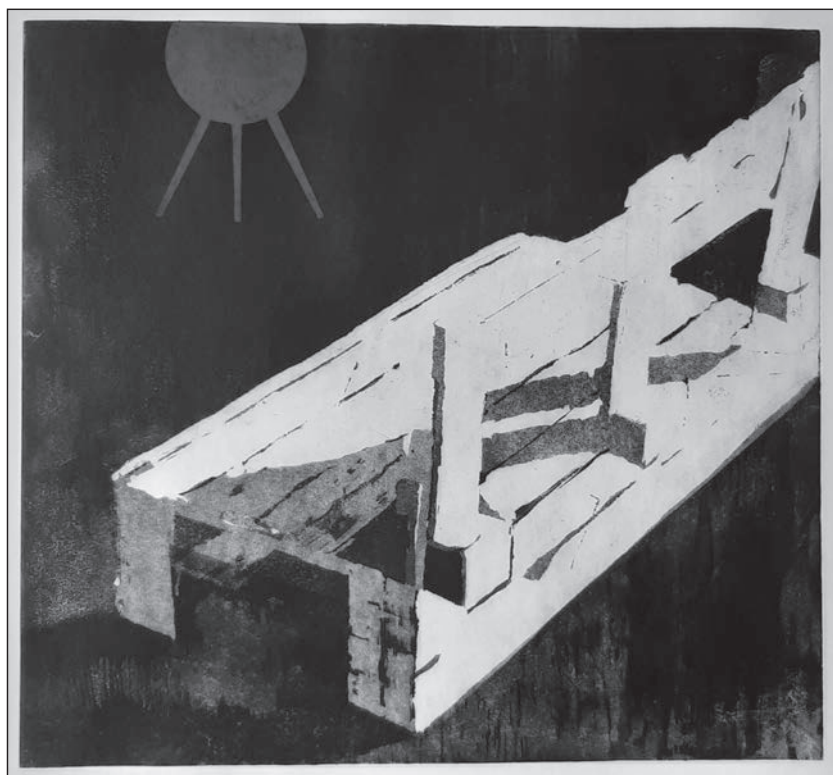
A dokumentumokban itt-ott felmerül a téma; hogy pl. nem sikerült a szovjet – 1991 augusztusa után orosz – piacon hatalmas részesedéssel bíró magyar autóbushagyártást a németeknek eladni. Vagy hogy az oroszok „nem voltak fizetőképesek”, „az orosz piac összeomlott”. Ez érthetetlen, hiszen energia- és nyersanyagexportjuk volumene változatlanul hatalmas volt. Véleményünk szerint e kérdés nem megfelelő súlyú kezelésében fontos szerepet játszott, hogy Kádár Béla akkori külgazdasági miniszter, az akadémiai körökből pedig Csaba László és Palánkai Tibor azt hirdették, hogy a magyar–szovjet/orosz gazdasági kapcsolatokat mielőbb le kell építeni, mert a szovjet/orosz piac igénytelensége hátráltatja a magyar műszaki fejlődést. Ez igaz, de az orosz piac megtartása lehetővé tette volna, hogy a vállalatok hosszútávú modernizációba kezdjenek. Kézenfekvő, hogy a Nyugat minden vonatkozásban helyettesíteni tudta az Oroszországba irányuló magyar exportot. De a magyarok átmenetileg kihasználhatták volna árelőnyüket, piaci ismereteiket, és ez zavartalanabbá tette volna a gazdasági rendszerváltást. És nagy hagyományú nagyvállalataink nem mentek volna egymás után tönkre, lehetőségük lett volna alkalmazkodni a nyugati piac magasabb műszaki követelményeihez.

A dokumentumokból kitűnik, hogy az Antall-kormány nem is törekedett a nagyvállalatok megmentésére. Az privatizációs politikájának része volt. Az volt az elképzelés, hogy a privatizáció során a magyar ipar ászait a hasonló profilú külföldi nagyvállalatok kezére kell adni, és az majd biztosítja továbbélésüket. Ez a politika azok

leépítéséhez vezetett, egyedül az Electrolux fejlesztette tovább a Leheld. A kérdés szélesebb összefüggésbe helyezve úgy hangzik, hogy miért van egyáltalán szükség hazai tulajdonú nagyvállalatokra; miért nem elegendő az, ha a külföldi tőke nagy arányban jelen van az országban. A válasz az, hogy a mai világban a fejlettségi szintet nem a feldolgozóipar aránya, hanem a kutatás, a fejlesztés, a digitalizáció határozza meg, és ez a tevékenység általában nem a külföldi működőtőke tevékenységéhez kötődik, hanem megmarad az anyavállalatnál. Ez a téma ma is aktuális, hiszen van jelentős, külföldi tőkével működő magyar ipar, van széleskörű kisvállalati szektor, de nincsenek hazai nagyvállalataink.

Mindenesetre a könyv részletesen dokumentálja a bejövő tőkemozgásokat: az Alcoa, az Elektrolux, a Geeneral Electric, a General Motors, a Ford, a Suzuki, az Unilever és a többiek hazai befektetéseit. A későbbiek során vált ismertté, hogy ezek nem minden esetben a már meglévő hazai kapacitásokat akarták fejleszteni; gyakran „piacot vettek” és elfojtották a konkurenciát.

Bertalan Péter könyvének felbecsülhetetlen értéke, hogy nyilvánosságra hozza azokat a gondosan kiválasztott dokumentumokat, melyek a tényleg sorsfordító 1990–1994-es évek gazdaságpolitikájának alakításáról tanúskodnak.

JÓNÁS PÉTER: *Fesztivál után*, (aquatinta), 2022